

Oravecz Imre

Kor

Majd megtudod te is, vetette oda egyszer utolsó éveiben apám,
és fogalmam sem volt,
mire gondol,
mert makkegészségesnek látszott.
Mióta elkezdtem takarékoskodni a mozdulatokkal,
már sejtem.

Nyugtató

Feszült vagy,
folyton az órát nézed,
összekevered a napokat,
felcseréled a szótagokat,
kiejted a kezedből a tárgyakat,
összekuszálod a szálakat,
mindent elrontasz,

ne idegeskedj,
na kapkodj, ne siess,
megvár, ki vár rád,
piszkoskőrmű, pecsétgyűrűs, szőrös, nagy kezét
hatalmas hasán nyugtatva, fogpiszkálóval a szájában
szuszogva ül rettenetes ebédlőjében,
és álmoosságot, szundikálást színlel,
de éber, szemmel tart,
mint a hálója rejtekéből leendő áldozatát figyelő pók.

Bogdán László

A tükörlidérc

– beszédtöredékek a másik-ról, az üldözőről, a labirintusról, a szinkronról, a szörnyekről és a világ hívságairól –

“... megismertem azt, ami a görögöknek ismeretlen volt, a bizonytalanságot.”

(Jorge Luis Borges: A babilóniai sorsjáték)

Tizenegy óra, két perc... Most megy át a hídon. Vétel!..” A kopott szürke kabátos, alacsony, rosszcarcú férfi elfordul, de lendületesen tovább beszél – jelent! – a karórájába(?!). Szavait már nem értem, elsodorja a szél...

Ez az alak titkosügynöknek hiszi magát. Lehetséges, hogy tényleg az? Engem és néhány barátomat rendszeresen figyel és a karórájába rejtett mikrofonba jelentéseket mond fel rólunk imaginárius megbízóinak. Sokan örülnek tartják, lehet az is. De – túl sokáig éltünk egy sivár diktatúrában ahhoz, hogy kizárhassuk a csábító lehetőséget – lehet, hogy tényleg vannak megbízói(?) A kóros unalom országában semmi sem elképzelhetetlen. Főként ami ... embertelen.

Tegnap, magam sem tudom miért, döntöttem és amikor mellette elhaladva észleltem, hogy máris elkezdte mondókáját a karórájába – úgy tartja ilyenkor fogatlan szája előtt a kezét, mintha egy méhcsípést akarna kiszívni(?) – visszafordultam. “Mi van, Öcsi? – kérdeztem. – Nyugtalankodunk, nyugtalankodunk?... Jelentgetünk, jelentgetünk?...” Vörös arccal fordult el, szótlánul, futva menekült, vagy húsz méterre egy kocsi mögé kuporodva le, rendületlenül hadart valamit a szájmagasságba tartott órába és amikor látta, hogy feléje indulok, botladozva újra rohanni kezdett az úton, szinte elütötte egy piros autót.

Már megbántam, hogy megzavartam a játékát. Legyintettem és tovább indultam az úton. Az áprilisi szél esőcseppeket sodort, újságfoszlányokat görgetett. Elképzeltem, hogy ördögsekerek, és azt is, hogy nem városomban vagyok, hanem valahol a történelmében, egy mezőn.

Álmomban ismét üldöztek. Egy hatalmas labirintus faláig futottam; három méter magas lehetett ez a fal; nem mászhattam át; mellette rohantam; mögöttem titokzatos, sebhelyes arcú üldözőm, görbe késsel a foga közt. ‘t, három éve, egy regény írásakor találtam ki, de nem tudom visszavezetni, már akkor is álmodtam vele, vagy csak azután? De kétségtelen: ez az álom rendszertelenül ugyan, de vissza-visszatér. S most vissza az álomhoz. Még megpillanhattam a téglavörös kövekből rótt labirintus falán, egy résen át a várakozó, melankolikus Minotauruszt; elszomorított torz arca látványa, megérintett a mélakór, ami tartásából áradt, valószínű ezért sem voltam elég figyelmes, megbotlottam egy papsajtok és árvacsalának között rejtőző kőben, nekizuhantam a falnak; üldözőm már-már utolért; láttam, amint röhögve emeli fel a görbe kést, hogy lesújtson vele, amikor váratlanul lövés dörrent. A sebhelyes arcú szájából vér buggyant ki, olyan volt, mint Paracelsus rózsája, mellém rogyott le a földre. “vatosan húzódtam el és felnézve megláthattam még – mielőtt felriadok – a megmentőmet.

Én voltam az!...

Néztem magamat, fiatal voltam, izgatott, kék kockás ingemen – amiből már régen felmosórongy lett, aztán eltűnt az enyészetben – nagy foltokban ütött át a veríték. Nem kérdezhettem meg, hogy honnan jött? vagy hogy honnan jöttem? mert ahogy már említettem – felébredtem. Öt óra múlt, az árnyékok szörnyetegeket formáztak a szobámban s egy kék képen süllyedni kezdett egy fehér csónak. Azon töprengtem, elszibbadt jobb karom masszírozva, hogy vajon fogok-e még sebhelyes arcú üldözőmmel álmodni? Fog-e még sötét sikátorokban, néptelen utcákon görbe késsel a foga között utánam lopakodni, vagy végleg megszabadítottam tőle magam?...

Magam magam.

Borges arra szavaz, hogy a rémálomban – *cauchemar, nightmare* – “... megtalálható egy ördögi eredetre utaló elem (...) az, hogy valami ördögi okozza a lidércnyomást”.

És néhány sorral tovább: “Lépjünk be a rémálom, a rémálmok világába. Engem mindig ugyanazok kísértének. Úgy is mondhatnám két rémálmot szoktam látni, melyek olykor egybemosódnak. Az egyik a labirintus lidérc, ami részben arra az acélmetszetre vezethető vissza, amit még gyerekkoromban láttam egy francia könyvben. A világ hét csodáját ábrázolta a metszet, köztük a krétai labirintust. Hatalmas amfiteátrum az útvesztő, egy roppant magas amfiteátrum (ezt onnan lehetett tudni, hogy magasabb volt, mint a ciprusok, meg a körülötte lévő emberek). Repedések látszottak a zárt, baljósan zárt építményen. Gyerekefejjel azt hittem (vagy azt hiszem, hogy azt hittem), hogyha volna egy elég erős nagyítóm, a metszet egyik repedésében megtalálnám és szemügyre vehetném a labirintus félelmetes középpontjában álló Minotauruszt...”

Lehet, hogy (rém)álomban ez a szöveg vezetett a labirintushoz, s ennek hatása alatt láttam, amit különben Borges akart volna látni! Sokkal nyugtalanítóbb viszont ifjúkori másom feltűnése – azt hiszem először – ebben a visszatérő álomban.

Karinthy Frigyes *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellájában ez a találkozás, szomorú, idéetlen és esetlen. Mindkét *alak* más némileg csalódik a *másikban*. Az ifjúkori én csalódva, de agresszíven kéri számon a be nem teljesedő álmokat. A repülőgép és az Északi-sark után azt is megkérdi, hogy “... hol a nagy szimfónia, a rettenetes színjáték, a szürke láthatárról és a gögös istenekről, akik ott lüktetnek és vonaglanak a láthatár mögött?”

Aragon versében a találkozás búskomor, már-már melodramatikus:

*Elémbe állt az Újhídon
Őn magam régvolt képemása
Kinek ajkán csak szidalom
És szeme nem volt csak sírása*

*Elémbe állt az Újhídon
E nyomorúságos alakzat
E koldus akit fukaron*

Saját kínjai befalaztak

*Elémbe állt az Újhídon
Most is mint akkor füstgomolyban
Aki én voltam egykoron
Ki én voltam hajnal-koromban*

A novella is, a vers is kényszerűen mélabús beismerése a zátonyra futó ifjúkori álmoknak. Annak, hogy minden *más* lett, *mint* Szabó Lőrincet parafrázálva – *hitték, akkor fiatalon*. Látszólag Borges is erről beszél *A más*ban. Vagy mégsem? Az öregember megkérdezi fiatalkori *én-jétől* “... hogy min dolgozik éppen, amire azt mondta, hogy egy versesköteten; Vörös ritmusok címre is gondolt. – Miért is ne? – mondtam. – Rangos előzményeid vannak hozzá. Rubén Darío verse kék, Verlaine dala szürke. Nem sokat törődött avval, amit mondtam, hanem kijelentette, hogy ő az emberek testvériségét éneklie meg a könyvben. A modern költő nem fordíthat háta korának.”

(Közbevetőlegesen itt a két *én* nézőpontjai érvényesülnek a maguk szolid, de szelíd erőszakosságával. Ítélet nincs! Ide tartozik viszont, hogy a fiatal Borges tényleg megírta ezt a versciklust s később példásan-példátlanul meg is tagadta, száműzte gyűjteményeiből. Magyarul Gáspár Endre fordításában jelent meg egy darab belőle Oroszország címen Kassák és a magyar avantgarde folyóiratában, a Bécsben megjelenő Mában, 1921. szeptember 15-én...)

A találkozás nyilván elkerülhetetlen. Egy másik novellában – 1983. augusztus 25. – a melankólia s annak a beismerése, hogy a két alak más nemigen tud mit kezdeni a másikkal – váratlanul keserű önironiába fordul. A nyolcvanegy éves “én” öngyilkosságra készül, két évtizeddel fiatalabb mása megrendülten nézi s a haldokló felvilágosítja, hogy még *mit* is várhat az életűktől! Amiről természetesen még csak ő tud, mert fiatalabb mása nem érte még meg ama eseményeket. “– Megírod álmaink könyvét, melyet oly régóta terveztünk. 1979 táján majd ráébredsz, hogy állítólagos életműved nem egyéb, mint piszkozatok, vegyes piszkozatok sora, s akkor hiú, babonásan engedsz a kísértésnek, és megírod a nagy művedet. Ugyanaz a babona hajt majd, amely Goethe Faustját adta nekünk, meg a Salammbot s az Ulyssset. Bármily hihetetlen, én sok-sok oldalt teleróttam. – A mű végére érve aztán rádöbbenél a kudarcra. – Még annál is rosszabbul jártam. Rájöttem, hogy a szó legnagyobb értelmében remekmű ez a könyv. Nemes céljaimból csupán egy-két lapra futotta; a többi útvesztők és kések töltik meg, hősök, akik tükörképnek hiszik magukat, tükörképek, akik valóságosnak vélik magukat, s benne van az éjszakák tigrise, a vérünkben lappangó, hajdani viszály, az elvakult, végzetes Juan Murana, Macedonio hangja, a holtak körmével kivájt hajó, a délutáni óangol tanulás. – Ismerősöm ez a múzeum – vettem közbe gúnyosan...”

Nyilván itt a számonkérés nem az egyik vagy másik *én*-re irányul, hanem, ha szabad ilyen fellengzősen fogalmazni, az abszolutumra!...

De ezt hagyjuk nálunk illetékesebbekre, egy utalás erejéig még vissza a novellához. Szó esik benne “legjobb versünk”-ről is, egy *elégiáról*. A verssel az öngyilkosságra készülő öreg maradéktalanul elégedett s a fiatalnak ebben nincs is oka kételkedni. Íme egy fragmentum az *Elégia* című Borges versből; márcsak azért is mert árnyalja a fullánkosan kegyetlen “ismerős múzeumot”, a már-már önparadisztikus önportrét:

*“Ó, ez a borges-i sors,
hajózni a világ mindenféle tengerein(...)
bolyongani London békés, vörös labirintusaiban,
öregedni megannyi tükörben,
hasztalan kutatni a szobrok márvány tekintetét,
bújni metszeteket, lexikonokat, atlaszokat,
látni az emberlátta dolgokat,
a halált, az ormótlan hajnalt, a síkságot,
meg a törékeny csillagokat,
és semmit, vagy szinte semmit se látni,
csak egy Buenos Aires-i lányka arcát,
egy arcot, amely nem akarja, hogy emlékezzünk rá.
” borges-i sors,
talán nem is eltérő a tiédől.”*

Ha lenne télkertem – sajnos nincs –, vagy békebeli óangol ebédlőm – az sincs –, akkor most vehetnék egy különféle madárhangokon daloló órát, s a tizenkettőt, amikor a tükörből láncsörgés hallatszik majd és kijönnek a lidércek, bagolyhuhogás jelenthetné be...

Most egy darabig bizonyára nem fog jelenteni órájába titokzatos megbízóinak a kopottruhás emberke. Elrontottam a játékát. És az álombeli üldöző? Vajon feladja? Tudjuk, hogy az üldözők általában nem adják fel. Günter Grass A bádogdobjában üldözni kezdenek egy Viktor Weluhn nevű, rövidlátó pénzespostást “...aki a harci cselekmények folyamán elvesztette a szemüvegét, s szemüveg nélkül lépett meg a poroszlók elöl, de azok nem tágitottak, a háború végéig üldözték, s még a háború után is folytatták utána a hajszát. Produkáltak egy papírt is: egy harminckilencben kiállított agyonlövetési parancsot.” S a kivégzést végre is hajtják, akárcsak a Száz év magányban, ahol “a két rendőrügynök, aki éveken át üldözte Aureliano Amadort, kopóként szaglászva utána a fél világon át, hirtelen előugrott a szemközti járda mandulafái közül, és két puskagolyót röpített bele, pontosan a hamukereszt középebe.” Így hal meg “Aureliano Buendia ezredes egyetlen fia, aki a tizenhétből életben maradt és a hosszú és hányatott szökevényélete végén, egy kis nyugalmat” keresve tér meg a szülői házba, ahová tévedés és kóros gyanakvás folytán nem engedik be(?)

Az *üldöző* Borges novelláinak is kiemelt figurája. Jelenléte feltételezi a *menekülőt*, aki hol a tengerparton (mindenkinek szembeötölően) építi fel a maga labirintusát, mintha direkt azt akarná, hogy biztosan rátaláljanak(?), hol maga is labirintusban tévelyeg, akárcsak üldözője, hol valami bizonyosságra vágyva vonul vissza a világtól, hogy regényt írjon és labirintust építsen, mint Az elágazó ösvények kertje kínai hőse, aki a regénybe építi bele az útvesztőt, vagy útvesztőket(!) Hogy hogyan? “Minden regényben, amikor valaki válaszut elé kerül, az egyik utat választja, a többi mellőzi; Csui Pen úgyszólván kibogozhatatlan regényében egyidejűleg az összeset választja. Ezen a módon különböző jövőket, különböző időket teremt, ezen ismét szaporodnak és szétágaznak. Innen a regény ellentmondásai. Mondjuk, Fangnak van valami titka; egy ismeretlen bezörget az ajtaján; Fang elhatározza, hogy megöli. Persze többféle megoldás lehetséges: Fang megöli a betolakodót, a betolakodó megöli Fangot, mindketten megmenekülnek, mindketten meghalnak és így tovább. Csui Pen művében az összes fejlemény megtörténik, s mindegyik újabb elágazások

kiindulópontja. Néha összefutnak ennek a labirintusnak az ösvényei, például ön megérkezik ebbe a házba, csakhogy a lehetséges múltak mindegyikében ön ellenségem, a másikban barátom...” A mélabús novellában Csui Pen leszármazottja megöli a mindezt ősatya regényéről előadó tudóst, pusztán azért, mert Albertnek hívják és ő (a kém) így figyelmeztetheti megbízóit, hogy annak a városnak, amelyet meg kell támadniuk, *Albert* a neve!...

Az útvesztő másutt is felbukkan. Mindenütt ott lappang. Borges életében is természetesen. Tudható az első világháború vihara a családot Genfbe sodorja, Borges a tó partján eszmél magára, Genf sokszor felbukkan írásaiban, verseiben, melankolikus felhangokkal, mint elmúló ifjúsága helyszíne s egyúttal jelképe. Mondhatni Genf a *kezdét* és a *vég*. A már teljesen vak író halála előtt visszatér Genfbe. “... kívánsága az volt – írja Hektor Biancotti Jorge Lius Borges halála című nekrológiájában –, hogy Genf régi negyedében, kamaszkora színhelyén lakhasson, és meg is lett számára a meg lelhetetlen: egy lakást az óváros egyik nagyon csöndes terén, ahol időnként hallani lehet a közeli harangokat. És mert rendelkezett a nagy költőknek azzal az ártatlan képességével, hogy a valóságot a maguk képére formálják, a sikátornak, amelyben a ház állt, nem volt neve, az épületen pedig nem volt házszám... Borges, amint végre megérkezett a labirintus közepébe, otthon érezte magát. Boldogsága olyan nagy volt, hogy a megfajthetetlen útvonal, amelyet lábai közel nyolcvanhét éven át *fárasztottak* (a kifejezés tőle származik) eltűnt, és ő felszabadultan a felhő útjára lépett...”

A labirintusra nemcsak élete formáz; nemcsak rémálmaiban kísért állandóan; nemcsak írásaiban tér vissza újra meg újra, hanem érdemes megemlíteni, hogy Quain, ez a talányos imaginárius szerző is ilyen címmel ír regényt: *The God of the Labyrinth*. És az Isten és az útvesztő, vagy Az Isten útvesztője teljesen váratlanul szerepet játszik Saramago Ricardo Reis-ről, Pessoa kitalált hőséről, alakmásáról szóló regényben is, mely könyvben Reis doktor a talányos ódák és elégiák búskomor szerzője hajón tér vissza Brazíliából Lisszabonba, a fehér városba; már a hajókönyvtárból kiveszi Quain regényét s a történet folyamán igyekszik el is olvasni. Ez ugyan nem sikerül, az Istenek labirintusában viszont – ami az ő élete is – ő is eltéved. A középpontba nem is jut el, egy elágazásnál ott várja a halál és a halálból véle társalogni visszajáró Fernando Pessoa...

A dolgok körbeérnek, ahogy már az élete útvesztőiről egyik csodálatos versében, a *Dolgokban* is megjeleníti.

*“.. Az unikomis
másik szarva, a Háromság az Egyben.
A háromszögletű korong. Az illó
pillanat, melyben az eleai
mozdulatlan nyíla a célba röppen,
Préselt virág Bécquer két lapja közt.
Az időben megálló órainga.
Odinnak a fába vágott vasa,
A fölívágatlan lapok szövege.
A dübörgő lovasroham Juninnál,
melynek visszhangja mintha furcsa módon
ma is szólna s része a szövevénynek.
Samiéntó árnya a járdaszélen.
A pásztor hallatta hang a hegyekben.
A fehérítő csontváz a sívatagban.
A golyó, mely Borges őszám megölte.
A tapéta túlsó fele. A dolgok,
amiket csak Berkeley Istene lát.”*

Vagy esetleg, tételezzük fel, még ' sem...

Végtére Argentína is csak egy útvesztő volt Borges számára, gaucho novelláiból is kitűnik ez. De ott van a *Dél* című remekműve, amely az ilyesfajta útvesztőben vesztglő lét veszélyeire is utal s nagy általánosságban a világban ránk leselkedő veszedelmekre is. A hős átutazik a barbár vidéken, betér egy kocsmába, ott belekötnek. Ne feledjük a kakasviadalok és az esztelen kespárbajok hazájában vagyunk, a másik kihívóan int és megmarkolva kését kimegy s kinn várja az idegent, hogy párbajozzanak(?) ‘... keményen megmarkolja a kést, amivel aligha tud majd bánni, és kilép a sikra.”

Ahonnán aligha lesz majd visszatérés. Borges egész életműve a gaucho-novellák és a helyi argentin ízek mellett talán a féktelen kespárbajok, kakasviadalok majd őrzőngő fociarénák hőseinek machismója (megjelenített kérkedő férfiasága és hősiesége) tárháza is. Nem csodálkozhatunk, hogy egyik csodálatos írásában az első kespárbajaikra emlékező törkések találják majd meg épp jelenlévők közül ama kezeket, amelyekben forogva még egyszer egymásnak feszíthetik pengéiket. “Kilenc vagy tíz ember is látta – már mind halottak –, aminek szemtanúja voltam akkor: a mélyen átszűrt testet és a szabadban fekvő hullát, de ott egy korábbi történet végét látták. Maneco Uriarte nem ölte meg Duncan, a fegyverek vívtak ott, nem az emberek. Sokáig egymás mellett aludtak egy vitrinben, míg két kés fel nem ébresztette őket. Talán izgalom fogta el őket, amint felébredtek, ezért remegett Uriarte ökle és ezért remegett a Duncané is. A két tör jól tudott vívni – nem úgy, mint eszközük, az ember – és akkor éjjel megvívta egymással. Sokáig üldözték egymást a vidék végtelen útjain, és amikor végül találkoztak, gaucho gazdáikból már csak por maradt. A vasban ott szunnyadt, leselkedett az emberi gyűlölet.” Mindebből látható Borges noha sok gyilkosságot, eszement kespárbajt, vetélkedést írt meg, nem vonzódott különösebben az erőszakos személyekhez, ellentétben Hemingway-jel, akiről egy interjúban baljósan jegyzi meg, hogy megbocsáthatatlanul vonzotta az agresszió, elbűvölték az erőszakos emberek...

Borges (noha hosszú élete során *képzelt lényekről* is írt bűbajos könyvet s némely ötlete kifogyhatatlanul táplálja és gerjeszti a Csillagok háborúja után elgyermekesedő-elhülyülő amerikai filmgiccsét a vámpírtörténet, a fantasztikus történet és a melodráma keverékeit, hogy itt csak a *halhatatlanok* történetére gondoljunk elsősorban, bár gondolhatnánk másra is) egyik híres az általa mindig is nagyrabecsült Lovecraftnak ajánlott novellájában nem jeleníti meg az ismeretlen szörnyet(!) Meg sem próbálja leírni. Mindig pontosan tudta ugyanis, hogy a leírásban, főként borzongató dolog megjelenítésében, mindig a kevesebb a több, így azután az írás (a *There are more things*) pusztán a szörny rejtekhelyével szemek meg, a különös és borzalmas emlékeket ébresztő, iszonyatos berendezési tárgyak utalnak az idegen furcsaságára és alakjára mintegy ironikusan megduplázva a hírhedt címadó sort. Igen, valóban több dolgok vannak földön és egen, ahogyan már Hamlet is megmondta...

Borges egyébként másutt változatosan írt meg démonokat, koboldokat, lidérceket, szörnyeket. A rémálomban például említést tesz egy XVIII. századbeli svájci festő képéről, ami a “...The Nightmare, azaz A rémálom” címet viseli. “Egy fekvő kislány van rajta. Felriad

és megrémül, amint észreveszi, hogy egy apró fekete, gonosz szörny telepedett a hasára”...

Borges élete utolsó évtizedeiben majdnem teljesen vak volt – a sárga ködről többször tesz említést; halála előtt ez baljósan lilult, bordóra, majd lilára változott, ezt nem szerette –, ezért nem láthatta az amerikai szörnyfilmeket, ahol az Alien és a Csillagok háborúja nyomán elszaporodtak az egymásra hasonlító, furábbnál furább, csápos, savat nyáladzó varangyszerű lények. Szerencsére ezekben nem gyönyörködhetett, bár nem hinném, hogy kedvet ébresztettek volna benne, hiszen mint a pornó- vagy akciófilmekben, itt is – itt a lények kinézésére, viselkedésére gondolok – öt-hat alapvariáció ismétlődik, hányingerig és unalmasan...

Borges egyébként férfikorában (amikor még látott) filmkritikus is volt, igen érdekes recenziókat közölt bizonyos filmekről, s nem volt jó véleménnyel például a szinkronról. “Több néző azt kérdi – füstölög –, ha már van hangbitolás, miért nincs képbitorlás is? Mikor lesz tökéletes a találmány; Mikor látjuk magát Juana Gonzaleszt Greta Garbóként, Krisztina királynő szerepében?”

Az *átfordítás* teljes sikere bizonyára akkor következik el, amikor addig helyettesítik majd egyik szörnyel a másikat, amíg a szereplők is mindannyian szörnyeteggé nem válnak. (A vámpírfilmekből tudjuk: akit egy vámpír megharap, maga is vámpírrá válik, ami a jövő beláthatatlan ígézetét rejti...)

Akkor majd nem is kell megjeleníteni a baljós szörnyetegeket.

1990. január 7-én, metsző téli szélben, a Grabenen, váratlanul találkoztam Borgessel. Egy tangóharmonikás mellett áll, fekete szemüvegben, kezében sétapálca. Megigézetten bámultam; mindez másoknak is feltűnt, távoznom kellett, nem mentem messze, egy idő után észleltem, amint Borges megfordul és elindul az utcán. Követtem. Befordult egy sarkon, megállt egy hotel bejárata előtt és az üvegtetőt tartó fémoszlopokra – ahogyan ezt egyebekben az őt városában, Buenos Airesben is meglátogató Paul Theroux A vén patagóniai express című könyvében is megírja – kettőt ütött a botjával. Azonnal eszembe jutott a mozdulatról Theroux könyve, megálltam, hogy feljegyezzem noteszembe (nézzek majd utána), mire felnéztem, Borges eltűnt, csak a hotel üvegtetőt tartó fémoszlopai remegtek a metsző téli napsütésben, mintha kóvályogtak volna még bennük és körülöttük az iménti éles és kemény dobütésekre emlékeztető hangok...

Caius Licinius Calvus*

I.

Sírjatok Venusok, ti is Cupidók
és minden szerelemtudó halandó.
Mert meghalt az öröm s a vers varázsa,
nem villan kacagása szét közöttünk,
elszállt, mint az idő, a szó s a jókedv.
mert nincs már, ki e szajha korszak éke
volt itt még az imént – a víg poéta
nem sóhajt szerelembe fűlt szitokkal.
Mert meghalt a mi kedvesünk, barátunk,
s játszi szelleme bármely új reménynek
elröppent vele, füstbe ment, magasba
Sírjatok, ti rimák, ti szűz mimácskák,
álszent Mnemonisek, ti bérci kurvák,
lantpengetve zokogjatok, ti lengék!
Ordíts égre ma, Róma söpredéke,
rúgd a port, kiabálj hatalmasoknak,
hős erényt hazudó rideg pojácák
izgatnak, s leigáznak ócska piszkok,
ordítsd, köpd a szemükbe, hogy ki költő,
légyen bár kiterítve is, de tisztább
náluk –Elysium lakója, boldog
láng emésztí el, és finom borokkal
hűtik majd le a csontjait, ha forrók!
Sistergőek a hamvaid, parázslók,
jótét cimborá, jaj, pazar Catullus,
úgy siratlak, akárha lusta parton
Benacus-tavi lyd habok susognak,
sajgón szísszen a szél, s a bénuló lomb
hulló szirmokat áldoz érted édes
Simiódban... A maszkozat viselvén
csetlek-botlok előtted, árva ányék,
és elfordul az arcom, és betartom
bús fáklýámat alád – halotti máglyád
én gyújtom meg örökre, csak lobogj el,
lelkem, társam az éjszakák szenében.

II.

Atticus! Barátom is
sok volt, de sandán szertehordta hírem,
szétfecsegte lelkemet:
bordélyba vitte, közfürdők levébe

titkaim, s a fórumon
rút kárörömmel összekent, bemocskolt,
mint levedlett bocskorát,
mely hős ganéba gázolt fölnyomulván.

Szájig ér a szar világ
ily cimboráknak! Szürcsölik haszonnal!
Tyúkszaros kis életét
megrágja mind, s dicsón okádja vissza!

Atticus, te csak tudod,
hogy jobb a könyv, hisz hallgatag tekint rád:
vár, kitáruul, válaszol,
mert párbeszédre kész a polcodon rég...

Társalogni jobb a könyv,
hűségesebb tán száz hamis barátnál:
el nem árul, föl sem ad.
Bölcsebb a könyvtekercs – s gerincesebb is.

III.

Vidéki viskóm, hű, kicsinyke házacska,
víg birtokom, te búfeledtető vackom!...
Hiába vársz rám Stabiae határában,
hiába, mert már nem mehet hozzád gazdád,
hogy verset írjon, bort igyon, szeretkezzen
benned, szerényke kéjlek, égi rejtekhely!
Rufus komámra hagylak én barátságom
jeléül és bocsánatul, ha bántottam:
becsüld meg őt, mint engem is, ha bétoppan
váratlanul, ha éjszakák tücsök-csöndjét
széttörve hars kompániát, kigyúlt nőket,
dryádokat meg lyd zenészeket csődít
beléd, s ha légbe kurjogat jókedvében,
örvendj te is, fogadd be úgy, kis házacska,
mikéntha én jönnék megint mulatságból.

IV.

Calvusom, folyvást teli vagy, buzogsz szét,
megfeszülsz, ágálsz, merevülsz, begörcsölsz,
föl-fölugralsz, fesz ki-be jársz, hevülsz, forrsz,
húlsz, ki-kitörsz... Tán

Anteros hajszol? Teli vagy te vággyal!
Egyre vér tódul pirulós fejedbe,
lelki nyugtod sincs, ha fölállsz, ha fekszel,
újra bizserget,

űz a tűz... Tertullia csak ha rád néz:
lángra gyúlsz, rezdülsz, szerelembe dermedsz.
Hát bolond lettél, kicsi Calvus? Ül helyt,
adta kopaszka!

V.

Kismadár, zengj Quintilám kezében!
Jaj, fakadj még keblei közt ma dalra:
térj magadhoz már, elalélt kanárim,
kérel a gazdád!

Csattogó csőrrel csicseregd el újból
kedvesemnek, hogy szeretem! Ne lankadj:
énekelj, lelkét kanyarítsd magasba
százszor örömmel.

Kovács András Ferenc műfordításai

---

*Caius Licinius Calvus (i.e. 82- i.e. 47?) előkelő plebejus családból származó római szónok és költő, Catullus legjobb barátja. Irodalmár barátjaival együtt elhatárolta magát Caesar és Pompeius politikai törekvéseitől. A szónoki pályán Cicero vetélytársának számított. A fiatal, művelt ifjak körének, a "neoterikusok" néven emlegetett csoportnak irodalomelméleti megalapozójaként kedvelt költő maradt az augustusi aranykor idején is. Számos költői művéből mindössze 124 vers, illetve 43 töredék maradt ránk.

Balogh Tamás

Radvánszky Olivér a vonaton

I.
Mosolygós utazás
(egyszerűen elbeszélve)

Fejében mindenféle emlékek kavarogtak és a tegnaptól mára áthajló éjszakai mulatozás alkoholrészesckéi. A kettő összefüggött: az előző napra emlékezett. Akkor kiállítás-megnyitón voltak barátjával (és utána ezt ünnepelték: a kiállítás a barát műveiből nyílt meg, és aki megnyitotta, az Olivér volt), most pedig kicsit rosszul volt. De azért elmosolyodott.

Mert eszébe jutott, hogyan cipelték a bőröndöket, hogyan utaztak, hogyan csatangoltak a városban és hogyan rakták fel a képeket: jóformán se szerszám, se drót nem volt. Aztán ahogy elmentek az egyik ismerőshöz, ahol beszélgetés közben bort ittak, és hogy két koccintás között a telefon is megcsendült – egy újabb cimborára kereste őket, aki vidékről érkezett, és aki nem találta otthon őket, csak az üzenetet és a telefonszámot, és aki így kénytelen volt beülni a Rózsafába barna sört inni. Zárórakor értek oda.

Ismét egy mosoly.

Ez annak szólt, hogy így – mivel a frissen érkezett vendéggel el kell menni előünnepelni, még két helyen jártak akkor éjszaka – kissé fáradtan kellett megírnia a megnyitóbeszédet, másnap, a Sajtóklubban. Még szerencse, hogy beszél a rutin, és a régi ismeretség is előny, meg az is, hogy a barát egy korábbi kiállítására pedig újságcikket írt:

*“Álomtöredékek”
nagy Z. festmény- és fotókiállítása*

nagy Z. (nagy Zopán) 1973-ban született Bozótton. Lírikus-filozofikus alkat, aki különböző műfajokkal, eszközökkel kísérletezik, hogy láthatatlan s látható világok között hidakat építsen... – olvashatjuk a meghívón.

“Álomtöredékek” (hogymindenki értse): kapcsolatok a belső terek, élménye, érzések és szemünk felfogóképessége között.

nagy Z. nem hagyománykövető alkotóművész: nem fest tájképet (még a Körösről sem), nem fest csendéletet (még virágvázaról sem), vagy ha mégis, a kép már nem a látvány hű visszaadása, hanem egy belső énen átszűr, szubjektív megjelenítés. És ez a fotókra is igaz: nem riportfotós: a nézőt expresszív hatások érik – a képeket nem megérteni, hanem megérezni kell...

Ugyanez a stratégia szükséges írásainak befogadásához. Mert nagy Z. számára az irodalom művelése legalább annyira fontos, mint a képzőművészet. Versei antológiákban, budapesti és vidéki folyóiratokban (Polisz, Új Forrás stb.) és megyei lapokban jelentek meg. Több kötetnyi kézirata áll kiadásra várva: egy belső én-regény (Skizológia), versek, elbeszélések... Írásait elismeréssel méltatta többek között Határ Győző és Faludy György is.

nagy Z. Isaszeg, Békéscsaba és Gyula után most második alkalommal mutatja be festményeit és fotóit Bozótton. A kiállítás megtekinthető (és a képek megvásárolhatók) június 12-17. között a Katona József Művelődési Központban.

Aztán persze kiderült erről a szövegről, hogy most használhatatlan, nem kell, mert most ne ilyesmi legyen. No, gondolta ekkor Olivér, jól van, kapnak egy novellát – úgyis azt szokták meg. Olivér csak novellát tud írni, kiállítás-megnyitót nem, gondolhatták, hiszen eddig egyet sem hallottak tőle. Nem baj, lesz tehát novella, a kiállításról pedig észre sem fogják venni, hogy már nyitva van.

Kiküszkölte másnapos-magából a szöveget:

Most

“Most mondani kéne valamit”, gondolta Balogh Tamás, amikor leült a társaság asztalához. Aztán mondott is:

– Nem tudom, jártatok-e már a Hüvely(k) utcában. Szeged egyik legérdekesebb utcája ez: H vagy dupla H, úgymond: háhá alakú; akár el is tévedhet benne az ember. Meg is tettük: két barátommal csak mentünk, mentünk és mentünk, és még mindig a Hüvely(k)ben voltunk. Aztán, amikor kiértünk belőle, egy fás-bokros térben találtuk magunkat illetve egymást. Volt ott mászóka, libikóka, pad – amelyen nyáron mindig ott ül az a szerelmes pár, akiket Johanna az erkélyen dohányozva mindig lát –, most üresen, de hát hideg volt. A teret panelházak vették körül, de Tarjánban ez nem meglepő.

A fák közt állt egy ember, előtte festőállvány – ebből tudtuk, hogy festő. Úgy láttuk, nagyon aprólékos ecsetvonásokkal dolgozik; nemigen mozdult.

Közelebb érve azt láttuk meg, hogy egyáltalán nem mozdul: meg volt fagyva.

Festés közben vált szoborrá: ecsete a vászonhoz ért. Most akkor festő vagy szobrász, gondoltam, de nem kérdeztem, mert akkor a hangos szó megbontotta volna az alkotás szépségét: csendélet, csendhalál volt.

Utolsó képén a “tájat” festette; és a táj egyik ablakából ő nézett ki.

Bak barátom, akit a Szaturnusz üzött, nem, nem Japánból, ahogy egyesek gondolják, elővette azt a csodálatos masinát, amit fényképezéshez használnak, a gépet, amely néha nagyon meglepő módon képes visszaadni a “valóságot”, mármint a képet, mert arról beszélek, csak kissé összevissza, de hát ezt már megszokhattátok.

Lefényképezte a szobrot.

Hazamentünk. Barátom beadta a filmtekerécsét a Foto Porstba, egy hét, matt.

Éltünk-haltunk.

Hét nap múlva fedeztük fel a csodát: a fotósok talán nem vették észre, de két-három képpel többet kapott vissza barátom, úgy 38-39-et. És a csoda ez a plusz volt: a festész-szobrász fotóját többször hívták elő: és nem volt két egyforma köztük; mintha bemozdult volna az exponálás közben: az egyikén éppen festett, a másikon festéket kevert a palettán, a harmadikon a tájat nézte.

Erről ennyit, nem akarok belemagyarázni semmit, mert minden belemagyarázás hülyeség, ezt ti is tudjátok. Azt érezni kellett.

Fura dolgok történnek még ebben a XX. században is.

Aztán úgy adódott, hogy barátom fotó- és festménykiállítását – ahol a hölgyek fűgét, az urak Mogyorós Classic Flipset fogyaszthatnak a borhoz – nekem kellett megnyitnom.

Most.

A harmadik mosoly: hogy milyen könnyű dolga is volt: csak fogta egyik kedvenc szereplőjét, egy-két közeli emléket, egy kis fikciót és egy utolsó mondatot, amely elhangzásának pillanatában lekapcsolta a teremben a villanyt. Ez volt a megnyitó. Aztán pedig meglátogatták ugyanazt a két kocsmát, amit előző nap.

Ezek után ült Radvánszky Olivér a vonaton, mert bár még nem mondtam, de végig tudtam, hogy Olivér egy vonaton ül és várja, hogy az elinduljon, de ez a várás láthatatlan dolog (feltéve, ha az ember nem néz félpercenként az órájára; de ebben az esetben könnyű dolgunk van: Olivérnek sohasem volt karon viselhető órája), éppolyan láthatatlan, mint mondjuk a gondolkodás (feltéve, ha az ember nem ráncolja össze tíz másodpercenként a homlokát; de ebben az esetben könnyű dolgunk van, mert az elbeszélőnek sem volt soha karon viselhető órája, így nem tudja mérni Olivér reakcióit), és mivel nem látjuk, hogy mit csinál, nyugodtan kijelenthetjük: Olivér nem csinál semmi láthatót. A vonat eme fejtegetés közben pedig nemcsak elindult Szeged-Nagyállomásra, de meg is érkezett Rókusra, és Olivér meglátott egy olyan embert a peronon, akivel még soha nem találkozott: egy szellemi fogyatékos. Látni látott már, de még nem beszélgettek, együtt még nem utaztak, de ha hinni lehet az elképzelésnek, ebben a szövegben fognak. De pszt, máris lelöttem egy fordulatot. Bocs. *A hallgatást még tanulnom kell.* De mielőtt elhallgatok, és nem lesz több metanarráció, most gyorsan észreveszem a cím fölé szorgosan odaírt "(egyszerűen elbeszélve)"-t, hát stílust váltok. Ki találja ki, hogy milyen lesz az új? A nyertes díja a megfejtés: egyszerű.

Másfelé nézett, megpróbálta gyorsan másfelé irányítani a gondolatait is. Bármerre, csak ne az adott helyzetre: nem akart kényelmetlen, ismeretlen agyi szituációba kerülni. Védekezni kell. Rájött, legkönnyebb megmaradni ugyanannál a témánál, az emlékeknél. Hiszen nekik volt még egy "közös" kiállításuk...

Csüccs

Látjátok feleim szümtükkkel, ez egy kiállítás. EZ viszont nem egy kiállítás-menyitó.

Pedig annak indult; aztán amikor megérkezett, már csak plem-plem.

Ez most itt van – vagy mi vagyunk ott? De hol? Hogy hívják azt a helyet, ahol vagyunk? Ártér? Miér'? Art-ér, azé'!

Pompásan sétálunk.

Szeretünk sétálni, hiszen sétálni jó. Itt, ott, amott, ezeken a napokon, de AZOKON a napokon is. Következtetés: sétálni mindenhol és mindenkor pompás élvezet.

Egészen fiatalon kezdjük, az első lépések után már vígan daloljuk: "Sétálunk, sétálunk, egy kis dombra lecsücsülünk, csüccs".

Most itt csücsülünk. Tehát ez egy domb.

Jólesik a pihenés, itt az idő, hogy végiggondoljuk mindazt, amit sétánk közben láttunk, hallottunk, szagoltunk, éreztünk és gondoltunk. Mert igen: sétálni csak nyitott érzékszervekkel érdemes.

Láttunk fákat, bokrokat, füveket – nevezzük nevükön: növényeket –, bennük/rajtuk odvakat, görcsöket, mellettük bringát... elsuhan mellettünk az egykori biciklista is, láttuk.

(Itt még volt két mondat, de kihagytam.)

Aztán hirtelen megálltunk. Az egyik fa sötétén rejtelmes odvában valami fehérséget vettünk észre. Egy összegyűrt papírlap volt az. Kivettük, elolvastuk. Ez állt rajta:

BICIKLIZZ TOVÁBB!

Nosza, kell-e nekünk ennél több? Felpattantunk a keróra és téptünk vele szélesebesen. Csak tekertünk, csak tekertünk, hajunk lobogott a szélben, aztán lejtőre értünk, de tekertünk tovább, még jobban tapostuk a pedált... de jaj, a lejtő végén nem várt akadály. Hogy mi, azt nem árurom el, hiszen nekünk semmi sem szabhat határt.

Ugye.

És akkor felálltunk, leporoltuk magunkat és sétáltunk tovább.

Látjátok feleim szümtükkkel, semmi baj, minden okés, kafa, szupi, nem nyitok. Inkább éneklek: "Sétálunk, sétálunk, egy kis dombra lecsücsülünk. csüccs".

Persze, félreértés ne essék, ezeket a szövegeket nem szó szerint gondolta végig, csak nagyjából. És a hangulatot, ami velük, a kiállítással és a körülményekkel járt. Jó kis bulik voltak, kalandok sora mindkettő.

Aztán ismét kifelé nézett az ablakon. Mintha azt várta volna, hogy a gondolat-elterelés megváltoztatja a körülötte lévő világ állását: talán azt remélte, hogy a fogyatékos fiú már nincs ott.

Pedig igen: ott állt a peronon, nagyapja, egy tisztas öregúr fogta a kezét. Az öreg hetven felett volt, a fiú valahol tizenöt és huszonöt között; nem tudta megállapítani. Nem értette, de ekkor már kéjes vágyat (az ilyet betegesnek szokták nevezni) érzett, hogy hozzá üljenek, és érezte, így fog történni.

És tényleg.

Nyílt szemű, őszinte mosolyú volt, hiszen ők mindig őszinték; nem is tudnának hazudni: nem tudják, mi az. Azt csak épelméjű emberek tudják és teszik.

Leesett a sálja. A nagyapja vette fel. Olivér olvasott, de a könyv fölött figyelt. Leültek.

– Hosszú haj. Hosszú haj – mondta kissé beszédhibásan a fiú, és közben Olivérre mutogatott. Nagyapja mondta, hogy ne csinálja.

– Te rosszul vagy? – kérdezte ekkor Olivértől tágra nyílt, kék szemekkel és mosollyal. Megérintette Olivér kezét; az övé hideg volt.

Kintről jöttek.

– Nem, jól vagyok.

– Akkor mit csinálsz?

– Olvasok.

– Miért csinálja? – kérdezte nagyapjához fordulva.

– Mert ő tud olvasni, nem úgy, mint te.

A nagyapa félszeg, bocsánatkérő mosollyal nézett Olivérre. Mindenki mosolygott. A fiú kiflit kezdett enni.

– Ne morzsájl! – szólt az öreg. De a fiú morzsált tovább. Aztán újra megérintette Olivér kezét:

– Nincs itt hideg? Nem fázol?

– Nem.

– Húzd már le az ablakot!
– Nem kell – ez ismét a nagyapa volt. Újabb mosoly.
– Néni, te nem fázol? – kérdezte ezután egy nőtől, de nem kapott választ; a nő nem akarta észrevenni. Nem is vette.
– Egyél.
Evelt csendben, nézelődött.
– Nagy füst van odakint. Köd.
– Igen.

Aztán csend. Egy most felszálló nem tudta volna megállapítani a különbséget bárki és a fiú között: külsőleg egyformák voltak: utasok. Olivér éppen ezért alig várta, hogy történjen valami: átlagemberekkel utazott már eleget. Provokálni, kezdeményezni kellene, de hát az illetlenség volna. Várt tovább.

Az öregúrnak megtört arca volt, hallgatott. Kezeit összekulcsolta ölében, maga elé nézett. Sárga szemüvegtok látszott ki szürke zakója mellényzsebéből, benne SZTK keretes szemüveg.

Olivér kiment a peronra, rágyújtott. Azt akarta látni, változik-e valami odabent, ha ő nincs ott.

Nem változott. A fiú csak ült nyitott szájjal, karjait összekulcsolta mellkasán és nézett balra-jobbra. Egy szót sem szólt. Olivér mellett egy kis cigánygyerek kiflit majszolt. A vonaton mindenki kiflit eszik, gondolta Olivér, aztán ismét a fogyatékos fiút figyelte. Odabent egy csecsemő síni kezdett. A fiú odanézett. Aztán újra semmi.

Olyan állomáson álltak meg, ahol elvileg a sebesvonalnak nem kellett volna. Úgy látszik, személy lettek. Az állomásfőnök-asszony kétszer fűtült; az elsőt nem hallották meg. Olivér visszament a helyére.

Kis idő múlva ért oda a kalauz; jegyek, igazolványok elő. A fiúnak diákigazolványa volt, még a régebbi fajta, öt-hat éves lehetett. A fényképen még hosszabb a haja és komolyabb az arca. De azon is mosolygott.

A csecsemő egyre hangosabban böngött.

A fiú a kezeit nézte, az ujjait, a körmeit. Aztán megmutatta őket nagyapjának; ő is megnézte. Aztán kezefogtak.

– A kisbaba mindjárt... – szólalt meg, de a többit Olivér nem értette. Ezek voltak a fiú első szavai az indulás óta.

– Sír. Kicsi baba.

Rajzolt az üvegre csapódott párába. Egészen Olivér feje mellett járt már, amikor a nagyapa a térdére tette a kezét. A kusza vonalak úgy maradtak. Csend és nézelődés.

Orosházához közeledve leszálláshoz készülődtek, öltözeti a nagyapja: visszakerül a sál, a kabát, a sapka; a kesztyűjét maga vette fel. Már felöltözve ültek, amikor a csecsemő újult erővel kezdett el visítani. A fiú körbenézett a kocsiban: – Beteg a baba. Miért beteg? Nagyon beteg a kisbaba... nagyon beteg...

Nincs válasz senkitől. Az állomásra beérve nagyapja ismét a térdére tette a kezét: – Na gyere!

Otthagytá a morzsát, amit fél perc múlva egy lány (– Szabad? – Olivér rámosolygott: – Foglalj helyet.) söpört le az ülésről. A vonat indult tovább, Olivér olvasni kezdett. Azután álmos lett, de mivel elaludni nem akart, kiment rágyújtani. Arra gondolt, hogy nemsokára megérkeznek, ő átszáll, utazik még egy kicsit, aztán ismét megérkezik, és ahogy megbeszélték, Zopán várja a bozót állomáson.

Ment bele az egyre sötétebb estébe.

II.

Hót unalom

Megöllek, te lotyó, gondolta Tómosó a vonaton, amikor a nő másodszer lépett a lábára. Min. 103 kg. Persze ez sacc, nem mérte meg, de nem is akarta. A megjelenése (nem publikált, bejött a fülkébe) is mérget nyeletett: két másik "nővel" érkezett: (az idézőjelekre szükség van, bocs) az elhízottal szembe egy zöldkórmű randaság ült le, srégán szembe – Tómosó mellé – egy elviselhető külsejű, szebb arcú, kislábú, de jó fenekű nő. Amolyan fogdosnivaló. Viszont Tómosó nem tett semmi ilyesmit. Aludni szeretett volna, de a kövér lotyó kétszer a lábára lépett. Ébresztőnóra, nevezte el magában, aztán – látva-hallva-érezve (a lábán), hogy az édes álom már úgylis elkerüli őt: zacsisörgés, női vihorászás, beszélgetés erről-arról, amikről csak nők tudnak (plem-plem) – elindult a büfékocsi felé. Míndig az 1. o. mellett van, ezt tudta. Azt nem, hogy jan. 1. óta egyáltalán nincs a vonatokon. Egyiken se. Szorgosan végigment tehát a szerelvényen, ide-oda, mint egy hülye, aki elfelejtette, hol ül, és sehol nem kapott kávé. Mert hogy ugye azt szeretett volna, ha már aludni sem és női feneket sem. Vissza- és felsülve ismét szembesült az elhízott (bocs, teltkarcsú) nő látványával. Hát nem javult semmit sem. Most éppen alufóliából kicsomagolt párizsis szendvicset evett. Közben morzsái és szavai szóródtak szét a fülkében, előbbiek a tehéntőgynyi mellekre (pulóverre), utóbbiak pl. Tómosó fülébe. Grillcsirke... berakod oszt az megsül... lesz hozzá krumpli... meg grízgaluska-leves... bár én nem szeretem... zacskós, nem kell vele vacillálni... Meg ilyesmiket. Biztos nagyon szereti a férjét, ha leküszködö a torkán a grízgaluska-levest, amikor nem is szereti; odaadó, hú feleség. A jófenekűről meg kiderült, hogy fázik. Nem mondta ugyan, de a zöldkórmű a hátára terítette (lepelként) a kabátját. Hogy kiét, az nem derült ki. Kiderülésből elég egy. Tómosó viszont jót derült. Aztán ismét ránézett a kövérre (festett vörös haja is volt nekie), véletlenül, mintegy csak nézelődve, ahogy a vonaton szoktak. De a tokaji hegy, a Kopasz is olyan, ha pl. Rakamazról vagy Bodrogkeresztúrról nézelődik az ember, hogy nem siklik át rajta a tekintet, megakad, elidőzik. De a Kopaszról nem kapja el azonnal. Milyen lehet vele szeretkezni?, gondolta Tómosó. Amikor a mellek fuldoklásig betakarnak, a combok pedig úgy elrejtene, mintha lövészárookban volnál, he? Jaj. Megriadva saját fantáziájától – egy kis perverzió mindenkiben van, nem? – kiment a folyosóra és rágyújtott. Ez mind nagyon csúnya, de fog-e már történni valami, kérdezte az egyik állomástól. Nem történt. Ez egy ilyen hót unalmas út volt, bocs, hogy elmondtam. A hallgatást még tanulnom kell.

Radvánszky Olivér

III.

Resti-mese

– Igazad van – szól Zopán.
– Miben?
– Hát hogy a hallgatást tanulnod kell.

Olivér elvigyorodott. Nem szólt semmit, csak ült a padon. Nem gondolt arra, hogy itt régebben még azok a hagyományos presszó-asztalok és székek voltak, azok a négyzet alakúak, a maguk famintázatú műanyag lapjukkal és kopott kárpítú székeikkel, és csak most, mikor tulajdonost cserélt az üzemegeység, akkor lett ilyen igazi-fa bútorzat. Ha erre gondolt volna, biztosan az is eszébe jut, hogy azért annak is volt előnye: az olyan asztalokra lett kitalálva a "terület": egy négyzetméternyi ital.

Emberek jöttek-mentek körülöttük, a Resti közönsége lassan kicserélődött. Egyszer Zopán is magára hagyta Olivért, aki az alkalmat

kihasználva, gyorsan hozott még két sört, hogy legyen is kis meglepetés, ha a másik kisdolgot végezve visszajön. De meglepetés nem lett, mivel Zopán ugyanolyan jól tudta, hogy az asztalon lesz a friss nedű, mint ahogy Olivér is tudta, hogy Zopán tudja. Játék volt tehát csak az egész, színjáték, hogy valamivel agyonüssék az időt. No meg persze néhány májsejtet.

– Nem akartam szépen írni – kezdett bele Olivér pár korty után, egy éppen meggyújtott cigi első slukkját kifújva. – Úgy akartam, amilyen volt. Unalmasan, szárazan, hogy semmi sem történik. Miután átszálltam, nem történt semmi; pedig nem egy ismerős szokott ezzel a vonattal jönni. De most nem. Csak a két lotyó, a jófenekű-kislábú meg a mindene-festett. Akkor lett jobb, amikor leszálltak, én meg gyorsan lefirkáltam ezt a két oldalt a jegyzetfüzetembe. De még most is unatkozom tőlük.

Ültek tovább, olvastak, képeket nézegettek, majd egy hangot hallottak az asztal mellől:

– Jóestét kívánok az uraknak. Hová, háová?

– Sehová. Csak ülünk itt. Foglalj helyet te is. Mit iszol?

– VBK-t.

– Jó, hozom – állt fel Olivér, és elindult a pult felé, hogy kikérje, kifizesse és kivigye Johanna italát. Emlékezik még erre a lányra? ' az, akihez Olivér – miután órákig hiába várta otthon – egy éjszakai kaland során becsöngetett, aztán el lett küldve. Mármint Olivér. És Johanna az a lány is, akin barátja úgy állt bosszút a szakítás miatt, hogy más nővel csókolózott. Akkor még csak "kis-szakítás" volt ez, volt már rá példa elég, Olivér azonban tudta – vagyis inkább előrelátható érdekei miatt még inkább remélte, hogy ez a mostani, amikor Johanna ott ül Zopán mellett a "kapcsolat-vége"-tudattal, ez végleges. Illetve, ki tudja? Végleges, végtelen, soha, mindig, igen, nem – olyan hülye szavak.

– Tessék. Egészségedre.

– Köszönöm. Hogy vagytok?

Olivér már éppen vette a levegőt, hogy feleljen, amikor újabb hang szólalt meg az ajtóból:

– Helló! De jó, hogy itt vagytok!

Megjött Zsola, a Delírium Trémen's alkotócsoporthoz tartozó egyik jeles alapító tagja. Nagyon megörültek neki, hiszen több hónapja nem látták: zenét árult egy bevásárlóközpontban, 160 kilométerre Bozótól. Leült beszélgetni.

Amikor Olivér azt kérdezte volna, hogy kerül oda ilyen hirtelen, értesítés nélkül, ismét csak hellózást hallott:

– Helló! Helló!

Újabb ismerősök jöttek, ketten-hárman. Leültek ők is beszélgetni, hozták az újabb köröket. Olivér sohasem tudott senkitől semmit kérdezni, mert mindig ugyanaz történt: valaki nagy örömujjongással megérkezett az asztalukhoz.

A társaság egyre nőtt, ezért a csapos engedélyével összetoltak három asztalt, csak úgy fértek el. Olivér az egyik sarokra került, mellette olyan emberek, akiket látásból sem ismert; ők egymással beszélgettek. Kortyolta hát csendben a mindig-friss söröket, és hogy csináljon valamit, időnként rágyújtott. A nagy hangzavarban hallani vélte egy autóra szerelt hangosbeszélőből a hírt, miszerint Radvánszky Olivér várja minden kedves ismerősét a Restiben.

Persze, persze, gondolta és ivott még egy kortyot.

Egy idő után már nem hiányzott neki a társalgás, nem akart senkitől semmit kérdezni, nem akart senkinek semmit mondani. A mindinkább sűrűsödő füstön keresztül Johannát nézte, aki ismét egyre kedvesebb lett szívének. Ott, annál az asztalnál ülve Olivér újra beleszeretett. Aztán megjelent egy kép a fejében, amitől merevedése lett. A kép egy újjal folytatódott, az még eggyel és egy tovább: film lett belőle. Azt hitte, ha kikergeti fejéből az amúgy igencsak kedvére való belső-látványt, akkor erekiója is elmúlik. De nem. Csak állt a farka rendületlenül, hiába gondolta közben végig a magyar mássalhangzó-rendszert és Ady Endre verses köteteit időrendi sorrendben.

Olivér kanos lett, nemcsak szerelmes.

Közben már azok az ismerősei is megjöttek, akik hónapokkal, évekkel azelőtt meghaltak. Ott volt az az osztálytársa, aki szívbillentyű-elégtelenségben halt meg negyedik korában, ott volt az az évfolyamtársa is, aki valami vírusos betegségben hunyt el, ott volt az a lány, akit előtűk ütött el egy részeg trabantos, és ott voltak apai nagyszülei és apai nagyapai dédanyja, mert csak őt ismerte a dédszülők közül. Azt, hogy Karinthy és Kosztolányi hogy került oda, nem értette.

De Olivér csak egy emberrel szeretett volna beszélgetni. Azaz nem is beszélgetni, de még csak nem is beszélni. Csak egy szót akart mondani Johannának.

Odanézett a lányra, fejével intett neki, hogy menjenek egy kicsit ki az utcára. Johanna bólintott.

Kimentek. Innen kezdve peregtek az események: egymásnak estek, vadul csókolták egymást, Olivér végigjártatta kezeit lány összes intim testrészén, újabb erogén zónákat keresett, és a csókolózást csak akkor hagyták abba, amikor Olivér végre ki akarta mondani azt az egy szót.

– Sz...

Ám Johanna ebben a pillanatban átváltozott egy olyasféle lényé, amit Olivér eddig csak fantáziaszülte teremtménynek tartott: volt benne emberi, de démoni is, evilági és pokolbéli, szépség és rútság... Amolyan eklektikus szörny lett a lányból.

– Ki nem mondd, Olivér! Különbözik meg. A Sátán már vár, tudod. A múltkor elzavartad, de mégis rágyújtottál, és ahogy látom, nem változtál meg, pedig megígérted neki. És nem tanultál meg...

Az utolsó szót azonban Olivér már nem hallotta saját ordításától. Attól az ordítástól, amelyre végül is felébredt Békéscsabán, a vasútállomás egyik padján.

Pár pillanatig nem értette, hogy került ő oda, és háová tűnt a nagy tömeg, háová tűnt Johanna, illetve ami lett belőle. Aztán rájött: amikor megérkezett a vonata, akkor ült oda, hogy ott várja meg a negyvenöt perc múlva érkező csatlakozását. A könyv – amit még a vonaton kezdett olvasni, és itt, a padon folytatta – ott feküdt mellette. Egy ismeretlen nő állt meg előtte és egyenesen ránézett:

– Jól van, fiatalember?

– Igen, köszönöm, jól vagyok.

– Mi történt?

– Álomban megtanultam hallgatni. Ha akarja, elmesélem.

Győri László

Penyege

A VB! Akkor semmi más: foci!
Ebéd után rohantam játszani.
A bátyámról úgy hívtak: Penyege,
de csak kicsi. A sárga házfalon,
a klinkertéglán most is ott a nyom,
a név nyoma: "Penyege, gyere ki!"
Költői szinte, sőt poétai,
pedig Szasza, Víziló, Pálfai
ponyvákat bújt, és adta őket úgy:
– De aztán! – ", ti régi, jó fiúk!
Naná, majd líra! Valami Pierre...
Kockás Pierre-t olvastunk döggivel.
Penyege!!! – És mentem, akármilyen lesz,
kiskapuzni. Még kórner járta, henc

meg az a szabály: "három szöglet egy
tizenegyes." És minden vérre megy.

A gyolcsos tótok

A mi utcánk a gyolcsos tótoké
volt, azazhogy a gyócsos tótoké:
a Meggyesi, a Sal János, valamint
a Sztálingrádi, s hogy a Tolbuhint
se hagyjam ki, tehát a Tolbuhin,
a mostani Kós, e sok tarka cím
végesvégig egyetlen utca volt:
patyolat tiszta, csupa adta tót.
Pavuk, Pleskó, közbül egy Pálfai
egyetlen család elágazásai.
Vászonnal vásároztak, a nevük
onnan eredhet: ősiük, az az ük,
a világ elé még gyolcsot ereget.
A tótokat a jó üzletmenet,

a buzgalom gazdaggá tette mind
a mi helyi fogalmaink szerint.

A magyarok

A nagyapák, de főleg az anyák
még úgy beszéltek többnyire szlovák
nyelven, de kik voltak a legnagyobb,
sőt a legeslegnagyobb magyarok?
Az a család: a Pleskó, a Pavuk.
És hogy hívták a közeli falut?
Tótkomlósnak, ahol – én úgy tudom –
Luther-hívők a szlovákok nagyon,
Pavukék, Pleskóék ellenben itt,
ahol szintén Luthernek él a hit
buzgó, színtiszta katolikusok.
De egy dologban ugyanolyanok:
szorgalmasok. A parasztok között,
a mi utcánkban, ők a polgári rend,

ami például zongorát jelent,
s fiaik már nem tótok – mémőkök.

Pintér Lajos

májusi ének

*tányért terít a bodza
fehér fűrtjét
az akácfa kibontja
elég a kiskabát ing
a lélek belülről fázik*

*fekete rigó a kertben
tipeg mint fáradt asszony
de dalra fakad dalra
hogy téged is
dalra fakasszon*

*májusi eső jön zápor
áznak a holtak a
földben
áznak a hősi halottak
a piávénél a donnál
zsebükben elrothadt versük*

*távolból ágyuszó hallik
ágyuszó zord szerbiából
háboru háboru ismét
te vagy csak nekem a béke
pipacs vagy szép margaréta
májusi napfény vagy éva*

kertem eső után

májusi ajándék

*erdei turbolya
réti legyezőfű
nagy völgycsillag
hasznos földitömjén
neveteket nevetem
csodálom dúdolom én*

*erdei turbolya
réti legyezőfű
nagy völgycsillag
hasznos földitömjén
neveteket sorolván
maga is költemény*

*erdei turbolya
réti legyezőfű
nagy völgycsillag
hasznos földitömjén
röpke rét
röpke lét*

Tandori Dezső

Mi az Utolsó Posta, ha épp nem az utolsó?

(Bevezető egy költészetregényhez)

Sosem dolgoztam végig napjaimat.

Sosem? Néha. Olykor egy-egy hetet. Sőt, pár hónapot is. De ha összeadjuk... Hagyjuk a számokat, inkább:

Céltalanul – vagy céllal – napszám csavarogtam antikváriumok, borozók, kiállítások során, eljártam festő-jóbarátokhoz, ücsörögtem padokon, újságot, bűnügyi regényt, irodalmi és művészeti folyóiratokat olvastam. De itt mindjárt sülyedni kezdünk a jelen idő légies mocsarába.

Sokat abból, amit összehordtam így – verskötetek, bűnügyi regények, folyóiratok –, “gyakorlatilag” is felhasználtam. Tehát annyit mondhatunk csupán, hogy a ráfordított “termelési idő” jól-rosszul megtérült. (semmi rémüldözés; máris tudnod kell Olvasóm, itt az időről lesz szó, és az iméntiekkel előkészítem a teljes némaságú nagy durranást; majd ez a végén jön), lehetetlen kiszámítani, hogy...

Álljunk meg. Nemcsak “lehetetlen”. Kiszámítani, hogy mennyibe került, mennyi anyagi és lelki haszna lett, anyagiakat úgy értve most, hogy további lelki “hasznokat” lehessen megalapozni belőle; végeredményben kevesen élnek abból (tényleges csavargók, kereskedők, ilyesmik), hogy a várost járják, beszereznek (így vagy amúgy), aztán értékesítik leleteiket.

Nem. Jószerén minden öt ismerősöm, haverom, barátom, kollegám stb. közül négy megemlíti anyagi nyavalyáit. Magam is négybe tartozom. De ez rém összetett. Muszáj, de szabad-e (ilyesmikről beszélni). Nagyon kiszalad (a szájon). Mint amikor valami beszalad (a test alsóbb végén). Az ember kifakad. Mint kőforgató madár, ezeket a dolgokat forgatja. Mondok rá példákat. Közbevetve azonban: ki lenne olyan bolond, hogy egy annak idején újdont is legföljebb harminchét forintos, antikvárként húsz forintos könyv hasznát kezdje elemezni, ilyesképp:

Kapásból fordítottam napokon át a konyhában, asztal mellett etc. a J. Dickson Carr regényeket a feleségemnek, tessék, az idő eltöltése; folytatás, hogy ennek ellenére olykor (sokszor?) megharagudott rá, én rá, Carr nem hozott eszményi állapotokat, a kőforgatás, a dédelgetés semmi formája nem hozhat alapállagokkal ellentéteket. Az emberi együttlét már csak ilyen. Kinél kevésbé, kinél jobban (rosszabbul). Hogy hagyományos detektívregényeket szerettem, nem tett kedveltebbé kollégáim oly körében, akik “hagyományosabbak” (mihez képest?), s akik “mást vártak volna tőlem”. Hiába imádtam dolgaikat. Mást, még többet, magukfélebbeket vártak volna. Tehát Carnak, a felolvasásoknak nem volt ily abszolút haszna. Sőt, úgy sem, hogy netán megtanultam volna igazi konzervatív detektívregényt írni. Megtanultam, de másképp gyakoroltam.

Azért vagyunk külön-külön létezők, hogy más milyenek legyünk. (Lásd Kosztolányi, kitől vette ő is, “különbözöm, tehát vagyok”). Akkor viszont: ha kialakul a ritkás háló (persze, hogy ritkásabb, mint a magunk kimondhatatlan létezéséé), és igen sokszor cibálódik (belülről; ha egy társi, kollegiális stb. kapcsolatot ilyen ritkás hálónak nevezünk), ha ez így van, a dolog nem jó. Nem valami jó. Mármost ez is kifejezhető sokféleképpen.

“Nem valami olyan.” Ez sejtelmes, többértelmű, összekacsintós. Karinthys, netán posztmodern.

“Nem valami az.” Súlyosabb ítélet.

A legjobb mégis az egyszerű beszéd. “Nem valami jó.” Ám mi az egyszerű beszéd, a félreérthetetlen közlés, amikor a bajainkat (anyagi bajok, maradjunk csak ennyinél; anyaginak tekintem azt is, hogyan tölthetjük időnket, van-e munkánk, ily mód aztán jól viseljük-e magunkat, rosszul-e, mik a kilátásaink, mi az egész szakmánk kilátásai, van-e “egész szakmánk”, ha kollégáink el-elpártolnak, lásd anyagiak, lásd a kor szelleme etc. más utakra és pályákra, ahol “anyagilag” háromszoros sebességre kapcsolódnak-kapcsolatnak, mint a magunké, avagy panaszkodó pályatársainké) (külön zárójelbe: ahol az irigykedéseknek, áhítózásoknak, “naja” mondásoknak egész hierarchiája van; a nyílt beszédhez tartozna ez is: “hányszor küldtelek el én téged a bajaidal?” – “dögöljön meg! mit rontja a levegőt? hát te még mindig élsz?!”: e fokozatok előtárása, kiértékelése... nem folytatom), amikor tehát a bajainkat soroljuk, értsd, helyzetünket támánk, mi a hasznos, helyénvaló, szükséges beszéd s ennek módja? Hol az utolsó posta(állomás), ameddig valóban elér közlésünk? Honnét kell már küldeményünket a címzettnek elvinnie?

De hagyjuk az egész postakérdést; tisztázhatatlan, mely – nem objektív, nem anyagian tényközlő etc. – levél lehet kellemes, netán kellemes meglepetés, melyik fölösleges, melyiktől rettenünk meg, el, rezzenünk fel, melyiket nem nyitnánk ki a legszívesebben... hagyjuk, mondom, a postát.

“Jócskán rámférme...”, idézem diszkrétén, nem szó szerint egy hajdani – ha nem is atyai, de nagybátyi – közelkollégám szavait, aki csodálatos, szívmarkoló levéllel örvendeztetett meg. (Holott rettegtem kinyitni, mert azt hittem, szereplésre kér fel. Még mindig nem tudom, megúszom-e azt a szereplést. A már vállalat szerepléseket nem mondom le. Újabbakat nem vállalom. Ezzel nem az idő eltöltésének kérdéséhez érkezünk, az kisszerű volna, hanem az időéhez közeledünk.) Jócskán ránk férme, írófélékre, némi... Mi? Több lehetőség, más korszak? Vastagabb olvasói pénztárcák sokasága? Is, is. Lehetőségek bőven vannak. Próbálom N. N. Á., tanárnőm és mesterem modorában: el lehet menni, fiacskám, Amerikába, pendlizni lehet hazai és külhoni ösztöndíjak közt, férjhez lehet menni, meg lehet nőszülni, állást lehet vállalni, hitbizományt lehet szerezni, nyerni lehet a lottón... Itt álljunk meg.

Nem gúnyolódtam az iméntiekkel. Hibám, hogy a lehetőségek töredékét sem soroltam fel.

Még nem azt mondom, amiért “álljunk meg”-et mondtam. Hozzáteszem az iméntiekhez: lehet lemondani addigi igényeinkről... sőt, lehet szerencsésnek lenni, hogy ezek kihalnak belőlünk, elmúlnak. Amikor “sűrűhálós” cikkemben arra céloztam, hogy jómagam költőként (de “emberileg” is!) a 60-as évek legeslegelején úgy voltam, hogy a “keleties, evidenciális stb.” felismeréseken kívül, melyeket aztán évi 42 sor versbe öntöttem, nem kellett egyéb, vagyis eszembe se jutott volna karriert építeni, álmodni; a társas érintkezést lealibiztem: jócskán tartottam valahol. (Ide enged valami visszatérni most? Majd az időről... s akkor megnézzük.)

Persze, tele voltam, hogy így mondjam, gittel, reménnyel és szeretettel (értsd: szeretetvággyal, szeretésvággyal, szeretés-kényszerképzettel: hogy én szerethessem, engem szeressenek; elfogadtassék, ami a gombfocin kívül “társadalmilag”, úgy éreztem, tőlem semmiben sem fogadtatik el... lásd az 1960 környéki sajtó, könyvkiadás, elhelyezkedési lehetőségek; nekem, ismétlem, nullovics nulló; jó, én voltam a “hibás”, nem mentem el nyelvészkatatónak; ahogy Szpéróék jövelele után nem kezdtem el az ösztöndíjétramászást; én vagyok a gyakorlati sors oka), mondom, tele voltam, nem üres, én, azokban a hatvanasokban.

Amiért megállást kértem: a lehetőségek egyikét szeretném vázolni, cáfolni. Tudom, mit beszélek.

Most már hatvanadszor ne mondjuk el, hogy “az angyalok és a lovak”, és hogy “Szpéró holtában-fehér szárnya jelent meg szemem könnyei előtt hirtelen a bécsi ügetőpályán a lovakat startoltató szárnyas Mercedes alakjában”, ezt ne.

Két könyvet is írtam, afféle foemueveket, hogy a ló mi volt (*Nem lóverseny!* és *Vissza a síról!*; ezek voltak táskámban, eme mondások, mikor elütt, de bőséggel meg is kímélte életemet egy autó, pontosan a házunk előtt; "haszna" volt ez, istenségi jutalma régi helyes, Szpéro melletti döntésemnek, könnyeimnek? lehet ezt így nézni? ki tudja, aligha, alig, nagyon is, badarság?). Még egy harmadik muev kiáll, ahogy mondani szokás, "Nekem nem kell" címmel. Ez azt jelenti, e kifejezés, hogy ha valakik az első három helyezettet akarják helyes sorrendben eltalálni (egy futamban), végignézik a futamban induló lovak neveit, eredményeit, esélyeit, majd mielőtt kombinálni kezdenének (egyet elsőnek tesznek, kettőt másodiknak, aztán, mint a totóban harmadik helyre az alvariációkat, az alvázat, az alvarezet, azt mondják, mondjuk, 15 négylábúból háromra-négyre-ötre: "Nem kell nekem!") Olykor hevesen kiáltják, mint a lelkes-lelketlen keleti verekedők.

Két oka is lehet, hogy a ló nem kell nekem.

*

A feleségem mondott egy okosat, mikor ezt leszögezte: "Amikor még hagytak keresni (benneteket), közelebb voltál a pénzhez. Amikor ez megváltozott" (okairól részben már írtam itt), "nem tudtad elviselni, hogy kívül rekedj. Így jött a ló". Udvariasan nem teszi hozzá, hogy és amikor a lóról kiderült, hogy lelki élmény...

Akkor jött a "Nem kell nekem".

Ezek részgizságok, nem is hangzottak egyebeknek, ám igazságok. Mellesleg: amikor úgymond közel voltam a pénzhez, szépen simán visszahallhattam: "Írja csak, Dezsőke, a hosszú könyveit, pont ugyanannyit kap" (megjegyzésem: vagy annyit se), "mint Z, Y, X a harmad-negyede-ötöde olyan vastagért". Ez volt, tömören és vulgárisan.

Nagyon rendesen meg lehetett élni így is. Nekem, nekünk itt kettőnknek meg lehetett. Mivel a munkavégzésem volumene (hahaha) még a tömérdek ellógás, zűrzavar, folyóiratolvasás etc. mellett is túl bőséges volt, a sallangok, meg egyáltalán, úgy alakultak ezek a dolgok, hogy *ezt a boltot mi ketten visszük*, a feleségem meg én, így aztán két emberre kerestem, és ez is ment. Ma ez sokkal keservesebb, ma ez szinte lehetetlen. (Lehetetlen, olykor az.)

De vissza a lovakhoz.

Nyugdíjalapunkat, ha jól tudom, elikkasztották, megingatták. Nálam a díjak nem számítanak be a nyugdíjba, mert nincs annyi állami szolgálatom (kilenc év sincs), meg ki tudja, így van-e még. A nyugdíjkorhatár egyre tolódik előttem, mint messzebb. Amit az Internetre fölveendő műveinkért juttatásul kapunk, nagyon jól jön (jönne kollégámnak, írja ő, és én szeretettel, döböntően bólogatok), ám az két és fél év múlva megsünhet... magam például irdatlan tömegű munkát adok/adtam/adnék érte... de jópofa félreütés ez a "megsünhet", "megszűnhet"-et akartam mondani... legalább látjuk, nem ez a komoly téma a cikkemben, csak azt mondtam, és hagyjuk is abba, ezekről az anyagiakról vagy konkrétan beszélünk, vagy ne tegyük sehogy.

A lóra kis kétrő után térek rá. "Kétrő" = kitérő.

Kétlő; Ezt érzem. Nem, semmi kétség, a lovat, az angliait, írországit stb. el kell mondani ilyen konkrétan. Valamit én legalább tényleg el tudok konkrétan mondani ily tárgyban.

1989-ben éreztem először, úgy nagyon hirtelen, hogy a szerkezetek átalakulása révén előfordulhat: munkanélküli leszek. Hiába, hogy bizonyos illetők (s neveik) kevésbé forognak a lapok, könyvesszatalok hasábjain (sic! hahaha), amennyiben például állandó közönségigényre számot tartó fordítási munkákkal foglalkoznak (nem sorolom, alkalmazott, de sokban művészi munkák), helyzetük biztosabb. De hát nem tartotta vissza őket Szpéro stb., sőt, gyermekeket is neveltek "mellette", el van ismerve. Változatos a világ. Én azt érzem, pillanatok még, és nincs mit csinálnom.

Belharcos (ökölvívó) alkat vagyok, vagy hegyimenő kerékpáros, nekiláttam tehát. Megragadtam az egyetlen lehetőséget. Utolsó postám egy szerkesztő haver volt, akinek sokat dolgoztam, angolban félisten volt, írói érzéke óriási, eleganciája nemkülönben. Megkerestem hát E.-t, elmondtam mindezt. (Mármint a magam helyzetéről.) Utolsó postának tekintettem őt, írói-fordítói életem "falujából" elballagtam oda... és jól tettem. Bár ott, ahová ő beszerzett, igen jó helyre, első és egyetlen munkámat, mit nekik végeztem, nem tartották igazán elfogadhatónak, kifizették a szép pénzt, majd eltanácsoltak. (Bestseller regényről volt szó.) Azaz elejtettek. De már megindult a gépezet, újabb ajánlatokat kaptam (E. révén? a sors jóvoltából? nem emlékszem pontosan), újabb munkákat, s nem folytatom, közelebb kerültem, ha keserves munkával is, valami tisztességesebb pénzkeresethez, s mindezt a kilencvenesek elején, jócskán ötvenedik évemen túl, mögöttem Musillal, Beckettal, Salingerrel, Kleisttel, Goethével, még vagy 200 jeles hölgy és úr műveinek fordításával), számtalan ponyvaregény etc. fordítója lehettem. Nem emlékszem pontosan, de amikor megkaptam egy-egy összeget, abból két havi háztartási pénz kijött, egy repülőjegy Londoba, meg még félre is lehetett tenni. A "nyomorult korakilencvenesekben".

Ismétlem: egy szál ösztöndíjam nem volt, a keresményemből ketten éltünk. De valahogy megvolt minden, sőt.

És azt se tudom pontosan, mikorra tehető a Második Munkanélküliség (fenyegetése). Elmúlt. Sőt, még 1997/98 fordulóján is így alakultak a dolgok: filmeztünk Londonban (kis életrajzi celluloidom), mellette Benedek Elek és Arany László népmeséit fordítottam németre (előtte Kafkát, Stormot, Meyert v. Kellert a nyáron), aztán valami ismeretterjesztő történelmi munkát, egy füzetes regényt, aztán egy modern-klasszikus osztrák könyvet, aztán közben metafizikus könyvecskéket, írtam németül egy Werfel-Artaud(!) tanulmányt, jött két kisebb Koestler-fordítás, egy Bernhard-darab, egy csudás-rémes könyv az 1944/45-ös időkről, még kis metafizika... lehet, kifejtettem valamit, de...

Akkor mintha elvágta volna, 1998 májusában.

Könyvek nem fogynak (fogynak), olvasók pénztárcája lapos (lapos-e mindig?), én-nem-tuom-mi-van. Kevesebb a kiadandó műszám (rémes szó; megjegyzem... két dolgot jegyzek meg):

1. Az általam 1997 telén, 1998 tavaszán lefordított művek 70 %-a ez év szeptemberéig még nem jelent meg (!!).

2. A honoráriumok olyanok, hogy kevés hűján a csövesek vagy az alkalmi betonozási munkát végző egyének is körberöhögnek. (Jó, hát azért még mindig ők kérnek közben kölcsön.)

Az úgynevezett háztartási pénzt az "internetes" járulékból (melyből, ezt alig hangsúlyozták, de mindegy, isten tartsa sokáig, lemegy a 39 % adó) és ezekből a fordításokból s a cikkekből épp hogy össze lehet hozni.

Kb. erre utalt nálam húsz évvel idősebb atyai pályatársam, hogy de még mennyire "elkéne" neki az internetes pénz. De nem olyan a díja, amire ezt adják.

Most nem tudom, van-e ring egyáltalán a belharchoz. De ezt a kérdést hagyjuk nyitva. Nem éhháláról van szó. Arról csupán, hogy az író, a fordító "felett" háromszoros-négyszeres "nagyságrendben" alakul a szellemi dolgokkal "alkalmazott-jegyben" foglalkozók jövedelme. Engem ez nem érdekel, csak megjegyzem. Természetesen nem anyagiakról óhajtottam "utolsó-posta-jelleggel" cikket írnom. Csak azt gondoltam: vagy konkrétan beszélünk, vagy sem. Eddig nálam a konkrétság határa manapság el-terjedhet, el-terjed.

A lovakról. Sötét – vagy túl világos – órámon volt, lassan kialakult egy olyan elképzelésem, hogy ...

Pedig dehogy.

Ha csak rémálmodban is megfordul, s ezzel kiváló angol szerzőket idézek, hogy a lóból te háztartásipénz-kiegészítést csinálsz (idehaza ne is reméld, de Angliában, mondjuk), add össze a következőket:

Oda kell utaznod (repülőjegy);

valahol laknod kell (a legolcsóbb szállások is megdrágultak);

valamiféle rendesebb pénzzel kell kezdened a játékot (10 év alatt a forint az angol font értékéhez képest ötszöröse romlott!);

jó idegállapot kell;

nem árt, ha kinti idődet, melynek csak három-négy óráját viszi el az "irodázás" (pályákra kimenni? ne is álmodd, jön a vasúti jegy, a borsos belépő stb.), nem árt, ha méltóképpen töltöd;

mert ha nem, az demoralizál?

és így tovább, és akkor, ha költségeidnek a dupláját nyered meg, ami csak "célzott" játékkal lehetséges (és ha azt a nagy-tétes játékot elrontod, ha félrecélzol? elindulhatsz lefelé a lejtőn), akkor, mondom, ha a duplázást megcsinálod (szinte lehetetlen), még mindig csak ott tartasz, hogy fél év alatt, egy év múlva, bármikor, megint kimehetsz, amire Karinthynak megvolt az a vicce, hogy megnyomunk egy gombot, mire kiugrik egy másik gomb, s azt szintén meg lehet nyomni.

Ennyi a számomra irodalmon kívül képzelhető anyagiakról. A kör bezárul.

Kellemesen érintett, meg is döbbenett egy kicsit a minap, amit ismeretlen ismerősöm mondott egy alkalmi beszélgetés során. Újságolvasó ő is, azt is megbeszéltük, hogy mindketten úgy főleg 1990-ig voltunk nagy újságolvasók (lásd: "mennyi időt töltöttem én... a napi három napilappal"), s most, 1998-ban lettünk megint azok. Holott én már hányszor megírtam, hogy a *Times* se sokat mond nekem, nem ad méltó elfoglaltságot Londonban... és hogy mióta nincs kivihető fordítási munka (régin mindig cipeltem a 7-8 kilós írógépet, kuporogtam az ágy mellett, azon volt a gép, ott fordítottam, a népmeséket is pl., nemcsak a füzetes regényeket), mióta nem értékes az időm, mióta az ellógásával is csak a munka hiányát akarom feledtetni – a "saját írás" nem munka! – azóta London stb. teljesen üres lett; már mindenfélét láttam... már rémségesen üres a szobám, nincsenek ott a könyveim, kis itthoni rendszereim... melyeket, ha csak érintőlegesen, felszínesen is, érzek, érzékelek... jó, hát olvasással "tölteni az időt" nem tudom már, túl sokat olvastam... nincs türelmem rá, nem vagy rá, így mondhatom... és a tárgyfeldolgozások, egy-egy művészeti "problémakör", festői élet stb., az ilyesmire is inkább taszít, ha azt gondolom, szaporítanom kell megint eggyel az olyasmik számát, melyek valami elemi érdeklődésre nem tarthatnak számot... tehát azt beszéljük meg az ismeretlen ismerőssel, hogy talán a mi Egyetlen Lelkünk (Utolsó Postánk) rút pazarlása, hogy a híreket, újságokat, ennyire (komolyan? figyelembe?) "vesszük..." Mit mondott Babits különös hírmondója? Semmi különösét. Mit bánja a híreket ő! A tél puha lépteit hallja stb.

Feleségem azt mondja: most, ha nincs úgy "direkt" tennivalóm (munkám), és ha "előre dolgozni" nem tudok (nem vagyok ilyen alkat, meg már mondtam is, hogyan "érezek" a helyzetről, az írás helyzetéről), hát pihenjek. Használjam ki, hogy pihenhetek. Rengeteget dolgoztam, most pihenjek, ne szenvedjek. Ez jóindulatú szándék. De – könnyű ilyet javasolni. A szervezet, az Egyetlen Lélek, az Utolsó Postát Célzó Állag megszokta a munkát. Rendben van, nálam véget tudnak érni a dolgok. Ital, cigaretta, kapcsolatok. Mintha nem is lettek volna. Barátom, a különös életpályájú S. rendező mondja: Sir, szőr, maga megcsinálta már egyszer a spendid isolation-t, sokakat meg is sértett vele, S. mondja, őt is, de ma már tökéletesen megérti, s ha távolsággal is, jóbarátok vagyunk... és ez sokszor alakult így. Mondom, javalltára, hogy ma se "ugorjak", ne "törődjek" etc., mondom, rendben, túl azon, hogy az elszigetelődés nem "fényes, dicső" – de, ismétlem, kicsit sok adódik belőle. Mivel így, főleg a dinamika kívülről jövő késztetéseinek híján, az ember életmódja átalakul, nekem ez lett: rettegek kicsit a levelektől... nem szívesen kötöm le magam a nap adott órájára, újabban elkésem, keservesen megyek csak el... Rendben van, lehet, hogy a sok aktivitás, "a rengeteg munka" az, ami ilyképp "visszaüt" És nincs is szervezettebb folytatás, átmenet, mint ez a mostani passzív életem a régi csupaszív (?) helyett. De az már abszurdum, hogy a 60-as évek elejének "zen"-állapota így jön vissza: napi egy-másfél óránál többet itthonról távol tölteni már betegesnek rémlik nekem, s ez az időszak is csak a nap két szakaszában képzelhető, este mennem bárhová: nekem magamnak "képtelenség"; nem is akarom.

Az időm lassan vánszorog, kitölteni-eltölteni madaraimmal sem tudom. Ha feleségem (nyári hónapok) keveset van itthon, pontosan azért, hogy ki-ki a maga ritmusát élhesse, végképp üres az idő. Az időt érzem. Ha ketten együtt vagyunk, vagy ha bárkikkel együtt vagyok, túl sok a дума. Nekem feltétlenül, még akkor is, ha én beszélek olyan sokat. Különben naphosszat nem beszélek. Nem is telefonálok. Nem szívesen futok össze senkivel az utcán. Hajnalban ellátom madaraimat, s persze, hogy boldog vagyok életükkel. Azután jön a hosszú délelőtt. Ha éjszaka jól aludtam, nehéz végigdőlni "egy órácskára". A délután – szegyellem elmondani – forgácsdolgokkal telik.

Persze előszedhetném amaz egyetlen dolognak, a két házi Kártyatornának (medvéim, Dömiék; madaraink nevei, halottaké, a klubok neveiben, s feleségemmel "nekik" játszunk), ennek a két dolognak, ami szerves maradt az életemben (persze, a madárkák is, no, persze), előszedhetném ezeknek huszonhét évre "visszalapozható" Tornakönyveit, készíthetnék statisztikákat... de ez majdnem szépirodalmi tevékenység, előre-dolgozás. Majd, vagy soha.

Majd, vagy soha.

Persze, egy mondás: Jobb későn, hogy soha.

Érthető? Jobb, hogy ez a "soha-érzet" később jött, most... és sok minden meglett, lett addig, rémesebb lenne, ha hamarabb jött volna.

Ennyi biztos. Biztos még: az ember 1./ írja a magáét; 2./ fordítja a másokét (és mintha önmaga pusztulása lenne, ha saját anyagát nem teheti a mások művének burkává!); 3./ elemezheti a másokét (én főleg a költészetet érzem magaménak így). Ez biztos.

Semmi egyéb?

A lassan elvánszorogó délután csak egy határon túl kezdi meghozni az elnyugvás, az ősszel végre hamarabb elkövetkező éjszaka reményét. Nyáron túl rövidek az éjszakák.

Igaz, ősszel nagyobb köröttem "az élet", elviselhetőbb a lét, de elviselhetetlen a konkrétsága.

Fárasztóbb, rontja az elalvás lehetőségeit.

Két nap elég nekem, hogy teljesen elhagyjam a napi másfél-két liter bort és *ne* érezzem, hogy bódulat kellene "dolgok" elviseléséhez.

Szinte passzió, hogy dolgokat viselek el. A dolgok hiányát. Az ürességet.

Csak így – kár élni.

Gondolkodom rajta (persze, nem önkézzel-önlábbal, önszánttal, nem is autó stb. által), a hirtelen halál nem az egyetlen volna-e számomra, amit akarok még? Ami nekem jól jönne, azzal, hogy már nem nekem?

Ugye, milyen silány téma ehhez képest az anyagiak? Holott hát nagyon lényeges téma az is, és nem is biztos, hogy silány.

Vagy: ha a Rudi, akinek az életéért annyit szorítunk, a sokáig oly jelentéktelen mezei veréb, aki életkori rekorder lehet most, a Rudi nem érné meg október ötödikét? Vagy ha a Totyi hirtelen, alig egy-és-negyedévesen?

Nem az lenne a borzalom? Nincs-e igaza a feleségemnek és S. barátomnak, meg bárkinek, hogy "ugyan, hagyjam már, magamnak

s ugorjak". Félreérthető kifejezés: ne dőljek be a magam bajainak. Jó, nem dőlök be, megpróbálom ez előre-dolgozást, s így jött jól, hogy a *Ligetnek* dolgozatokat írhatok mostantól a *költészetéről*.

Költéssel foglalkozni: ez lesz a fényes szigetelődés. Szigetelődési veszedelem és elhárítása.

Ellenben ami a több gyötréseket, megközelítéseket illeti, ha telefonon, ha levélben, ha stb. és etc., csak ezt mondhatom: "Ha egy mód van rá, most semmit! Egy baj száz baj, száz baj nem baj; és nekem most száz bajom van, ezer. Teljesen üres az életem, már úgy többnyire. Mit csináljak?"

Jajbagyjatok hékén.

És persze ne hagyjatok.

Ne, most tényleg ne.

És ezt ki-ki értse, ahogy akarja.

S akkor még az esők ideje is eljött. Ahelyett, hogy örültem volna a szép száraz napoknak (igaz, végig csorgott a szénanáthás orrom, duzzadt a szemem, fáj a torkom), nyavalyogtam dolgokért, melyek talán nem is kellenének, nem tudtam megbecsülni, hogy végig csorog az orrom, duzzad a szemem és fáj a torkom, nem értékeltém a rengeteg életet, virágot a levegőben; most behúzhatom pamutsapkám, ázhatok, át meg át.

Hová, Uram, miféle Utolsó Postádtól át meg át?

Még az át után is mindig jöhet a további *át*, az újabb "át", és ne is csináljunk ebből rossz viccet.

Mihelyt elmúlik az esős idő, elkezdem költészeti tanulmányaimat. A fényes lelkekkel fogok élni, kik egyre tépték, olykor el is tépték magukat.

Én, kopott lélek.

És ez utóbbiban nem ismerek ellentmondást.

Ellentmondást nem tűrően leszek teljesen toleráns, elragadtatott, alárendelődő.

Hát ha ennyi bonyodalom nekem elég lesz... Hátha elég.

Hogyan is mondta a filozófus, Alain? Jó arcot a rossz időhöz. És nem léhaság így, ha emésztjük magunkat (meddőn?), hiszen, erőnkre hagyatkoztunk, erőnkkel fogatkoztunk: "bizonyos fokig" tényleg mit csinál a Nap, ha nem "süt"?

Ám – vissza. És előre. E kettő együtt a költészet. Vas István:

"De van, mint a végzet..."

Nem vesz rajta erőt a Halál országa."

*

A magyar költészet. "Mint a végzet." Hát nem tudom, de hogy ahelyett, hogy hol lennék altiszt, azt kutatom (apám sírját egyáltalán nem kéne megbotoznom, legnagyobb költészeti hívom volt), legalább úgy érzem magam kicsit, mintha az iskolából mulasztanék, valódi-ál betegséggel, és anyám almakompótján, krumplifőzelékén, teáján élnék, és közben "gyűróttre olvasnám az ágyat" Kosztolányi, Ady, József Attila köteteivel, vagy az egyetemet (karrieremet!) kerülném, és helyette Jékely, Nemes Nagy, Kálnoky, Weöres, Pilinszky, Kormos Pista...

Egy életem, egy halálom – legyen meg ez a bevezető.

Buda Ferenc

Rendteremtés

Jegyzetlapjaimból

Olvasmányaim olykor tarkán változatos képet mutatnak. Ott van köztük természetesen a szépirodalom is, ám többnyire fej fej mellett más egyebekkel (szótárak, történelmi, néprajzi munkák, természettudományos periodikák stb.). Mostanában épp az *Új Magyar Szemle* egybekötött 1900. januári és júniusi számát lapozgatom. (*Új Magyar Szemle*. Politikai, társadalmi, irodalmi és művészeti folyóirat. Megjelenik minden hónap 15-én. Szerkesztik: Dr. Blaskovich Sándor és Ambrus Zoltán.) Csak úgy találok néhány írás címe: *Liberalizmus* (alcím: Jegyzetek a magyar politika egy vezéreszméjéről). *Erkölc és vagyonszerzés*. A szocializmus új irányai. A valuta-rendezés. Rákosi Viktor: *Elnémult harangok* című regénye folytatásokban. Flaubert *Bovarynéje* szintén folytatásokban. Irodalom és újságírás. Az *újkori tájkép* címmel Keszler József írása a kortárs külhoni és hazai piktúráról. A jeles orientalista nyelvudós Vámbéry Ármin geopolitikai tárgyú cikke: *Az afgán kérdés és Transzvál. Széchenyi és Kossuth írói harca*. (A szerző: Ferenczi Zoltán.) Gelléri Mór szociológiai tanulmánya: *Munka nélkül*. Alexander Bernát: *Diderot*. Radó Antal: *D'Annunzio*. Az alábbiakban Halász Imre: *A magyar államháztartás jövője* című tanulmányából idézek néhány bekezdésnyit. Ha ismerős gondolatokra találunk köztük, ne csodálkozzunk.

“Egy öntudatlan államszocialisztikus ösztön uralkodik a lelkeken: az államtól mindig többet és többet – mindent követelni. Ez az ösztön egy élő erő, egy reális tényező, mellyel nem lehet csak úgy könnyedén elbánni. Van is abban a követelésben valami igazság, hogy az állam mindig többet és többet nyújtson, mert hisz ő is mindig többet és többet követel polgáraitól. Nem is fognak a polgárok békét hagyni az államnak, de az állam sem fog békét hagyni a polgároknak. (...) Csak az volna kívánatos, hogy ezek mellett az öntudatlanul működő ösztönök mellett kibontakozzék végre a közszellemben annak tiszta tudata is, hogy az állam pénze mindnyájunk pénze, az állam ereje mindnyájunk ereje, hogy az állam nem adhat egy szemernyivel sem többet, mint amennyit a polgárok millióitól kapott.”

“Tény, hogy a pénzügyminiszter állása nálunk egy ostromlott vár parancsnokának helyzetéhez hasonlít. (...) A miniszterek ostromolják a pénzügyek hivatalos őrét. A minisztereket ostromolják a képviselők. A tisztelt közönség ostromol mindenkit. Magán- és közérdek vegyül össze a tülekedő erők e kavarodásában. (...) Számosak és nem is mindig jogosulatlanok azok a követelések, melyek ebben az országban kielégítést kérnek, lármázva követelnek, a fenyegetés és kortesfondorkodás minden eszközével kierőszakolni igyekeznek. A pénzügyminiszter sok nagy és jeles tulajdonságai közt egy sincs fontosabb, mint az, ha kell, minél határozottabban tudja kimondani ezt a rövid szót: *nem!*”

“A minisztériumok úgy tesznek a reformmunkálatokkal, mint Penelope, aki a vásznat, amit nappal szőtt, éjjel szétbontotta. Csakhogy a mi minisztereink nem a saját szőtesüket, hanem az elődjüket szokták szétbontani.”

“A községek (=önkormányzatok; B. F.) teendői és költségei majdnem ugyanolyan arányban növekedtek, mint az államéi, jövedelmi forrásaik azonban maradtak a régiéi. A nálunk uralkodó kormányrendszer vezérelve az volt, lehetőleg minden új jövedelmet magához ragadni, minden tejről leszedni a fölét, a községeknek nem juttatni semmit, de a terhekből minél többet zúdítni a nyakukba. Ennek a rendszernek nem lehetett más következménye, mint a községi adópótlékok képtelen felemelése s a községi háztartásoknak alapjaikban való megromlása.”

“A közigazgatást egyszerűsíteni, gyorsítani lehet is, kell is. Csak egyet említünk: nem lehetne-e a telefon rendszeres használata által mellőzni százezernyi írásbeli kérdezősködést, jelentéstételt, akták, jelentések bekérését, feleknek nagy messzeségből, téli rossz időben valamely semmiségre vonatkozó megkérdezés végett való beidézgetését, előszobákban való ácsorogtatását? Minden emberi tevékenység terén tökéletesebb eszközökkel dolgozunk ma, mint egykor, csupán a hivatalos eljárás nem akar változni Mária Terézia kora óta. De hát nagy dolog ám a hivatalos méltóság. Ehhez tartozik, hogy minden eljárás minél lassúbb legyen.”

“Mielőtt tovább mennénk, érintenünk kell egy nem kellemesen hangzó hírt. A nem-katolikus felekezetek kongruáját rendeztük. Az egyházak segélyezése harmadfél millió koronával szerepel a költségvetésünkben. De aki figyelemmel kíséri a katolikus kongrua-ügy hosszas vajúadását, az nem zárkozhatik el amaz érzés elől, hogy a kongrua-ügy czimén a magyar kincstárra még egy-két millió korona új kiadás vár. Lesz-e elérhető oly megoldás, mely szerint a dúsgazdag római katolikus főpapság feleslegéből jusson megfelelő összeg a görögkatolikus papok szegénységének megszüntetésére? (...) Midőn a jövő államkiadások valószínű növekedéséről elmélkedünk, nem nyomhatjuk el azt az aggodalmat, hogy a kongrua-ügy czimén is még egy keserű pohár kiürítése vár a magyar pénzügyminiszterre.”

“Életbe léptették a hitelszövetkezeteket, de mily kicsinyes dotációval! A kongruára képes volt az állam akkora összeget adni, melynek tőkésített egyenértéke 40-50 millió koronával felér. A katonatisztek (*ez utóbbi réteg a jelenben egy másikkal tetszés szerint behelyettesíthető* – B. F.) illetményeinek feljavítására megközelítőleg hasonló áldozatot hoztunk. Vajon a földművelő és iparos-népesség millióinak a hitelügyi elzúllástól való megmentése kevésbé fontos feladat-e, mint az említett két tisztelt társadalmi osztály anyagi helyzetének legalább tűrhetővé tétele volt?”

“Nagy eredményeket nem a közgazdaságilag improduktív osztályok támogatásával, hanem csupán a legszámosabb néposztály, a lakosság legszélesebb rétegei keresetképességének előmozdításával, a meddőségre kárhözott tömegek felszabadításával lehet elérni. Ami a népnél ma kereset, az holnap fogyasztás lesz, ami holnap fogyasztás, az holnapután mint a fogyasztási adók és monopólok növekvő jövedelme érezteti hatását. Kisszerű, garasoskodó politikával nem megyünk semmire. Bátor, messze pillantó és emberséges gazdasági és társadalmi politika az, mely nagygyá, gazdaggá, virágzóvá teszi a nemzeteket, mely a milliókra rúgó többleteket teremt az állampénztárban.”

“Az a politikus, aki az anyagi és szellemi kultúra fejlesztésétől, a nagy néptömeg érdekeinek, a humanitárius intézményeknek bőkezű ápolásától vonja el az anyagi eszközöket, az hasonlít a gazdához, aki a vetőmagon akar megtakarításokat eszközölni. (...) Az emberek egészségügyét hagyjuk-e mostani nyomorult állapotában? Minden kormányzati bölcsesség főczélja a lakosság lehető legnagyobb tömegénél az anyagi és szellemi haladás előmozdítása. Ha a legszámosabb népréteg jobban táplálkozhatik, jobb lakásban lakhatik, szellemileg is a hagyományos elmaradottságból emberhez méltóbb állapotra emelkedhetik, ha mindenki kereshet és fogyaszthat: ez teremt az állami bevételekben a tömeges, sok milliányi többleteket! Csakis ez.”

“(…) A kevesek érdekeinek dédelgetése a sokak rovására, a szédelgők, üzérkedők, herék és szinekúra-hajhászok megtűrése, sőt

pártfogása, a nepotizmus és protekcionizmus az, ami koldussá teszi a népet s vele együtt bukás felé viszi az államot. Bölcs és messzelátó politika nem lehet zsugori, nyárspolgári, szűkkeblű, lelketlen és érzéketlen. Nagygyá, erőssé, gazdaggá csak fenkölt gondolkodású, okosan számító, de e mellett emberséges és a valódi egyetemes nemzeti célok előmozdításában bőkezű politika teheti az országot.

Ha azt akarjuk, hogy az ország a deficitekbe vissza ne sülyedjen, ne a viczinalistákat s más e fajta existenciákat hizlaljuk, hanem tegyünk sokat, amennyit csak lehet, a népért. A herék mindig hálátlanok. A nép a maga egyetemességében, mint legnagyobb, leghatalmasabb elem, mindig busásan fizeti meg az államnak, amit okosan jólléte előmozdítására fordított. (...). Ez a tiszta, egyszerű igazság, melyet minden nép és kor története igazol."

"Egyről legyünk meggyőződve: amit megzsugorgatunk azzal, hogy elvonjuk a kellő eszközöket a nemzet érdekeinek ápolásától, az nem marad meg: *azt el fogja nyelni a militarizmus, mely nagy erővel tör arra, hogy lefoglaljon magának minden mutatkozó felesleget.* Egy mód van e törekvés korlátozására, ha előzetesen lefoglaljuk az eszközöknek minél nagyobb részét a nemzet saját céljai számára."

"A lelki szegénységnek bizonyítványát állítja ki magáról az a pénzügyi politika, mely 1-2 forintos adók hajsolásában s a hónapos ágyak bérlőinek zaklatásában keresi a mentőeszközöket. Lehetne még sokat beszélni az adóreformról, a tervezett személyes jövedelmi adó túlmagas adókulcsáról, a 300 forintos létminimum nevelésesen kicsi voltáról (Angliában 150 font st. = 1800 forint a létminimum). De nem akarjuk túl hosszúra nyújtani e fejtegetést. Csak arra akarunk ráutalni, hogy az egyenes adókban a jövedelmek szaporításának egyik eszközét keresni lehetne, de nem szabad. Az adócsavar hatásosan képes működni, de ilyen működtetése bűn a nemzet életérdekei ellen."

Szükséges-e kommentár a fönnebb leírtak mellé? Aligha. Ennyi azonban mégis: az államforma s a társadalmi rendszer többszöri megváltozása, az azóta eltelt időszak gyökeres geopolitikai fordulatai, a tudományos-technikai fejlődés szemkápráztató fejlődése ellenére mai gondjaink, *megtervezett* gazdaságpolitikai baklövésünk kísértetiesen hasonlítanak a csaknem száz évvel ezelőttiekre. Mi mindent hurcolunk magunkkal, mióta – és meddig?...

*

Nagyhét szerdáján valahol Kecskeméten kilopták a táskámból a tárcámat. Benne az útlevelemet, bankkártyámat, a nyugdíjas utazási szelvényemet, apró jegyzeteimet és az összes pénzemet. A pénzünket. (Csak annyi maradt a nadrágzsebemben, amennyiért buszjegyet válthattam Kécskére.)

Az eldobott tárcát utóbb valaki fölvette, s a laccímem alapján kiderített telefonszámomon értesített: a tárca átvehető. (Ezúttal is szívből köszönöm a becsületes megtaláló szívességét.) Pénzem híján minden megvolt a tárcában, az utolsó kis céduláig. Nagyon megörültem neki.

Annak is örülök, hogy ennyivel megúsztam. Le is szúrhattak, le is üthettek volna.

*

Gólya kelepel a magasban. Szép, méltóságos, békés madár. (Persze: nem békaperspektívából.) Tavasz van visszavonhatatlanul: rügyeznek, lombosodnak a fák, a ligetek, sárgul a repcetábla, a dúsán zöldellő rozsvetés fölött parányi pacsirta szárnyal füttyörészve. (Vajon haszonnal avagy *hasztalan esik-é füttyürészése?*...)

Kelepel a gólya.

Nem: nem a géppuska.

Ez így: jó.

*

Amint hallom: azt indítványozza a milleniumi kormánybiztos, hogy: 1. Az ezredfordulóra fel kell függeszteni az állam és az egyház szétválasztását. 2. Kötelezővé kell tenni a milleniumi ünnepeken való részvételt.

Nos: 1. Nem tudok olyan európai államról, ahol az efféle javaslat hivatalosan elhangozhatna. Ha felelős kormányzati személy netán mégis megengedne magának valami hasonlót, úgy aligha maradhatna meg a helyén. (Ha már Európa: földrészünk egyetlen országában jelent időnként komoly gondot az egyház hatalom-visszaszerzési törekvése. Ez az ország: a Török Köztársaság. Európa hajdani "beteg emberének" jogutódja – amelynek területe egyébként túlnyomórészt odaát van: Ázsiában –, s amely Kemal Atatürk radikális reformjaihoz következetesen ragaszkodva egyelőre sikerrel küzd a középkori kórokozók legújabb kori virulenciája ellen.) 2. Sértőnek, rosszemlékűnek s elfogadhatatlannak tartom, ha bármit, aminek normális körülmények között őszinte érzelmekből kell fakadnia, ráadásul az egyén lelkiismerete szerinti, szabad döntésére tartozik, kötelezővé tesznek. A fegyveres katonai szolgálat lelkiismereti okokból ma már törvényesen megtagadható illetve polgári szolgálattal helyettesíthető. Mi címen, mi jogon szándékozik hát engem vagy bárkit bármiféle hatalom arra kötelezni, hogy ünnepelek? "Az én vezérem bensőmből vezérel" – s ha arra vezérel, hát örömmel ünnepelek. Ám a kényszer legcsekélyebb megnyilvánulása a kedvemet szegi.

Ami egyébiránt az ezeréves keresztény magyar államiság keresztény mivoltát illeti, arról ekként ír a Biblia-fordító s -kiadó gönci prédikátor, Károlyi Gáspár:

"Mert noha úgy tetszik minékünk, hogy nincsenek az mi országunkban bálvánimádók, mindazáltal bizony sokan vadnak. Hogy pedig az királyokról szóljunk, kik eleitől fogva Magyarországban voltak, nem találsz csak egyetlen egyet is, hogy ki istenfélő volna, mind egyig bálvánimádók voltak, miképpen az Izraelnek országában."

Kissé bővebben s árnyaltabban: tisztelet illeti meg legelső István királyunkat, az utóbb szentté avatottat körültekintő politikusi bölcsességéért, államalapító, országépítő tevékenységéért, nem utolsó sorban: máiglan sok megszívlelendő jótanácsot tartalmazó Intelmeiért. Igazi kereszténynek, azaz Krisztus-követőnek azonban a tűzzel-vassal térítettőt, a hatalom és a kereszt jegyében ellenfeleinek kínhalállal való kivégeztetőjét bajosan tekinthetjük. (Mint amiképp a világi hatalommal szimbiózisra lépő, eretnek-égető, kereszties hadjáratokra buzdító, inkvizíciós pereket konstruáló, mérhetetlen ingó és ingatlan vagyont összegyűjtő egyháznak is vajmi kevés köze van a szegényekkel, megvetett bűnösökkel barátkozó, szeretetet, megbocsájtást és erőszakmentességet hirdető, maga is szegény Megfeszítetthez.)

*

Idézet: "Új királyka nem vagyok, / nem szent-öklű István, / aki téged halas vízzel / keresztelni kíván, / (...) Nem indulok ellened /

kalodával, karddal, / vaskobakos lovagokkal, / papos zivatarral (...) Nem akarok, nem akarok / nyúzni pogány irhát, / nem tömök orrodba tömjént, / köldöködbe mirhát, (...) Fejteni a márványkövet / hóka fehér fejjel, / haskérgeddel fölemelni / szentegyházat nem kell, / haj rege rege rege, / haj rege rajta!" (Nagy László: *Rege a tűzről és jácintról*. 1956.)

*

Jó ideje folyik a vita az egyházak, vallási közösségek létét keményebb, szigorúbb feltételekhez szabó törvénymódosításról. A javaslat legalább tízezer fős tagsághoz vagy százaléves honossághoz kötné az egyházi státus "kiérdeklését". Európai normákra hivatkoznak a javaslattevők, továbbá arra, hogy ki kell szűri az egyházak közül azokat, amelyek társadalomellenes vagy csak egyszerűen üzleti tevékenységüket takargatják egyházi cégérral.

Csakhogy az a bökkenő ezzel a törvénymódosítási javaslattal, hogy indoklása hibás, hivatkozása pedig hamis. Egyfelől: a javaslatra emlékeztető – főleg: egységes – európai normákról kár szót ejteni, ilyenek egyszerűen nem léteznek. Ahány ország, annyiféleképpen határozzák meg az egyház kritériumát. Melyik hát ezek közül az "európai"? (Mellesleg: egyik sincs olyan szűkkeblű, mint a nálunk javasolt.) Másfelől: mi az összefüggés a létszám és hazai múlt, valamint a társadalomellenesség (vagy: "társadalombarátság") között? Komolyan vehető-e indifferens matematikai tényezők minőségi értékelhetősége? Komolyan vehető-e az, akinek érvelése ilyen szinten mozog? A társadalomhoz (embertársakhoz, felebarátokhoz, hozzátartozókhoz) való viszony cselekedetekben értékelhető. A cselekedetek miatti büntethetőséget törvények szabályozzák. A lelkiismereti, vallási, gyülekezési szabadságot az Alkotmány biztosítja. Az említett módosítási javaslat ellentétben áll az Alkotmány betűjével és szellemével. A helyettes államtitkár nyilatkozata – "kétharmados többség ide vagy oda, a törvénymódosítást keresztülvisszük" – pedig egy remélhetőleg végleg leáldozott korszak stílusjegyeivel ékes. Máskülönben: nincs tudomásom róla, hogy az ún. kiségyházak ("szekták") valamelyike ellen büntetőeljárás folya. Amennyiben mégis tévednék, az sem jelentene semmit a lényeg tekintetében: a létezés nem lehet bűn, csupán a cselekedet. Tudunk sikkasztás, homoszexuális kapcsolat, pedofília és egyebek vétkeiben elmarasztalható papokról, elszámolniuk azonban e vétkek miatt nekik kell; épeszű emberfiának nem jut eszébe olyan képtelenség, hogy helyettük a katolikus egyházat állítsa bíróság elé.

Csapdát rejt magában az az "engedmény", miszerint a taglétszámi és honossági követelménynek nem megfelelő kiségyházak ún. vallási közösségként akadálytalanul működhetnek. A vallási közösségek működését ugyanis az egyesületi törvény szabályozza, ami fokozottabb állami beleavatkozást jelent e közösségek életébe; ez pedig ellentmondásban áll a szabad vallásgyakorlás, az akadálytalan hitélet Alkotmány-biztosította jogával.

Magam a kiségyházak túlnyomó többségére erős fenntartással tekintek, tanításaik egy részével semmiképp nem érthetek egyet. Van egy-két olyan is köztük, amely *számomra* úgy, ahogy van, egészében elfogadhatatlan. Tisztességtelen dolog volna elhallgatnom az ún. történelmi egyházak iránti kételyeimet is. Kételyeimet csak fokozza, hogy ingatag hegemoniájukat, a megkopott nimbuszt, a gyengécske vonzerőt állami törvényekkel, nem pedig szeretetteljes, odaadó missziós munkával, személyes, krisztusi példaadással törekednek helyrehozni.

*

Ahol az Úr lelke, ott a szabadság:

Következésképp: ahol szabadság nincs, onnét az Úr lelke is távol.

*

"Bombázórajok húznak el fölöttem."

Ez már nem pusztá idézet: ez a nyers, jelen valóság.

*

Még a múltkor le akartam jegyezni Jankovics Marcell rádióban hallott szavait. Elmulasztottam – hetek múltán már csak gondolatmenetének *leghegyére* emlékszem: a nyelv romlása – elvesztése abból következik, hogy hazugságokat szólnak rajta. nbsp; Ennyi maradt meg belőle. Ennyi – azt hiszem – elegendő is: útravalóul bárkinek. Mindenkinek.

Tiszakécske, 1999. télvége – tavasz

Karafiáth Orsolya

Köveskál, nyárelő

Hallgatlak. Traktól idézel –
"Esténként a teraszon
bama borral mámorosodtunk."
Mi ez a szomorúság?
Arcunkra ráborult a fény.

Itt nincsen lugas,
hacsak nem a június az.
Főlénk hajlik, mint a szőlő
pár éve egy másik kertben,
hogy önmagával ellephessen
mindent, mi nem idevaló –

Milyen hűs most az ányék:
akár emlék is lehetne.
Tudod, a feledhető fajtából,
ami épp csak a perchez elég.

Lassan sok lesz az idő
és sok a pihenés is.
A könnyű holdemű alatt
kempingszékedbe telepszik
a kártyapartik, vacsorák
valahány feltöltött perce
és olyan színű lesz minden,
mint vihar után a Balaton.

Nézd, a kertvégi csapból
már sötétség csöpög.
Hamarosan éjszaka lesz –
sűrű borként ömlik bele
az est poharába.
Halkan koccintok veled –
szemed mintha hullámszana.
Két kortynyi pillanat között
csillagpartján megpihenek.

Az az egy fok

Gátlástalan férjvadász lett a feministából,
hálóját az első bók után kivetette. Jaj neked,
ki könnyen fennakadtál! Csábos tekintet
helyett ez tán csak vérszembe nézhetsz.

Az vagy, ki baráti körben durván sérteget,
otthon mégis a gyöngédség netovábbja.
Ki látszólag bodyboy, vad tenyészbika,
ám belül félénk filosz, a szellem ssócsöve.

Úgy vélem, elég már a sok kalandozásból.
Boszorkák, démonok többé ne kísértsenek.
Védőpajzs leszek a női szörnyek ellen.

Mellettem napfényes, nyugodt élet vár,
vidám napok, melyekben nincs semmi ördögi.
A fok, amennyivel szebb vagy, elég.

Krizsán Attila

A menyét-story

Kamaszkorom idején találkoztam először a menyét-storyval. Karesz, a barátom mesélte többedmagunknak egy iskolai táborozás alkalmával, villanyoltás után, mikor ki-ki elmondta a maga kis történetét azzal a céllal, hogy lehetőleg minél jobban megijessze a többieket.

Karesz menyét-storyja nem tartozott a legfélelmetesebb, vagy a legérdekesebb történetek közé, sőt, új sem volt, hiszen mindannyian ismertük már, csak más-más változatban, más-más rémállattal. Nem is foglalkoztatott túlzottan.

Később, felsőbb iskoláim során, az egyetemi könyvtárban kezembe akadt egy szakdolgozat, bizonyos Jiri Kakusé, aki a menyétmítosz, illetve a menyétek szerepét kutatta különböző társadalmak ősmundáiban. Karesz története jól beillett a dolgozatban idézettek közé, ez szöveget ütött a fejembe. Csak nem a menyétmundakörnek egy újonnan született, vagy újjáéledt darabjával van dolgunk? – tettem fel magamnak a kérdést, majd felkerestem Kakust. Ez nem volt nehéz, mert az egyetemen kutatott.

Lehűtötte lelkesedésemet; természetesen ő is ismerte a menyét-storyt, viszont véleménye szerint ez annyi változatban él, annyi más fajta állattal, hogy menyét alapján nem tarthatta megbízhatónak, így nem vehette vizsgálat alá.

Talán én is annyiban hagytam volna a dolgot, ha nem költözöm ebbe a városba, a történet színhelyére. Kezdetben csak egy szűk szobát béreltem a külvárosi szemétdombon, spóroltam, hogy külföldön tanulhassak tovább, de aztán meggondoltam magam: maradtam, és a félretett pénzből megvettem ezt a belvárosi tetőtéri lakást az ötvenkilencediken. Karriert építettem.

Már éppen kezdtem beleszokni az életembe: a munkám, az ismerős arcok a boltban, a járműveken, egyre növekvő kappanhájam mind egy jól működő rendszer elemei voltak, elemek, amikre rábízhattam magam, amik nem csaptak be, amik nem változtak, és amiket éppen ezért kezelni tudtam. Ez persze néha unalmas is lehetett volna, de nem volt az; kényelmes volt, és én élveztem. Ekkor egyik éjjel meghallottam a menyétet, ahogy végigmegegy a tetőn.

Olyan volt, mintha két lábon járna, de nem ám tyúklépésben – hatalmasakat lépett. Minden jel arra utalt, hogy menyét volt. Annak ellenére állítom ezt, hogy tudom, a hivatalos álláspont szerint a menyétek és hasonló lények rég kipusztultak még a civilizáció megjelenése előtt. Hogy az állatot én mégis menyétnek tartottam és tartom ma is, az a Karesz történetével való erős párhuzamnak és a mitikus menyét archetipusok ráillésének tudható be. Ha tényleg menyét, és ezt sikerül is bebizonyítanom, egyszer majd híres leszek.

Akkor végre igazolhatom azt az évezredes sejtést, hogy rejtve bár, de néhány fennmaradt ezen állatok közül – utódlásuk egy másik érdekes kérdés –, és éjszakánként előbújva, számunkra láthatatlanul élnek menyételeüket, de nem tőlünk függetlenül. Érintkeznek civilizációkkal, áldozatokat szednek közülünk, és ez mindig is így volt, amióta világ a világ. Kakus egy késő tanulmányának szavaival élve a menyét:

Ősi és misztikus része életünknek, démon és isten egy személyben, akinek áldozunk, és aki legmélyebb félelmeink gyökere. Különböző korok különbözőképpen ábrázolják, az ősi S a n Mornaoban megtalált négyvonalas kőmetszetektől kezdve a középkori cserépszobrokon át a modern horrorfilmekig. Gyakori a menyét nevének más állatokéval való helyettesítése, mert a pogány hitek szerint nevének pusztá kimondása is balszerencsét, halált jelenthetett.

A kutatásban felmerül hát a kérdés: Hogyan lehet, hogy egy lény, ami már jóval a civilizációnk megjelenése előtt kipusztult, ekkora hatással legyen ránk?

Kétféle választ adhatunk. Az első (s a valószínűbb) változat szerint kellett hogy legyen egy kor, ahol menyétek s fajunk (esetleg még nem végleges formája) együtt léteztek, ahol a menyét, és a tőle való félelem mindennapjaink valósága volt. Ennek nyomai élnek zsigereinkben. A második szerint ez a kor még ma is tart. Talán vannak olyan helyek: meg nem mászott hegycsúcsok, tengerek mélye, eldugott barlangok, ahol a menyétek most is létezhetnek, s néha, nagy ritkán, kétszáz évenként egyszer találkozhatunk is velük.

Ne higgyünk viszont azoknak, akik hasonló találkozásokról számolnak be a nagyvárosban...

(J. K.: *Az örök menyétmítosz*, 198. kéziratban maradt; saját tulajdonomban)

Én Kakusnak ezen utolsó mondatát szeretném megcáfolni, bár misszióm a jelenben eleve kudarcra van ítélve. Nemcsak azért, mert a menyét ügyes állat, látni nem, csak hallanom sikerült eddig, hanem leginkább azért, mert kormány szinten eltusolnák eredményeimet. Biztos vagyok benne, hogy a kormány tud a menyétek létezéséről, és információszabadság ide vagy oda, elrejt mindent, amit tud. Tehát, ha még le is tudnék fényképezni, vagy ne adj Isten elfogni egy ilyen veszedelmes teremtményt, a bizonyítékok velem együtt eltűnnének a sülyesztőben.

Ezért ezen írást, akárcsak tanulmányaim többi részét nem szándékozom publikálni. Magamnak, és az utókornak írom. Remélem, megtalálják majd, s akkor elismernek. Minden vágyam ez, híresnek lenni egy jobb korban, halálom után.

Figyelek hát, és jegyzetek, felkutatok mindent, ami a témával kapcsolatos, bizonyítékokat gyűjtök. Mindeközben a menyét sorra rabolja gyermekeinket és nőinket. Sőt, már nemcsak őket. Néhány hónapja észrevettem, hogy férfi szomszédaim közül egyre kevesebben kukorékolnak hajnalonként. Tudom, egyszer majd értem is eljőn.

Vörös István

A közlekedésről

*Ha az ember Rómában, Párizsban
vagy New Yorkban
jár, észrevesz a körülötte
lévők arcán valami világvégi
falusiasságot. Ez az egyetlen
hely, ahol lehetséges lenni, innen
nincs tovább. A közigazgatási
határ, ami erről a térről
persze nem látható, rögtön
az üveghegyek lábánál húzódik,
de a házak, ha jól figyelsz,
itt is kacsalábon forognak.
A metró rohanó földi sárkány,
minden kéregető elvarázsolt
királyfi. A levegőből manók
sereglése hallatszik. Sárga bárkán
kelnek át a Fifth Avenue-n,
a turbános sofőr maga Kháron.
Némi pénzért bármelyik
irányba fuvaroz. A Kolosszeumot
elfoglalják az etruszok, az Eiffel-
torony terpeszállásban
a Szajna fölé lép. Onnan nincs
tovább. Kíváncsiskodók
másznak a vasrudakon,
ez maga a feltámadás.
Csak a taxis elégedetlenkedik,
leparkol a rakparton, nézi a vizet,
azt képzelem, hogy autók áradnak
előtte, várja a piros lámpát,
órákig türelmes. Mikor meg-
pillantja a naplementét, elindul.
Gyalog próbál átvágni
a megállított víz felett.*

A történelem védelmében

*Még hogy Szibériában sose
volt történelem! Ha így van,
akkor a történelem az egyetlen
dolog, ami nem érdekel.
Nézem a vadászt, ahogy megáll
a tigris szemének tűzében.
Nézem a tigrist, ahogy a
puskára figyel. Mi ketten,
mondják, semmit nem akarunk
egymástól. Ők ketten
semmit nem akarnak egymástól.
Épp addig élnek, amíg a másik
él. Az istenek nem járta úton
visszafordul a tigris, az emberek
nem járta úton visszafordult a vadász.
A hely üres. Fölötte elered
az eső. Szúnyogok érkeznek
pajzsban, sisakban. Hallottak
már a vértelen győzelemről,
de mint a fecske torkától,
megrettennek tőle. A nyomokat
követve két csapatra oszlanak.
A pajzs jobbra, a sisak*

balra tart.

A feltámadás vidámsága

– *Meghaltam.*
– *Támadj föl.*
– *Nem tudok.*
– *Miért?*

– *Mert nem is beszélek.*
A világ vége fehér és sima.
Fekete krétával rajzol rá egy derengő kéz.
A világ gyerekágy, teledobálva pámákkal.

– *Fölmegyek – mondja a fiam az alsó emeleten.*
– *Ezt föl kell hajtanom – mondja és*
az ágyon a lepedőket rendezi –, nehogy zavarjon, Apuka.

Fölhajtja, nem zavar.
Kint beborul, besötétedik.
Végigfekszem a bama takarón.

Tóth Zoltán

Magyar Fa Sorsa

Makkai Sándor zsenielmélete

Rövid dolgozatom címe első pillantása szerénytelennek tűnhet. Nem céloM Makkai 1927-es eget-földet megmozgató Ady-apológiájának teljes körű elemzése; csupán ennek egyik elemét, a tanulmányban tételesen kifejtett zsenielméletét veszem górcső alá.

A mű szelet vetett és vihart aratott. A hivatalos magyar közvélemény és irodalomtörténet-írás addig Adyt vérbajosnak, dekadensnek titulálta, s ez a szellemiség jellemezte Makkai iskoláséveit is. Felnövekedvén döbbsent rá arra, hogy Adyval valami Egészen Más robbant be a köztudatba. 1927-ben a református diákszövetség felkérésére veselkedett neki, hogy a *nagy, szomorú szemű, gögös, beteg vádoltat* tisztázza a közvélemény és a magyar ifjúság ítélőszéke előtt.

Dolgozata bevezetőjében leszögezi, hogy Ady casus bellivé vált a magyar társadalom egyes rétegei számára. Az ellene felhozott vádak (*gögös nemzetköziség, és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcstelenség, nagyképű homályosság és érthetlenség, beteg tagadása minden pozitív szellemi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, az ideiglenes bűnbánat komolytalansága, a vallásosság affektálása*) a rákövetkező fejezetekben bontja ki részletesen. Az *Ond vezér unokája* című első fejezet a hazafiatlanságot és kozmopolitizmust tárgyalja, a második (*Máriától Veronikáig*) sokat támadott szerelmi költészetét. Ebben a részben találkozunk először Makkai zsenielméletével, amely sok kérdést hagy megválaszolatlanul. A következő fejezetekben (*skaján, A halál rokona, A Sion-hegy alatt*) a költői oeuvre egy-egy tematikus egységét ("pogányságát", halálkultuszát és istenkeresését) tárgyalja. A befejező eszmefuttatás (*A fekete zongora*) pedig Ady homályosságát, érthetlenségét vonja kétségbe.

Jól láthatjuk, Makkai figyelme minden fontos Ady-témára kiterjedt. A második fejezetben bevallja, hogy az egész életműre kiterjedő statisztikát készített: eszerint a versek több mint egyharmada magyarságvers; egyharmada a halál és az Isten megéneklése; végül az utolsó, legkisebb rész a *szimbolikus önszerelem* és a *testi szerelem* verseit foglalja magába. (Ezt a felosztást azóta sokan átvették és használják, legtöbbször a forrás megjelölése nélkül.) A tanulmány egészére érvényes, hogy rendkívüli alaposággal és versmemóriára támaszkodva született. Makkai nemcsak kitűnő szépíró és teológus, de elsőrendű kritikus is volt: valódi polihistor-alkat. Nem véletlen, hogy Ady-apológiája keletkezése óta alapműnek számít a szakirodalomban, s érdemben bírálni eddig – tudomásom szerint – senki sem merte. Ennek fő oka az lehet, hogy legfeljebb ismertetést írhatnánk róla: az egyes fejeztek kidolgozottsága, példagazdagsága "profi" irodalmárok számára is irányadó lehet. Egyedül két, további vizsgálódásra ösztönző momentumot mertem közelebről vizsgálni: a zsenielmélet kifejtését és az ezzel szorosan összefüggő (mintegy illusztrációként szolgáló) Petőfi-Ady-párhuzamot. Véleményem szerint ugyanis hibás a szerző módszere. Petőfi és Ady szerelmi költészetének összevetését természetesen nem kifogásolom, sőt úttörő jelentőségűnek tartom. Mindössze azt sajnálom, hogy eme "szentháromság" központi tagja, Nietzsche hiányzik Makkai dolgozatából (bár az *Übermensch* kifejezés többször előfordul a szövegben). Metzl Hugótól tudjuk, hogy Nietzsche egyik kedvenc költője Petőfi volt, verseinek német fordítása állandó olvasmányául szolgált. Sőt a Felhők-ciklust műkedvelőként meg is zenésítette. Ne feledkezzünk el továbbá a német filozófus költői munkásságáról: Karl Friedrich von Weizsäcker szerint a német irodalom legszebb versei közül tízet-tizenötöt köszönhet Nietzschének. A naumburgi mester Adyra gyakorolt hatását pedig Halász Előd dolgozta fel monografikus igénnyel.

A Petőfi–Nietzsche–Ady-hatásláncolat tehát kétségen felül áll. Szemet szúrhat viszont Makkai azon tézise, hogy ez a két költőnk (ti. Petőfi és Ady) *a zsenialitásnak két különböző megnyilvánulását mutatja. A zseniben mindig az önmagáért való élet manifesztálja magát. De ez történhetik úgy, hogy a zseni a magába gyűjtött kollektív életet a maga egyéni módján visszazugározza arra a közösségre, melynek ő a kivirágzása, de történhetik úgy is, hogy ezt a kollektív életet, mint a magáét, egyénitve és sűrítve példázza, mintegy elnyelve és kisajátítva önmagában és önmagának. Petőfi zsenije az elsőre, Adyé a másodikra példa. Petőfiben a zseninek inkább az adó, Adyban inkább a vevő sajátossága mutatkozik.* Ezt a megkülönböztetést (túl azon a problémán, hogy a zseni szükségszerűen egyedi volta ellenére egyáltalán tipizálható-e) vélt vagy valós igazságtartalma ellenére indokolatlannak tartom. Ki merné nyugodt szívvel állítani, hogy Ady (és általában a zseni) élete és munkássága csak önmagáért való lét, önmagáért való küszködés lenne; Magyarságverseiben én nemzetföltést és hazaszeretetet találok. (Arra egyébként az első fejezetben maga Makkai hívja fel a figyelmet, hogy Petőfi szatirikus művei és Ady nemzetostorozása közül az utóbbi ösztönösb, mert a nemzet és a haza szeretetét a fájdalom a gúnynál jobban hitelesíti.) A szerző jól veszi észre, hogy a zseni, *mint azt már mások is megállapították, egyesíti és sokszoros erővel átéli önmagában a közösséget és annak hagyományait, másfelől túllépi azt valami novummal, ami csak a sajátmagáé és belőle fakad. A magyar lírai költészetben két zseni tűnt fel eddig: Petőfi és Ady.* Fontos pszichológiai felismerés, hogy a zseni a közösség sorsát éli. Továbbmegyek: a zseni a közösségért él. Makkait megtéveszti Ady költészetének egocentrizmusa és annak jelentősége (bár a nemzet szeretetét ő is elismer): *Ez a "fajából kinőtt magyar", ez a magyar Übermensch nem arra született, hogy saját érzéseinek kivetítésében nemzete elé állítsa nemzete idealizált képét, hanem ellenkezőleg, arra, hogy minden kollektív adottságot fölszívjon és egyénítsen önmagában. A zseni önzésével, azaz végzetével csak önmagát szereti, éli és énekl meg, mert éppen ez által szereti, éli és énekl nemzetét.* Láthatjuk, hogy Makkai e két mondatában önmagának mond ellent. Az elsőben a zseni öncélként a nemzete testén élősködő parazita, a másodikban pedig nemzete Krisztusává magasodik. Egy valódi zseni, Nietzsche ugyancsak érezte ezt a kettősséget. Egyik bírálója erkölcstanát és filozófiáját *arisztokratikusnak* titulálta. A filozófus válasza: *Nem hallottam még ennél szörnyűbb vádat!*

Nagyon izgalmas, hogy míg Makkai Adyt vátesznek, prófétának tartja, egy szóval sem említi, hogy a zsenisorsot választani nem, legfeljebb vállalni lehet. A zseni és a próféta (azaz a zseni mint próféta) ugyanis (Nietzsche a *halott*) Istentől kapja tehetségét és feladatát (a tehetség feladat!), és – akárcsak Jónás – rühellheti ugyan a prófétaságot, de az Egek Istene elől nem futthat: be kell teljesítenie küldetését. Ez okozza aztán azt a hübriszt (Makkai szavával *királyi öntudatot*), amely a külső szemlélő szemében visszataszítóvá, ellenszenvenné teheti a zsenit. A kritikus elismeri, hogy Ady *Endre nemcsak költőzseni, hanem ember is volt és benne is élt, sőt a zseni méreteihez képest nagy ellentmondásokkal és végletekkel élt az emberi ösztönök tusakodása. Nem értem viszont a rákövetkező mondatokat: Életének szomorú tragédiája az, hogy a zseni szellemét nem bírta meg és sokszor lázadozva, roskadozva, botolva, és elesve hordozta a porból való ember. ' sokszorosán érezte a "tagjaiba adatott más törvény" lehúzó hatalmát. [...] Ady, a zseni önszerelmese, mihelyt az "ideák honából" kilépett és vágyaival a földre szállt, mihelyt azt az érzést,*

amely őt saját titokzatos lényéhez kötötte, másokra irányította, belekeveredett a földi ellentmondások hínárjába és beteg, szomorú, lázadó dalok fakadtak belőle, melyeket nem tudott magába fojtani. Az idézett gyönyörű Krisztus-kép válasz (illetve cáfolat) arra a mondatra, melyben írja használja. Éppen bukásai és örökös talpraállásai által magasztosul Ady egyfajta modern Krisztussá. Törvényszerű, hogy a lélek kész, de a test erőtlensége (ön)megváltásunk útja rögös, szenvedésekkel teli, azaz krisztusi út. Makkai a következőkben sem fejt ki bővebben, mit ért a zseni szellemének meg nem bírásán, de attól tartok, hogy ugyanaz a "kasztrálási vágy" ragadja itt magával a püspök-kritikust, mint általában a keresztény interpretátorokat, amikor más, hasonlóan "keresztényfaló" szerzőket magyaráznak. Hála Istennek, Adyt nem sajátította ki magának a kommunista ideológia olyan mértékben, mint József Attilát –, remélem, a kereszténység sem fogja önmaga arcára formálni európai látókörű, az ideológiai és pártharcokat messze meghaladó, örökérvényű költői életművét. A zseni éppen attól zseni, hogy szűknek érzi a rászabott "egyenzübbonyt": akárcsak Nietzsche, kalapáccsal filozófál, előítéleteket és bálványokat döntöget. Makkai jól látja, hogy ha egy önzetlen és tiszta családi életet élő tanító és Ady Endre (azaz a zseni) azzal a szándékkal hasonlítatnak össze, hogy az ifjúság a maga életében melyiket tekintse követendő mintaképnek, habozás nélkül a derék tanítóra mutatnak. Természetesen csakis őt, annál inkább, mert a zsenit nem is lehet követni, hiszen ahhoz zseninek kellene lenni, egyébként szárnyak nélkül repülni nyaktörést jelent. A zseni követhetetlen, mert ha az átlagember követni próbálja, elbukik. Ha pedig egy zseni nő fel valamely mester árménykában, szükségszerűen meghaladja tanítóját. Igaza van Jézusnak az Agraphában: *Aki velem vannak, nem értettek meg engem.*

Az 'skaján című III. fejezetben azután megismerkedhetünk a zseni fiziológiájával is. A zseni lelkében az emberi élet örök, nagy mozgatói és tényezői találkoznak, sőt viaskodnak egymással szünet nélkül. Sorsa tragikus, mert ellentétes erők marcangolják bensőjét. A zseni a diszharmóniának végletes képe, lélek, de nem jellem, mert forrongó és lángoló lelkülete sohasem szilárdulhat és higgadhat jellemmé, a jellem pedig mindig a lelkületnek egy irányban való megszilárdulását és állandósulását jelenti. A következőkben Makkai arról beszél, hogy a zseni a legtökéletesebb színész, akire saját forrongó lelkében feszülő és harcoló ellentétes erők kényszerítenek feladatokat. Ezért mintegy lelki képe az emberélet egészének, ragyogó és sötét oldalával együtt, jó és rossz lehetőségek végzetes szemléltetője, tükör, amelyben látjuk az összes lehetőségeket, de amely éppen ezért csak mint tükör jöhet ítélet alá. [...] A lírai zseni fokozott mértékben lesz kitéve az emberek ítélkezésének, esetleg kárhóztatásának, mert önmagáról és önmagából beszél, meztelen lelkét tárva ki a szemlélőnek. Ez a jó értelemben vett magamutogatás per definitionem a zseni életfeladata, hivatása: *ami bennünk csak gyöngye lehetőség, lekötött és lefokozott indulat, néha saját magunk elől is takargatott ösztön, az itt mind hatalmasan élő, szabadon nyilvánuló, töretlen és elegyíthetetlen élet, innen vagy túl azokon az életmértékeken, melyeket felállít a mindennapi emberi közösség életét lehetővé tevő bölcsesség.* A zseni tehát a kollektív (társadalmi) én megtestesítője, képviselője; az átlagember sorsát, szellemi útját járja a tömeg előtt minimum öt évvel. Ezért nem ért(het) meg kora, ezért ítélkezik felette, és éppen ezért lesz ítélete szükségszerűen hamis. Mivel túl van jön és rosszon, a közvélemény ítélkezés helyett csupán címkézhetne, s ezen is csak egy szó állhat: *zseni.*

Makkait nem csupán zseniális elemzőkészsége predesztinálta ilyen mélyenszántó kritika megalkotására. A századforduló századelő fő pszichológiai iskolája, a freudizmus pszichoanalitikus módszere ekkorra sokat leleplezett a zseni addig szent borzadállyal szemlélt mitikus lelkivilágából. 1927-re, a tanulmány megírása idejére elkészült Ernst Bertram Nietzsche-monográfiája, mely – a teológus Rudolf Bultmannhoz hasonlóan – a mítosz vizsgálatán át jutott el a mítosztalanításhoz, a misztikum feloldásához. Végül, de nem utolsó sorban, Cesare Lombroso könyve Magyarországon is hatalmas sikert aratott: a *Lángész és örültség* nagy írók, művészek példáján igazolja, hogy a zseni nem mérhető az átlagember mércéjével, sőt bizonyos viselkedési szokásai az örülltel rokonítják.

Makkai dolgozatának hibái nem a szó szoros értelmében vett hibák, csupán elvarratlan szálak egy kitűnő tanulmány szövetén. Jelentőségét se feledjük: ez a munka indította el Ady irodalomtörténeti kanonizációját, befogadását a magyar irodalom pantheonjába. S ezért a "szakrális beavatásért" csak tisztelet és hálás emlékezés illetheti az izzig-vérig tudós püspököt.

Bakó Endre

Gulyás Pál, a satíriköltő

Arisztotelész írja a Poétika-ban: "A költészet az egyes költők sajátos jelleme szerint vált szét: a komolyabbak a szép tetteket és a kiváló emberek tetteit utánozták, a közönségesebbek pedig a hitványakét, először költve gúnydalokat... Ezekben a megfelelő versmérték, a iambosz került alkalmazásra; azért nevezik a gúnydalt most is iambosznak..." Bölcselőnk, Homéroszra hivatkozva, megvonta a különbséget a gúnydal és a komédia között. Az előbbi a gáncsoskodást alakítja költőileg, az utóbbi a nevetségest. A nevetséges "fájdalmat és így kárt nem okozó csúfság".¹ A gúnydal tehát a hitványságot, a silányságot utánozza művésziileg, és fájdalmat, kárt okoz.

A fenti gondolatokat két okból idézzük. Az egyik a költők jellemére tett megállapítás. Sok igazság rejlik abban, hogy a személyiség szerkezetével, belső alkatával összefüggésben alakul ki az önkifejezés hangneme, az pedig keresi a műfaji kereteket. Gulyás Pál testi-lelki adottságainál fogva predesztinálva volt a gúnyolódásra, a satirikus versbeszédre. Íme, az édesapja, Gulyás István tanár jellemzése fiáról: "... a Pali fiam szemhibája veleszületett baj... Ez maga is elég nagy baj volt ahhoz, hogy a növekvő gyermek lelki egyensúlyát megrendítse. Különben is érzékeny idegzetét aztán súlyos természetű vörhenybetegsége még szenzibilisebbé tette... Excentrikus egyénisége, egzaltált idegzete ugyan sokszor nehézzé teszi a vele való érintkezést, különösen családbelieknek, különösen nekem, de rendkívül finom művészi érzékével, részletekbe hatoló alapos tudásával, beretva-éles logikájával, az átlátszó lelkeket jellemző naivságával mindnyájunkat mégis le tud fegyverezni."² Gulyás hektikus, lobbanékony természetét mások is megerősítették. Húga, Gulyás Margit vőlegé-

nyéhez, Juhász Gézához írott levelében testvérbátyja fölényes gesztusait emlegeti, "Gulyás-gúnyát (nem gúnyját!)". Azt jósolja neki, ha Pestre jut, ő lesz az Irás Királya, hozzáteszi: "az mindegy, ha Gúnykirály is, az is Egy!"³ Juhász Géza ugyancsak a húszas évek elején egy levelében dogmatikusnak, fanyarnak ábrázolja majdani sógorát.⁴ Németh László jóval később izgágának nevezi egy naplójegyzetében, s aligha ferdíti a valóságot.⁵ De a költő személyiségjegyeihez valóban hozzátartozott a naivitás is!

A gúny, az ironia mindenkor a nagy moralisták fegyvere. Azoké, akik minden erkölcsi erőt beleadnak az életjátszmába: a megismerés őszinteségét, a kipróbált igazságosságot, a szárnyaló hitet. Cserébe lelkük mélyén elvárják, hogy a világ, különösen az őket körülvevő emberek, legyenek fogékonyak a jó szóra. Egyszóval idealisták, akik az eszméktől, erkölcskritikai leckéktől didaktikus eredményeket remélnék.

Aisztotelészt azért is idéztük, mert Gulyás Pálnak részben eredeti, részben Németh László által inspirált tájékozódása a görögség-keresés. Egymás kedvéért tanulmányozták a görög irodalmat és kultúrát, e stúdiumok során találtak rá a görög satírákra. Erről Gulyás így írt Sárközi Györgynek 1935 nyarán: "Egy ciklusom ott hevert Németh Imre postaládájában, a *Rontó Pál naplójából* második eresztése. Amint olvasom, ez nem kell, mert a műfaj sok bajt okozott. Nem vagyok pletykakedvelő, de lekötelezne, ha szíves volna megírni, miért okozott sok bajt ez a versciklus. Friss levegőt akartam bevinni a Válaszba. Annak idején Németh Lászlóval Aristophanes-szellemű, ilyen dinamikájú satirikus verseket terveztünk a Válaszba, – nos, az első pisztolylövés megtörtént, sőt a második is. Önön múlik, ez a második pisztolylövés a Válaszban érvényesülhet-e..."⁶

Gulyás satíra-író kedvének fellángolását és kiteljesedését minden bizonnyal ösztönözte a debreceni diákköltészet hatása is. A főleg 18. és 19. század fordulóján virágzott kéziratos költészet számos furcsaságot, de értéket is napvilágra hozott. Ezek Gulyás diákkorában már nem voltak olyan ismertek és népszerűek, mint Arany János debreceni éveiben, de a hatás az ő nemzedékének tudatosan tájékozódó irodalomkedvelő tagjaiig megért. A Gulyás-költészetben fellelhető reminiscenciáira Babits is célzott a Tékólo-ról írott kritikájában. A sugallatot kétségtelenné teszi, hogy a *Rontó Pál naplójából* ciklus első darabja, a Rímkovács című önsatíra, egyértelmű utalás Kovács József-re, a gyűjteményirodalom klasszikusára, akit már kortársai "rímkovács"-ként emlegettek. Arany János is megemlékezett róla a Bolond Istók II. énekében, Kovács műasztalosnak nevezvén a "szépen rakott rímei"-ről híres poétát, Csokonai kortársát.

Mindezek azonban alkati és irodalmi motivációk. A konkrét ösztönzések közül első helyre Gulyás sok-sok költői kudarca, mellőzöttsége, a Nyugat iránta tanúsított közömbössége, mindennapi életének számos nehézsége kívánkozik. Gulyás Pál a debreceni iparostanonc iskolától kapott fizetéséből képtelen volt egyedül vagy pláne családotól egy mégoly rövid külföldi utazást is tenni, jöllehet több idegen nyelven beszélt. A négytagú család életvitele mindenkor a legszerényebb keretek között maradt, filléres gondok emésztették a 48 kilós "elvonat" debreceni költő lelkét. Egy párszáz pengője mindig hiányzott a családi költségvetés egyensúlyához, közben azt tapasztalta, hogy az írói céh jegyzett tagjai, köztük újdonsült barátai, jól fizetett állásokban ülnek, polgári jómódban élnek, külföldre utazgatnak, kézirataikért versengenek a lapok és kiadók, könyveikről hozsánnák íródnak. Ha néha Budapestre vetődött, flancolást tapasztalt, másfelől hízelkedő légkört, lakájszellemet: a műhelyeket nagyhatalmú szerkesztő-diktátorok uralták. ' , aki életében nem kapott tehetségéhez méltó feladatot, szerepet, irigykedve látta, hogy Budapesten élő befutott kollégái el vannak halmozva jövedelmező megbízatásokkal, amelyeket gyakran sietve elnagyolnak. Nem a társadalom lényegi ellentmondásai ingerelték elsősorban, hanem az irodalom világának antinomiái, amelyeket hovatovább gyűlöletesnek talált.

Egyre-másra születtek satirikus költeményei. Egy ciklusba rendezett, négytagú összeállítást a Válasz közölt elsőnek *Rontó Pál naplójából* címen. A jóval bővebb ciklusnak később ugyanezt a címet adta gyűjteményes kötetében. A címválasztást motiválta, hogy saját keresztneve, valamint Gvadányi József hőségének, Rontó Pálnak a keresztneve megegyezett, illetve fontos volt a satirikus elbeszélés hőségének beszélő neve. Rontó Pál egy időben a nép meséinek is kedvelt alakja volt. A Válasz jóval később a terjedelmesebb második eresztést *Víg magyar Parnasszus* címen közölte. E két sorozatban 20 vers jelent meg, *Az Alföld csendjében* (1943) *Rontó Pál naplójából* ciklusa 21 darabot tartalmazott, de némileg más összetételben: a *Víg magyar Parnasszus* több verse kimaradt, helyettük mások olvashatók. A *Gulyás Pál válogatott versei* (1957) nem tartja meg a költő által szentesített kötet ciklusbeosztását, néhány verset azonban visszahoz, ismét néhányat (érthetetlen módon) elhagy a satírák közül. A *Viharzó diófa* (1983) nagyjából az Alföld csendjében tárgyalt ciklusát követi, de nem pontosan: a különösen kompromittáló verseket (*Küküllőhöz, a mosolygó poétához, a Végeladás, a Cigányzene*) taktikusan elhagyja más jelentéktelenebb darabokkal együtt. Tudunk róla, hogy a sorozatnak még több tagja volt, (eredetileg az *Esti kódorgás* és a *Veres Péter*) négyet pedig Sárközi először nem akart közzélni, nem tartotta őket sikerülteknek. Gulyás erre megsértődött, csak egy év múlva engesztelődött meg. Ekkor elküldte "verses kritikáját" (*Víg magyar Parnasszus*), de közülük Sárközi *A reális ember-t* elhagyni javasolta, mert az szerinte mélyen alatta marad a többi színvonalának. Később ugyanezt kérte *A klasszikus borotválkozás* esetében is. Ezek a versek vagy elvesztek, vagy lappanganak. A

közlésre elfogadott költeményeket Sárközi pompásaknak nevezte.⁷

A satirikus ciklusnak egyébként vannak előzményei. Már a *Tékozló* (1934) tartalmaz néhány jól sikerült, finom iróniával átított humoros, torzító portrét vagy életképet. (*Három ember, Vidám ősz, Dobó Pista, Az ablakos*) ezek sorában olvasható a helyenként gorombán átkozódó Obsit is, amelyen Babits a ponyva-íz érezte! Az elemzésre váró satírák tárgyukat, alakításmódjukat, színvonalukat tekintve különbözőek. A versek egyik része önsatíra (*Rímkovács, Kopasz költő, Ismét kopaszon, Potya ember, Rontó Pál fejfájára*), egy másik csoportja személyekkel hadakozik, nyílt titok a modellek kiléte. (*Küküllőhöz, a mosolygó poétához, A tervhalmazó, A Jenő, stb.*) Más darabok típusokat és jelenségeket állítanak pellengérré (*Tiszteletbeli, Naftalin-kabát, Kisbudapest, Csokonai fuvolája, Egy süket-néma-vak szerkesztőhöz, stb.*) Az egység felé mutat, hogy a versek többnyire a irodalom körén belül maradnak, írói viselkedésmódokat, irodalmi-esztétikai felfogásokat bírálnak, egy-kettő a túlzott centralizáció jármát panaszolja-feszegeti. Az egység elve ellen hat viszont, hogy némelyik darab nem satíra a szó klasszikus értelmében, mert hiányzik belőle a fonák szemlélet, a csipkelődő gúny, a komikus előadásmód, mely a természetellenességet felnagyítva, eltorzítva tudatosítja és utasítja el. Helyette a didaxis lép előtérbe, némelykor a leplezetlen kioktatás, ami gyengíti a versek hatásfokát. (*Utolsó csata, Költői tanácsok egy virtuóz poétának, A "szép" vers, Glória stb.*) Márpedig a satíráknak, ahogy Voltaire is tartotta, csípősnek és vidámnak kell lennie. Ugyanakkor kényes szellemi-erkölcsi poszt a satirikusé: a bátorságon, a fejlett morális érzékenységen és fölényen kívül az igazságosság és az objektivitás képessége is szükséges hozzá! Ahogy Halász Gábor írta: "...egy árnyalattal, egy hibás hangsúllyal, egy félrecsúsztott, erőltetett jelzővel sem túlozni a szavakban – ebben áll Kosztolányi humora, vagy ha jobban tetszik, költészete."⁸

Gulyás satírizáló fölényét megalkuvásra képtelen, szilárd erkölcsi magatartásából és újonnan kiküzdött esztétikai meggyőződéséből merítette. Leginkább akkor téved, ha az utóbbi alapján ítél, mert az ízlés nem abszolutizálható még modernebb nézőpontból sem. Különösen elhibázott a satíra, ha az ízléskülönbségből adódó ellenszenvet a satirikus a moralizálás szférájába fordítja.

A satirikus önábrázoláshoz tartozó *Rímkovács* egyúttal a Debrecen-látomás darabja, a korabeli város célösztonének elhalását, önismeretének hiányát, hagyományaitól való elfordulását regisztrálja: "ez a város régen meghalt." Noha a vers utolsó nyolc sorát feleslegesnek érezzük, a lírai alany megjelenítése esztétikailag jól sikerült versrészletben bontakozik ki:

*Hát én itten mit csináljak?
Olvasszak hasamból hájat?
.....
Mit tehet egy ilyen gulyás?
Poéta lesz és rímkovács*

A *Kopasz költő* minden tekintetben alatta marad a sorozat átlagának. Gulyás ebben a legegyszerűbb komikum-fajttával, a külső szokatlansággal, testi rendellenességgel akar hatást elérni, amit az ellentét tovább fokoz: "Levágattam hajam rövidre, / azóta csak úgy dől a líra..." De a komikum forrása törvényszerűen elapad, magyarázgatás következik, majd furcsa látomás az elveszett gulyáról, az elsüllyedt apai szülőfaluról. Már ekkor érezhető a kohézió hiánya, melyet egy képtelen, abszurd leírás még jobban tudatosít. Az *Ismét kopaszon* sem sikerült, hiányoznak belőle a nevetető mozzanatok, sőt helyenként tragikus felhangok tévednek bele. A *Potya ember* A ravasz költő rutinja működteti. Úgy véljük, Gulyás legjobb önsatírája egy epigrammatikus tömörségű négysoros, a *Rontó Pál fejfájára*:

*Én vagyok Németh László holdja,
Veres Péter, Sinka heroldja.
Nincs fényem. Általuk pislantok.
Fogadjatok be, óh sirhantok.*

A verset, másoktól eltérően, nem rezignált sóhajként értelmezzük, hanem a satirikus önábrázolás erőteljes példájaként. Gulyás itt végre őszintén megfogalmazta Freud-i komplexusát, kisebbségi érzését, s hogy kimondta, egy időre megszabadult tőle. Csak az ilyen bátor, fölényes szembenézések, szerepelemzések hozhattak volna létre elmélyült, érdemleges én-analízist. De nem véletlenül maradt el az óhajtott eredmény: Gulyásból hiányzott az önvizsgálathoz szükséges, a mániákkal is leszámolni képes objektivitás, a könnyedség és nagyvonalúság, az egyéniségnek a végtelen szabadsága. Az a képesség például, ahogyan Karinthy Frigyes játszott a lét különböző aspektusaival. Gulyás nem tudott megszabadulni a kötöttségektől, nemcsak a körülmények, önmaga foglya is volt. Nem tudta magát elképzelni, mint negativitást, ezért nem várhatunk tőle igazából önsatírárt. Sőt, ha alaposan felfejtjük érzés-gondolatait, az ironikus leplezés látszatával fellépő darabjait, rájövünk, hogy apológiákkal van dolgunk. A ravasz költőnek az a lényege, hogy nem ravasz, a Potya-embernek, hogy nem potya. Nem az önvizsgálat belső igénye, hanem a külső támadásokra, megítélésekre való reagálás szándéka hívta elő ezt a verstípust!

Nem így néhány személy ellen szóló gúnyképét! A sorozat első Válasz-beli közlése alkalmával kettőt is "testre szabott." Az egyiket Illyés Gyulára (*Küküllőhöz, a mosolygó poétához*), a másikat "elvi barátjára", Németh Lászlóra (*A tervhalmazó*). Hogyan fordulhatott elő, hogy éppen két barátba szűrt, s közülük az egyik a Válasz tulajdonosa, a másik szerkesztője? Az érdekelt emlékezései egymásnak ellentmondanak. Illyés ezt jegyezte fel: "Lőrinc elmondja beszélgetését N. Lászlóval. Ellene szerkesztettem a Válasz-t, beadtam Gulyás rossz verseit. (Az egyik engem támad. Mindkettőt Németh mutatta, előre is beharangozta nevetve, hogy kikészítettek bennünket. Dicsérte őket, én úgy egyeztem bele a közlésbe)..." "Én nem adtam volna le" – de az övé volt a lap, ő mutatta nekem, ha nem adom le, bizonyosan ezért kap idegbajt..."⁹ Ennek ellentmond Németh László emlékezése: "...sokféle gyűlölködés futott ki A tervhalmazó című satírában, amelyet a Válasz postája dobott a Pannónia Kávéház asztalára, ahol mint soros szerkesztőnek épp kettőnknek kellett a megjelenésről döntenünk, nekem, s K-nak, a mosolygó poétának, akiről a másik, ártatlanabb gúnyvers szólt. K. dicsérte Gulyást, hogy fejlődik a novellában, s a verseket is, úgyhogy én sem maradhattam el mögötte: s a közlésre szavaztam... A tervhalmazó valóban kitűnő vers... Gulyás haragja úgy tett nevetségessé, hogy az is ott van benne, amit szeretett bennem. Én azonban azt a verset nem a szeretet bosszújának, hanem súlyos háttámadásként fogadtam... A levelezés hosszú időre megszakadt."¹⁰

Miért éppen Küküllő Illyés gúnyneve, ezt eddig nem sikerült kiderítenünk. Gulyás verse Illyés állítólagos kétkulacsosságát állítja pellengérré. Illyés, részben a satíra hatására, kivált a Válasz szerkesztőségéből, Szabó Lőrincnek levélben jelentette be: "nekem a ti számonkéréstek, gyanúsítgatástok már most megalázás".¹¹ Valóban, a gúnyvers egyes célzásai becsületbe váganak:

*Hallom, Küküllő, ügyes vagy,
Két kezed mindenre rácsap.*

*Fúvod a szót, mint a pihét,
de amit megmarkolsz, tiéd.
Benned megolvad a vas,
s mosolyod bankót ragaszt.*

---

*Félarcod álomország,
félarcod Oroszország.*

---

*Ódon vagy s forradalmár,
poéta vagy és kalmár.*

Gulyás, miután elidegenedett Babbitstól, mindenkit az ő kliensének gondolt, aki környezetéhez tartozott, mégis megfoghatatlan, hogyan jutott Illyéssel kapcsolatban ilyen következtetésre, hiszen csak hallomásból szerezhette értesüléseit. Nem ismerte vagy nem akarta elismerni Illyés kivételes költői tehetségét sem, s méltatlankodva figyelte a kortárs irodalomban betöltött vezető szerepét, nem értette sikereit. Még magánlevélben is támadta Illyést, aki mindennek ellenére sem volt hajlandó haragra lobbanni: Gulyást mindenhova, utóbb a Magyar Csillaghoz is hívta dolgozótársnak. (Csak halála előtt békélt meg Illyéssel egy bocsánatkérő versben!)

Németh Lászlót ki kell igazítanunk: *A tervhalmozó* korántsem olyan becsületsértő, mint az Illyést támadó vers, s ráadásul ebben nagyon sok találó megfigyelés lényegül át művészi képsorrá. Az Illyésbe maró költemény ugyanis hamis alapra épül, következésképpen nem lehet igaz egy sora sem, a Németh-gúnykép ellenben valós alkati tulajdonságokkal is operál:

*Tollam, mint a dob pereg,
itt a Munkahadsereg.*

---

*Sebaj! Négyfelé esem
s hirtelen nő nyolc kezem,
a nyolc kézben nyolc tollszár
s nyolc tanulmányt írok már.*

Kigúnyolja Németh László mindent-akarását, vállalkozásainak már-már emberfeletti monumentalitását, az élet legkülönbözőbb szféráiban tett kísérleteit, melyek éppúgy árulkodnak a tervhalmozó zsenialitásáról, mint naivitásáról, agresszív didaktikus hajlamairól, "nemzetpedagógiai kényszerképzetéről". Mindezek Gulyás lelki szerkezetében is túltengtek. S mit gúnyol még?

*A futó nyulat román
nyelvre megtanítanám.*

---

*Én hoznám a szovjet titkát.
Sztálint Leninre tanítnám
Titkárom lenne Sókrátesz*

---

*Beoltnám a fát a halba,
a zsidót a fajmagyarba*

Németh László társadalomtudósként is jelentőset alkotott, alapvető kategóriája a minőség. Számos jóslatát, prognózisát fényesen igazolta az idő, ismét másokat már születésük pillanatában megcáfolt az élet. Gulyás az ábrázolás során abszurdumig fokozza Németh László szerepvállalási készségét: a szerep felszívja az embert:

*repítem a reformot.
.....
s egy minőség-árudában
csináltatnék olyan kardot,
milyet még vitéz nem hordott*

Végül rátapint barátja önzésének egyik indokára, az örök időhiányra, illetve a doktrinerségből eredő életidegenségére:

*koporsóm legyen jó tágas,
tegyetek le egy könyvtárat.*

---

*Tollat is adj, drága nőm.
A sírban tán lesz időm.*

Németh később többször is foglalkozott a verssel, feltárta Gulyás mögöttes indulatainak genesisét. Ezek közül feltétlen megemlítendő, hogy Németh László rögtön az első szám megjelenése után más kézre adta a Választ. Kettőjük kapcsolata e gúnyvers után szerencsére csak szünetelt, de nem szakadt meg. Németh László *Egy barátság versekben* c. esszéjében sorra veszi a hozzá írott Gulyás-verseket, s úgy találta, hogy "minden eddiginél keményebb az 1936 nyarán írt *Express-próféta*, amelyet tán a Napló tanulmányokban lírája váltott ki."12 De szatirikus reagálás a "Bűn" című vers is, amelyet Németh hasonló című regénye inspirált. Nem véletlenül gondolta Németh, hogy ő tette barátját a legnagyobb szatíra-íróink egyikévé. Egy másik helyen pedig így vélekedik róla: "Gulyás Pált a költeményei fogják fenntartani. De volt egy nagyobb tehetsége, az iróniája. Igazi szókráteszi irónia, amint hogy maga is hasonlított, kivételes csúnyaságában és földöntúli bájában Szókráteszhez. Tán ez a csúnyaság volt az oka, hogy figyelte az elegáns fiúkat, a vidéki író a sima pestieket, a nehezen emésztő szellem (akiből, mint mondta, farral jönnek ki a gondolatok) a gyors gondolkodókat. Ez a folytonos ironikus éberség páratlan szímatot fejlesztett ki a gondolkodás önbecsapásai, a gondolatkikerekítések, gyorsaságnak ható restség, színpadi tetszéltség iránt. Hogy milyen félelmetes volt ez az irónia, sebeim

emlékeznek rá. Az emberek rettegetek tőle, nem is tőle, a maguk hazugságaitól...”¹³

A *tervhalmozó* bővelkedik komikus gondolatársításokban, hasonlatokban, élénk, mozgalmas költemény, de poétikai minőségéhez hozzátartozik, hogy a kelleténél egy jottányival hosszabb. Horatius, aki a Luciliusról írt szigorú bírálatával egyik megalapozója lett a szatíra esztétikájának, szemére lobbantotta elődjének, hogy göröngyös és bőbeszédű, márpedig e műnem egyik fő követelménye a dinamikus rövidség.

A *Rontó Pál naplójából* első közleményéhez tartozik a *Tiszteletbeli* című remek gúnyvers, amely nem személyt bírál, hanem társadalmi jelenséget, az egyszerűségtől való irtózást, a címkórságot.

*Nálunk mindenki tiszteletbeli,
rendes címét senki sem viseli.
A doktor tiszteletbeli fődoktor,
a vadász tiszteletbeli lődoktor.*

Amikor majdnem két évvel később a *Válasz*-ban megjelent a folytatás, az egyik debreceni lapban¹⁴ egy cikkeske látott napvilágot. “Debrecen irodalmi köreibem nem csekély érdeklődést keltett a “Válasz” című folyóirat legújabb száma, amelyben Gulyás Pál, a kiváló debreceni költő egy egész versciklust bocsátott közre “Víg magyar Parnasszus” címen. Az egyébként pompás költői erőről tanúskodó ciklus egyes darabjai szellemes, üde, éles nyelvű szatírák, s ami lokális vonatkozásban kiváltképpen feltűnést keltett, egyes darabok a debreceni egyetem tanáraitól szólnak. A *Naftalinkabát* című vers az irodalomprofesszort gúnyolja... Az *Actor Philosophiae* című darab a bölcsélet “színhészt” gúnyolja, a gargalizáló beszédű, csokoryakkendős, zsakettes, búbosbanka frizurájú tudóst, akire lehetetlen rá nem ismerni... Az érdekelt professzorok, akik – mondanunk sem kell – egytől egyik kitűnő és emelkedett szellemű tudósok, bizonyára maguk fognak a legjobban mulatni az ötletes támadásokon”. Ám Gulyás a *Válasz*-ban helyreigazított néhány sort, és ekkor szükségesnek tartotta kijelenteni, hogy a versciklus nem vonatkozik élő személyekre.¹⁵ Vajon az újságszöveg beharangozás lett volna vagy Gulyás személyes kérésére taktikus “bajmegelőzés”? Előre kifogni a szelet a harag vitorlájából? Attól tartunk, az utóbbira történt kísérlet. Ismerve ugyanis Gulyás alkotói módszerét, minden bizonnyal Pap Károly, a konzervatív irodalomprofesszor és Tankó Béla, a nagyvilági, dandys filozófiaprofesszor alakja van itt aposztrofálva! Egyik vers sem visszafogott, barátságos, a hang luvenalis-i, különösen az *Actor philosophiae*-ben:

*nadrágja csíkkal tele,
esztétika baktere.
.....
gomblyukában egy pipacs,
próféta ő és ripacs.*

A Jenő című gúnyképet Erdős Jenő, a Debrecenből elszármazott fiatal irodalomkritikus személye inspirálta. A *Napkelet* kritikus Gulyás szerint “egyenesen felszólított, hogy közöljem A Jenő-t, pedig itt-ott ráhúzhatják.”¹⁶ Csakhogy a vers nem megsemmisítő, nincsenek kizárólag egy modellhez kapcsolható ismérvei, az utolsó versszak pedig expiálás:

*Én Jenőt mégis szeretem,
ő szinte már a gyerekem,
mert valahányszor orba vágott,
mindig hozott egy szál virágot.*

Durva, kíméletlen megnyilatkozás, de típust támad és nem élő személyt az *Egy süket-néma- vak szerkesztőhöz*. Gulyás egész életében gyűlölte a könyvkiadók és lapok szerkesztőit. Egy Babbitshoz írt, dátum nélküli, valószínűleg el nem küldött korai levelében amolyan automatikus verset költött, amely így kezdődik: “Redakció-szörnyetegek gyomrában / lakoznak a legundorítóbb pondrók: / a hírlap szerkesztők”.¹⁷ Ennek az elszánt gyűlöletnek kiváló oka valószínűleg az volt, hogy Gulyás-verset az újságok többnyire nem szívesen közöltek. A zsumálirodalmat Gulyás azonosította a “Kisbudapestiség” fogalmával, ami egyenlő az üzleties, értéktelen szellemmel, Budapest-epigonizmussal. Mindezt a *Kisbudapest* című szatírban adja elő elhithető erővel. Ám a túlzott centralizáció- és a Budapest-ellenes indulat értéktévesztéshez is vezetett. Gulyás a vidék értékeinek kiárusítását látja lelki szemeivel bekövetkezni, s félelmében megírja a *Végeladás* című szatírárt, amelynek jegyzetében magyarázkodik: “Rontó Pál a világért sem értékelt itt, hopp – pardon! – ránt itt mindent egy kaptafára! Félre ne értsék! Sőt! Inkább azt mondja csengő rímbe, hogy bizony az élet dobálja így össze-vissza a dolgokat és személyeket...” Csakhogy van ám itt értékelés, méghozzá torz optikán keresztül:

*Halló, halló Budapest,
gyertek ide gyerekek,
Heltai, Kosztolányi,
Zsolt, Porzolt, Kodolányi,
Incze, Vincze és Gellért,
jöjjön ide nagy Hunyady
Sándor... Jöjjön a Márai,
szaladj vágatva ügyes
tollú Karinthy Frigyes,
Zilahy, Molnár, bum-bum,
az egész panoptikum.*

A Budapest-vidék szembenállás ironikus “okadatulása” a *Kacsaláb* is. “Budapesten élni álom, / forog minden kacsalábon.” Ezzel szemben vidéken: “aki költő lenne, író, / itt dadog s csepeg a zsirtól/ mérgeződik, torzonborz, / félig vak és félig torz”. (Budapest Kolumbuszaihoz).

A vizsgálódási körünkbe tartozó mintegy 30 szatirikus költemény közül Gulyás Pál egyet a nemzedéki harcoknak szentelt, konkrétan

kapcsolódva a debreceni Ady Társaság körül 1936 elején kibontakozott úgynevezett "Húszasok és harmincasok" vitához. A húszévesek azzal vádolták az Ady Társaság negyvenhez közeledő vezetőit, hogy érzelmileg szemben állnak velük, elmulasztották megindítani a harcot az irodalom decentralizálásáért, a l'art pour l'art hívei, tagadják a szociális és a nemzeti szempont jogosultságát az irodalomban. Mi több, a liberalizmus kiszolgálói. Mindezek a "vádak" részben igazak voltak. Gulyás verssel foglalt állást az alapító-vezetőség mellett, ahová ő is tartozott, s kifigurázta a húszévesek türelmetlenségét. A vitát a nemzedéki ellentét megnyilatkozásának érzékelte, nem vette észre, hogy világnézeti harc kezdődött a debreceni szellemi életben, amelynek során a faji gondolat is felszínre bukkant, de a vitázók szóban elhatárolták tőle magukat. A költemény történetéhez tartozik, hogy két év múlva Gulyás állt az új nemzedék élére, s átvette az Ady Társaság vezetését. De 1936-ban még azt gondolta, hogy csak afféle "számháború" folyik:

*Fődolog nálunk a nemzedék-
biléta: a pólya és dada,*

.....
*Hol van a születési okmány?
Hammincon túl ledöntenek.*

A Rontó Pál sorozat egyes darabjai igazából nem sorolhatók a szatíra fogalomkörébe. Maga Gulyás is tudta, Sárközinek jelezte: "A Vig magyar Parnasszus némiképp kritika – versben, – régen írtam már kritikát, pedig valamikor, N. L. szerint, ehhez még jobban értem, mint a vershez."18 A didaktikus versek hangja nem az Arany Jánosé: az oktatás nem tréfásan-ironikusan történik, hanem fogalmi direktességgel. Leginkább még az *Egy induló költő versei elé* számít kivételnek, de az érzéki megjelenítés ebben a versben felszólító módban történik, ezáltal a humor nem az alak immanenciájából, belső komikumából fakad, hanem a költő arroganciájából. E rímes tanácsokban, korholásokban, esztétikai tankölteményekben Gulyás ars poétikája, a költészetéről vallott felfogása tükröződik, amely a harmincas évek közepétől lényegesen módosult. Olyan kategóriák kerültek középpontjába, mint az egyszerűség, a népiség, a személytelenség, a mítosz egyetemesség, a kollektivitás.

Olybá tűnik, hogy alkatának, vágyainak a leheggadt, bölcs tanítómesteri szerep nagyon megfelelt volna, Németh László is erre látta predesztinálva. De tévesen értelmezett szereptudatról, aránytévesztésről tanúskodnak azok a versei, amelyek élő költőtársakhoz szóltak, s nem általában monologizálva esztétizáltak. Kiss Tamás jelezte az egyik legjobb Gulyásról írott esszéjében, hogy költőnk az élő magyar poézist csak töredékesen, egyoldalúan ismerte.19 József Attiláról szólva maga vallotta meg: "Én nem láttalak soha téged, / egy-két rímed villámlott csak agyamban." De Ady és Babits kivételével nem ismerte igazán a Nyugat első nagy nemzedékét sem. Illyésben, Radnótiiban nem érezte meg az érlelődő nagy költőt. A korszak legnagyobbjairól, Kosztolányiról, Füst Milánról, Kassákról, Weöres Sándorról egy szava sem volt, talán csak érintőlegesen találkozott munkásságukkal. Lekötötte néhány szellemóriás és kiemelkedő alkotás, például a görög irodalom, Dante, Madách, Csokonai, Ady, később a teremtés-eposzok, a Kalevala, az Edda, stb. Így történhetett, hogy József Attilát, Illyés Gyulát, Radnóti Miklóst kioktatta versírásból! (*Egy magyar költőhöz, Fejjel lefelé, Utolsó csata.*)

Hitelesebb Gulyás helyzete és oktató hanghordozása, amikor pályakezdőket gardíroz vagy részesít feddésben. Érett költőként harcol a forma primátusa ellen, elutasítja az öncélú művészkedést, a képekben gazdag, ornamentális versszöveget, ahogy ő mondja, a politur. "Adjunk már ellenállást a szavaknak, / mert mint a gyors kugligolyók, szaladnak". (Költői tanácsok egy virtuóz poétának) Líraesztétikai fragmentumaiból mégsem lehet összefüggő verselméletet elvonni, mert Gulyás elsősorban bírál, kifogásol, negatív formában fogalmazza meg poétikai meggyőződését. Sok vers és tanulmányrészlet is beszél erről, külön egy több folytatásban megjelent "értekezés" a Kelet Népében.20 Ez a prózában írott szatirikus hangütésű, versekkel illusztrált véleményalkotás több gúnyversét újraközi, a költő maga kommentálja őket.

Kemény, olykor kíméletlen ítéleteit nem rejtette véka alá, a kipécézett személy legtöbbször magára ismerhetett, s csak rajta múlt, hogy milyen képet vágott hozzá. Gulyás úgy képzelte, hogy "elvi alapon" el lehet fogadni az ő verses jellemzését, ami persze naivitásnak bizonyult, az érdekeltek többnyire megbántódtak. De mit szolt Gulyás, ha őt érte szatirikus – bár jóindulatú – bírálat? Nagyon tanulságos a *Csokonai fuvolája* c. költemény prózai bevezetőjét idézni, amely így hangzik: "(Rontó Pál verses válasza egy kedves, józan kritikus-barátjának, aki azt mondta a Debreceni éj-re: Csokonai nem tarthatja egyszerre a kezében a lantot és a fuvalót. Lant van Csokonai Vitéz Mihály szobor-kezeiben, okuláld meg jól, Rontó Pál úr, csak egy lant...)". A jogos észrevételre verssel válaszolt, amelynek lényege, hogy a szobor kezében csakugyan lant van, de az elgurult fuvala is szól valahonnan a nádasból. Ezt meg kellene látni, hallani, de: "... süketek vagytok, vakok, / csak a formán csüngtök kevélyen." Fogadjuk el, hogy "köddé változott a fuvalója", mármint a Csokonaié. Lehet a realista és szürrealista egybemosni, homogén minőségként szemlélni, de a látomáson belül a logikát önkényesen felborítani nem: ha a fuvala köddé változott, nem gurulhatott el. A költő indulatosan reagált, nem fogadta el a bírálatot, inkább logikai- és képzavarokba bonyolódott. Érdekes lenne tudni, hogy vélekedett arról a paródiáról, amit 1932-ben Gács Demeter jelentetett meg róla a Debreczeni Független Újságban.21

Azt tapasztalhatjuk, hogy Gulyás szatírizáló hajlama nem a stílusparódia irányába fejlődött, ő nem modorosságoknak állított görbe tükröt, sohasem a felszín, a jelenség érdekelte, hanem a lényeg, vagyis mindig a dolog vagy a személyiség gyökereihez igyekezett leásni, az írók ellentmondásos jellemalkatát, szerepvállalását leplezte le. Ily módon e torzképek nem tartoznak a "könnyű" irodalmi olvasmányok közé. Ezért nem szerencsés címe a ciklusnak a "Vig magyar Parnasszus." Ezek a darabok többnyire nem karikatúrák, nem pastichek, de a megsemmisíteni akaró nemesi paszkvilusok folytatói!

A nagystílus szatirikus, mint amilyen Horatius volt vagy huszadik századi irodalmunkban Kosztolányi és Nadányi, kitűnő megfigyelő, invenciózus stílus- és előadóművész, minden sorát mérlegelő alkotó, aki az emberi balgaságot, korlátoltságot nem tudja komolyan venni, mosolyog rajta. Gulyás legtöbbször nem tud megbocsátani, sőt önmagát gerjesztve fokozza indulatát, s a csattanóban a legkeményebb. Tárgyi anyaga, ellenőrzött világa nem túlságosan széles körű, leginkább a szellem embereit illeti gúnyos rosszállással. A szatíráiban kifejeződő művészi tudat összhangban van a nyelvvel. Egységes és magabiztos a költői szó dinamikája, amely teljes mértékben azonos a személyiség immanens lényegével. A műélvező azonban a stílus határain is kívül áll, és önkéntelenül összehasonlításokat tesz. Gulyás nyelvi eszközei erőteljesek, de nem mindig virtuózak, a versszerkezetek, verselés módok lehetnének változatosabbak. A képek némelykor önkényesen kavarnak, az ábrázolásmódok a kelleténél többször váltakoznak, s csapnak át a művészi vízióból a nyers komikumba. Néha homály borul a szatírák részleteire, s akad darab, amely nélkülözi a komikum minden elemét. A csendes és találó humoros jellemzés helyett olykor az erőltetett torzítás, a groteszk lép előtérbe. Hiányoljuk az ábrázolt jelenség vagy személy okán a másféle tudatnak megfelelő másnyelvűséget. Tesz erre kísérletet, például a *Tervhalmozóban* vagy az *Utolsó kíséreltet*-ben, a *Naftalain kabát*-ban stb., de kevesebbszer, mint amennyire a szatíra világának nyelvi mozgásterülete megengedné. Mindez összefügg a versek túltengő monológikus hangoltságával, amely a nyelvi monotónia irányába vezet. Természetesen nem az egységes, zárt, Gulyás Pálra jellemző nyelv szétfeszítésére, feladására gondolunk, hanem a külső hatások

integrálására.

Tartja magát olyan elmélet, mely szerint a szatíra a cinikus életképtelenség adekvát műfaja. Ez épp olyan tudománytalan és érzéketlen vélekedés, mint amely magát az írást minősíti valóságellenes tevékenységnek. Gulyás szatírái között vannak kitűnőek és elhibázottak, de cinikus egy sincs!

IRODALOM

Arisztotelész: Poétika. Ford: Sarkady János. Bp.1974. 11.

Gulyás István tanári önvallomása. Debrecen. 1980. 76.

Juhász Izabella: Gulyás Pál (1899-1944) Klny. a debreceni Déri Múzeum 1978. évi évk. Debr. 1979. 420. u. o.

Németh László: Homályból homályba. Bp. 1977. II. köt. 496.

Juhász Izabella: Gulyás Pál és Sárközi György levelezése. Klny. Könyv és Könyvtár 5. sz. köt. Debr. 1966 89. i.m. 94.

Halász Gábor: Kosztolányi humora. Magyar Csillag 1943. 149.

Illyés Gyula: Naplójegyzetek 1929-1945. Bp. 1986. 95.

Németh László: Egy barátság versekben In: Utolsó széttekintés. Bp. 1980. 463, ill. 467.

Illyés i. m. 96.

Németh i.m. 468.

Németh László: Összefoglaló a nyolcadikban. In: Utolsó széttekintés. 590.

Debreceni Hírlap 1937. szept. 6. 3. Helyreigazítás és nyilatkozat. "Nevezett versciklus nem vonatkozik élő személyekre. Elvek mozgatják. Alakjai típusok. G. P." Válasz 1937. 649.

Juhász i.m. 111.

PIM kéziratár V. 4324/48

Juhász i.m. 94.

Kiss Tamás: Fákon át a Hádész kapujáig. In: Árkádiában éltünk. Bp. 1975. 252.

Debrecentől Budapestig és vissza. Verses riport az irodalom decentralizációról, vagy a vidéki szellem nyomasztó hatása. 1-3. Kelet Népe 1941. 11.,13., 14. sz.

Gács Demeter: Öreg cüppöm. DFÚ. (Debreceni görbe tükör) 1933. nov. 13.8.

Pomogáts Béla

Erdélyiség és európaiság

Az erdélyiség vonatkozási pontjai

Az erdélyi magyarság, hasonlóan más nemzeti kisebbségekhez, többszörös vonatkozási rendszerben, a kötődések egész hálójában él. E kötődések közül általában azokról szokás beszélni, amelyek a kisebbségi népcsoport helyzetét meghatározó többségi társadalomhoz, illetve az anyanemzethez fűzik e nemzeti közösségeket. Létezik ugyanakkor egy nem kevésbé erős kötődés és elkötelezettség: magának a kisebbségi népcsoportnak a szülőföldjéhez, történelméhez és kultúrájához. Ennek a kötődésnek a hatékonysága alapozza meg a nemzeti kisebbségek identitását, egyáltalán fennmaradásukat. A romániai magyar nemzeti közösség ilyen módon három nagyobb körben helyezhető el: a romániai társadalom, a magyar nemzeti kultúra és az erdélyi magyar szellemiség körében. Ezt a hármas meghatározottságot rögzítette már régebben Kányádi Sándornak egy három évtizede a bécsi Pen Klubban tartott előadása, amely az erdélyi magyar költészet politikai, nemzeti és szellemi determináltságáról beszélt: "Íme költészetünk személeírása. Neve: romániai magyar költészet. Állampolgársága: román. Nemzetisége – nyelve, hagyományai: magyar. (...) Szülőanyja és dajkája: Erdély szellemi öröksége, az a szellem, melynek védőszárnyai alatt addig is több komoly magyar, román és szász kulturális kezdeményezés vált valóra, s hagyott századokra visszamenően emléket, értéket maga után."

Az erdélyi magyarság és az ottani magyar kultúra feladatait és lehetőségeit természetesen meghatározzák azok a társadalmi és politikai feltételek, amelyeket az állami hovatartozás megjelöl. Életére és tevékenységére, mondhatnám így is: gondolkodására és közérzetére mindig erősen ha az állam nemzetiségi és kulturális politikája, a néhány esztendő kivételével 1918-tól egészen a legutóbbi, 1996-os kormányválságig folyamatosan érvényesülő erőszakos elnemzetietlenítési és asszimilációs politika. Ez a hagyományos bukaresti politikai stratégia csak az elmúlt esztendőkből kezdett megváltozni, tulajdonképpen az RMD Sz kormányzati szerepvállalása és a bukaresti kormány európai integrációs törekvései következtében. Az erdélyi magyarság, hasonlóan a szomszédos országok magyar kisebbségeihez, ugyanakkor mindig tudatában volt annak, hogy természeti jogon a magyar nemzethez tartozik, kultúráját a magyar kultúra szerves részének tekintette, noha nemzeti azonosságtudatát nem fejezhette ki a nyilvánosság előtt. Az erdélyi magyar szellemi életnek mindezeket túl különleges felelősséget és elkötelezettséget kellett vállalnia a romániai magyarság nemzeti és kulturális sorsának alakulása: nemzeti identitásának fennmaradása és kultúrájának megőrzése iránt.

Az erdélyi magyar szellemi élet hármas meghatározottságában tájékozódik és dolgozik, lehetőségeit ugyanakkor a román társadalom alakulása és a változó ideológiai homlokzatok mögött is többnyire kontinuos nagyromán etatista politika szabta meg. Identitása a magyarság nemzeti egységének és ezen belül az erdélyi hagyományok folyamatosságának eszméjére épül, időszerű feladatait viszont a kisebbségi létbe kényszerült erdélyi magyarság szolgálata jelöli ki. Van azonban ennek a "szellemi erőternek" még egy eleme, amely folyamatosan tudatformáló szerepet kap, noha a mögöttünk lévő évtizedek során inkább csak nosztalgiákban jelentkezhetett. Az erdélyi magyar kultúra európaiságáról, Európa iránti hűségéről beszélek, amely nemcsak Erdély régi századaiban mutatható ki, hanem az 1918-cal beköszöntő kisebbségi korszakban is. Az erdélyi magyar szellemiség, ennek a szellemiségnek minden irányzata és változata, kötődjék az a liberalizmus, az agrárdemokrácia vagy a baloldali radikalizmus eszmei hagyományaihoz, mindig kifejezésre juttatta azt a meggyőződését, hogy az emberi egyetemesség igényét, az európaiság tudatát a nemzetiségi önvédelem programjába is szervesen be kell építeni. Meggyőződéssel hirdette azt is, hogy az erdélyi népek és kultúrák egyértelműségének, együttműködésének záloga a közös európai örökség és felelősség vállalása lehet.

Valójában mindhárom erdélyi nép: a magyar, a román és a német (az erdélyi szász és a bánági sváb) vállalta ezt az európai, mondhatnám így is: nyugati hagyományt. Az erdélyi románok éppen ebben tértek el bizonyos mértékig a Regát románjaitól, miközben maga az okiráltságbeli román hagyománynak is kettős arculata volt. A havasalföldi román tradíciók, mindenekelőtt a politikai kultúrát, nagymértékben meghatározta az, hogy ez a tartomány hosszú évszázadokon keresztül a török birodalom vazallusa volt, és politikai életét a keleti despotizmusok szokásrendje szabta meg, vagyis igen nagy szerepet kapott az erőszak és a korrupció. A Havasalföldön a múlt század második felében még cigány rabszolgák falvai léteztek, és egész Romániában csak az első világháború után, akkor is az antant hatalmak kényszere folytán mondták ki a zsidók emancipációját (amelyet például Magyarországon már az 1848-as törvények bevezettek!), vagyis Románia zsidó lakosai akkor kaptak állampolgári jogokat. A másik régi román, ahogyan korábban mondták "dunai" tartomány: Moldva (és Besszarábia) ugyanakkor nem a török és a balkáni, hanem a keleti szláv (orosz és ukrán) befolyás alatt élt. Ezekben a tartományokban sem voltak a demokratikus berendezkedésnek és az emberi jogoknak tartós hagyományai, az a despotikus kormányzás azonban, amely Bukarestben szinte állandósult (különösen a 18. században: a "fanarióták" uralma idején) Moldovában nem volt ismerős. Talán elég, ha Mihai Sadoveanu kiváló történelmi regényeire hivatkozom.

Az erdélyi románok ezzel szemben hosszú évszázadok leforgása alatt olyan tartományban éltek, amely mindig is az európai (nyugati) civilizáció hatása alatt állott. Az erdélyi románok jóval műveltebbek voltak, mint a Kárpátokon túl élő rokonaik: a román írásbeliségnek, a Biblia-fordításoknak, a könyvnyomtatásnak az erdélyi magyar fejedelemség volt a szülőhelye, a román könyvkiadásnak pedig hosszú időken át a budai román nyomda volt az egyik legfontosabb műhelye. Az erdélyi románokat a 18. században fellépő "uniós" mozgalom kibontakozása, vagyis a görög katolikus egyházi szervezetek létrehozása is a nyugati civilizációhoz kapcsolta, már csak annak következtében is, hogy fiatal román papok, teológusok egész serege került Rómába egyházi tanulmányok végzésére, és ismerkedett meg az itáliai kultúrával. (Különben ők alapozták meg a román etnogenezisről kialakított "dákó-román" elméletet is, amely később nemcsak a román nemzeti tudatot alakította, hanem támadó élű: etnokratikus nézetekkel együttjáró nemzeti-történelmi mítoszok forrásává is vált.) Mindenesetre az erdélyi románok regái rokonaiknál jóval közelebb kerültek a nyugati civilizáció eszményeihez és értékeihez, talán az sem véletlen, hogy a két világháború közötti Nagy-Romániának az erdélyiek (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod és mások) voltak a leginkább nyugati gondolkodású politikusai.

Az erdélyi népek és kultúrák ilyen módon egyaránt az európai civilizációt, a nyugati kulturális eszményeket tekintették irányadónak, saját nemzeti kötődések kialakításában is, tehát a magyarok igen erősen kötődtek az egyetemes magyar kultúrához, vagyis az anyaország kultúrájához, a németek a németországi kultúrához, a románok pedig olyan európai eszményekhez, amelyeket például a francia, a német és az olasz kultúra képviselt. Ez az európai kötődés kapott alakot a húszas években, elsősorban magyar és szász környezetben, igen nagy hatást kifejítő transzszilvánista ideológiában (az "erdélyi gondolatban") is. A transzszilvánista kultúra eszméjének sikerét az is elősegítette, hogy a két világháború között szinte egész Európában igen nagy népszerűsége tett szert a kulturális régiók gondolata, az az eszme, amely szerint a kultúrának elsősorban nem az állami keretek, hanem a regionális

hagyományokra épülő közösségek lehetnek az otthonai és műhelyei.

Erdélyi regionalizmus

A három erdélyi nemzet és művelődés szövetségének transzszilvánista eszméje regionális irodalom kifejlődését tettelezte. Olyan regionális irodalomtét, amelynek körében békésen végezheti munkáját az erdélyi magyar, román és szász szellemi élet, s amely közösen vállalja és tartja fenn az erdélyi történelem szabadelvű hagyományait. Az irodalmi regionalizmus egész Európában széles körű szerepet kapott a századforduló után, különösen a két világháború között. Mintha az elmúlt évszázad erősen központosító és egységesítő törekvéseivel szemben újra öntudatra ébredtek volna a tradicionális művelődési és történelmi egységek. Az állami önállóságra törekvő kis nemzetek, az autonóm kulturális fejlődésüket fenntartani igyekvő nemzetiségek, a földrajzi és néprajzi tájegységek művelődési hagyományai. Sorra léptek fel azok az irodalmi mozgalmak: az ír (gael), a skót, a walesi (kymri), a flamand, a katalán, a provanszál, a baszk, a breton mozgalom, amelyek már szinte elfeledett nemzetiségi vagy regionális kultúrák újólagos kifejlődését szorgalmazták. Valóságos irodalmi mozgalommá szerveződött a kelta vagy a provanszál "újjászületés". Az angol nyelvet használó ír William Butler Yeats és John Millington Synge; a provanszál Frédéric Mistral, a katalán Victor Catala és Joan Margall i Gorina egész Európában felhívták a figyelmet az újjáéledő regionális irodalmakra.

A népszerű szellemtörténeti irány is a regionális irodalmak elismertetésének kedvezett. A húszas években általános visszhangot keltett két német tudós: August Sauer és Josef Nadler "tájirodalom elmélete" ("Landschaftstheorie"), amely a nemzeti irodalom tájegységek szerint kialakult változataival foglalkozott, s a nemzeti irodalmon belül megkülönböztetni igyekezett a porosz, szász, bajor, sváb, thüringiai, sziléziai, szudéta és más hagyományokat. A helyi tudat és a "tájirodalom" kialakulását jelezte a német "Heimatchichtung" és a francia "régionalisme" irányzata is. A "Heimatchichtung" a modern törekvéseket támadó irodalmi konzervatívizmus mozgalma volt, amely a német vidéki élet ábrázolását és a "romlatlan" falusi szellem kifejezését tűzte ki célul. A városi kultúra ellen lépett fel, s a romantika "néplélek" mítoszát próbálta új életre kelteni. Írói közül például Hermann Stehr a sziléziai, Emil Strauss a sváb, Hermann Löns a porosz, Eduard von Keyserling a brandenburgi, végül Peter Rosegger a steierországi osztrák regionalizmus híve volt. A "Heimatchichtung" irodalma túlnyomó részben a nagynémet nacionalizmus szövetségese volt, több képviselője később a náci ideológia szolgálatába állott. A francia "régionalisme" irányzata is a vidék ábrázolására és a hagyományos "népi lélek" megszólaltatására törekedett. Henri Bosco a provanszál, Maurice Genevoix a Loire-menti, Henri Queffelec a breton, Charles Ferdinand Ramuz a svájci és Louis Hémon a kanadai francia regionalizmus képviselője volt. A francia regionalisták közül azonban csupán Giono műveiben jelentek meg erősebben a városellenes, a "parasztramantikát" kifejező ideológia tételei.

Az erdélyi magyar regionalizmus, a német és más mozgalmakkal ellentétben, már eleve elhatárolódott a faji romantikától és az agresszív civilizáció-ellenességtől. A "völkisch" mítoszokat később is határozottan utasította el, e határozottsága következtében szakadt meg kapcsolata az erdélyi szász irodalommal, amely a harmincas években a nagynémet orientáció hatása alá került. A transzszilván ideológia vezető eszméit a liberális hagyományok védelmének igénye és az együttélő népek testvériségének gondolata szabta meg, az erdélyi magyar regionalizmusnak ezért sohasem "népi" vagy "faji", mindig kizárólagosan kulturális és történelmi jellege volt. Eszmekörében a szülőföld iránt érzett hűségnek és a kulturális tradíció fenntartásának volt kiemelkedő szerepe. A regionális tudat fejlesztését szorgalmazó írók és publicisták: Kós Károly, Kuncz Aladár, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Krenner Miklós, Paál Árpád, Zágony István és Kovács László maguk is a történelmi, valamint kulturális fejlődés sajátos menetére és eredményeire hivatkoztak. Kós már a *Kiáltó* szövegében a történelmi Erdély regionális önállóságának hagyományára szerette volna felépíteni a kisebbségi tudatot és közéletet. "Nem szabad elfelejtenie (t.i. a román kormánynak), hogy mi nem az egységes magyarságból elszakasztott egyszerű lélekszám vagyunk, de külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját, külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel. Tudunk számolni minden helyzettel, tudunk kormányozni és tudunk nehéz vereségek után talpra állni." A különleges feltételek között alakult erdélyi történelmi és művelődéstörténeti fejlődést kívánta bemutatni *Erdély* című munkájában is. Az erdélyi regionalizmus mellett tett hitet a Napkelet 1920-ban rendezett ankétja, amelyen a többi között Bartalis János, Endre Károly, ifj. Halász Gyula (azaz Brassá), Marót Károly, Márki Sándor, Nagy Dániel, Sipos Domokos, Szentimrei Jenő és Tompa László, illetve a Pásztorújság 1922-1923-ban közölt cikksorozata, amelyen Kovács László, Albrecht Ferenc és Tamási Áron fejtette ki véleményét a szülőföld regionális irodalmáról.

A regionális erdélyi tudat a transzszilván ideológia alapvető elve és szerves követelménye lett. A helikonisták mellett részben az erdélyi szász művelődés is elfogadta a regionalizmus gondolatát, sőt a húszas évek végén, midőn az erdélyi román középrétegek éles ellentétbe kerültek a bukaresti bojár-nagyitőkés körökkel, s a Maniu-féle Nemzeti Parasztpárt és a Brătianu-féle liberálisok viszonya végleg megromlott, az erdélyi román szellemi élet körében is megjelentek regionális törekvések és nézetek. Hasonlóképpen a legutóbbi erdélyi fejleményekhez, midőn a kolozsvári Sabin Gherman által szervezett Pro Transylvania-alapítvány hangadói fejtik ki véleményüket arról, hogy az 1918-as egyesülés óta az erdélyi társadalom, beleértve ebbe a román társadalmat is, ki van szolgáltatva a bukaresti politika központosító törekvéseinek, amelyek következtében Erdély hagyományos európai kötődései meglazultak, és Erdélyben is teret kaptak a Balkánra jellemző politikai kultúra karakterjegyei, vagyis az önkényeskedés és a korrupció. "Erdélyt – állott a Pro Transylvania-alapítvány kiáltványában – módszeresen lezüllesztették a regáti tartományok balkáni színvonalára, a kormány Erdély rovására mindig is ezeket a tartományokat támogatta a költségvetési források felhasználásában is." Erdélynek ezért, fejtegeti tovább a kiáltvány, ismét a maga lábára kellene állnia, és vissza kellene találnia Európához.

Európai gondolat

A transzszilván gondolat hívei őszintén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot, mint a német "Heimatchichtung" elméletének szószólói. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magasrendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az európai tájékozódás is a történelmi Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionalizmusnak azzal a nyitottabb, egyetemes értékekkel is hordozó változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud-kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a "vidékek" és a "világegyetemet" szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akart haladni a tájirodalom szűk körén. A kisebbségi lét körülményei között az erdélyi magyar irodalom már első eszmélésétől fogva európai kitekintésre készült, és az irodalom nemzeteket egymáshoz fűző erejében reménykedett. Arra számított, hogy az európai érzés és tudat körében találkozhat a román irodalommal, s ebben a körben újíthatja meg természetesen egységét az egyetemes magyar művelődéssel.

A két világháború közötti évek nemzetiségi életében igen népszerű volt a közép-európai vagy a "páneurópai" gondolat, természetesen nemcsak Erdélyben, hanem az európai értelmiség táborában is, mintegy a második világháború után kibontakozó (és most a szemünk láttára megvalósuló) európai egységmozgalom és politikai integráció szellemi előkészítéseként. Mindkét eszme, úgy

tetszett, szervesen egészítette ki a transzszilván ideológiát. "Erdély – állapította meg Szentimrei Jenő – nemcsak földrajzi, de igenis gazdasági és politikai egység egyszersmind, amelynek összefüggései nyugatra éppúgy, mint keletre hosszú századok alatt sem tudtak kohéziós erővé izmosodni, s legközelebbi nagyobb egységének éppen ezért nem Romániát s nem is Magyarországot, hanem Közép-Európát, s távolabb: az Európai Egyesült Államokat tudom csak elképzelni." Paál Árpád pedig a *Kiáltó* Szóban körvonalazott Magyar Nemzeti Szövetség távlatos célját a Duna menti államok együttműködésének, illetve az európai egységesülésnek a szolgálatában jelölte meg: "A Magyar Nemzeti Szövetség (...) maga előtt láthatja a Duna-menti államok gazdasági egységének a távlatát, s ezen az egységen túl az Európai Egyesült Államok kialakulását is, szóval a világ népei békéjének a legfőbb alakulását." Ezeket a vélekedéseket persze a romantikus illúziókon kívül semmi sem támasztotta alá, mégis jelezték a transzszilvánista ideológia európai és egyetemesebb távlatát. Ezt a távlatot kívánta megteremteni a marosvécsi írók köre és az Erdélyi Helikon, amelynek programja gyanánt az első szerkesztő, Áprily Lajos az európai igényességet és az egyetemes látóhatár kialakítását jelölte meg: "Erdélyisége világ-figyelő tető, nem szemhatár-szűkítő provincializmus. (...) Várja a források friss erejét, de a távoli torkolatok is fellüktetnek benne."

A regionális irodalom eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, akinek mint a budapesti Nyugat erdélyi "képviselőjének" igen fontos és tekintélyes szerep jutott a transzszilvánista irodalom megalapozásában, egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz a Nyugat mozgalmában indult, a francia irodalom vonzókörében nevelkedett, európai polgárnak tudta magát. A világháború súlyos tapasztalatai nyomán kényszerült szakítani korábbi esztétizmusával, világfiás életvitelével. A cselekvő európai humanizmus szószólója lett, elsősorban Romain Rolland és Thomas Mann eszméit követte. A transzszilván regionalizmust úgy tekintette, mint ennek a cselekvő humanizmusnak közép-európai őrhelyét, s az erdélyi irodalomtól azt várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség gondozója legyen. "Úgy látszik – jelentette ki –, hogy a végsőkéig kiélezett, legtöbbször erőszakoltan összeforrasztott nagy egységekkel szemben a népi és műveltségi részlegességek mindinkább öntudatra ébrednek, s a maguk sajátosságaihoz való visszatérésben az európai kultúra felfrissítését készítik elő."

Kuncz Aladár érdeklődéssel figyelte az Európában kifejlődő regionális és nemzetiségi irodalmakat, az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismertetésüket. Így adott képet a folyóirat a katalán, a flamand, a breton, az ír, a szudéta-német, illetve a jiddis kisebbségi irodalmak helyzetéről és fejleményeiről. Kuncz Aladár e regionális és nemzetiségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelyek vállalnia kell Európa szolgálatát. "Európa – írta *Erdély az én hazám* – című vallomások esszéjében – a termékeny, haladó szellemű nagy műveltségi és politikai együttműködéshez csupán magukat szabadon kifejező regionalizmusok útján juthat el. Előbb össze kell törniök a műegységnek a lehető legkisebb darabokra, hogy egy új és összegző szellemi áramlat megcsinálja belőlük a valódi egységet." Ebben a gondolatban Babits Mihállyal találkozott, aki maga is úgy látta, hogy "a kis irodalmak reménye, hogy fontosat és izgatót mondhassanak ma, amikor a nagyok is alig tudnak ilyet mondani." Kuncz Aladár Erdélyt vallotta hazájának, ugyanakkor az egyetemes emberi és kulturális értékek szellemisége szerint gondolkodott. Szülőföldjét "virtuális Közép-Európának" látta, amely nemzeti és művelődési változatokban bővelkedik, s ezekből a változatokból képes történelmi egységet alakítani.

A regionális, illetve nemzetiségi tudat és az európai szellemiség egységének igénye a magyar és általában a Duna-völgyi kultúrák régi nagy hagyományát vitte tovább. A nemzeti konfliktusokon felülemelkedni kívánó magyar vagy román irodalom alapvető igazság gyanánt hirdette, hogy Kelet- és Közép-Európa kis nemzetéinek az európaiság és az emberi egyetemesség eszméihez kell utat találniuk. A szomszédos népek és irodalmak testvéri találkozását is ezeknek az eszméknek a jegyében képzelte el. A modern magyar irodalomban Ady Endrétől és Babits Mihálytól József Attiláig és Illyés Gyuláig minden igazán jelentékeny alkotó személyiség magyarság és európaiság szerves összhangját akarta megvalósítani. Ennek az összhangnak a kialakításán fáradozott az erdélyi magyar irodalom is. A Helikon írói olyan kisebbségi kultúrát kívántak létrehozni és kifejleszteni, amelyet az erdélyi élet és az erdélyi hagyomány nevel, szándékaiban és szellemében mégis egyetemes. Szentimrei Jenő állapította meg, hogy az erdélyi magyar művelődésnek "nyugati színvonalú, de idebenn kitermelt" kultúrának kell lennie, arra az erdélyi tradícióra hivatkozott, amelynek klasszikus letéteményesei "megtalálták már az útját, hogyan lehet megmaradni művelt európainak anélkül, hogy gyökeres magyarságunkból hajszaínyt is feladnunk kellene".

Az európai magyarság eszméje szötte át az erdélyi gondolatot, és szabta meg olyan írók munkásságát, mint Áprily Lajos, Remenyik Sándor, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kuncz Aladár, Kós Károly, Bánffy Miklós és Tamási Áron. Az erdélyiségnek ez az európai szellemmel összefonódó hagyománya meg tudott maradni a kommunista korszak évtizedeiben, ha másként nem, a művek szellemiségében, gondolati háttérben, stílári eszközzeiben. Bizonyosság erre a többi között Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos vagy Lászlóffy Aladár, vagy éppen a fiatalabb nemzedék: Szócs Géza, Balla Zsófia, Markó Béla, Kovács András Ferenc munkássága. Talán nem kell különösebben érvelni amellett, hogy a jelenben – és az előttünk álló ezredforduló világában – milyen nélkülözhetetlen ez a hagyomány: az európai távlatokban gondolkodó, az európai eszményekhez igazodó erdélyiség tradíciója. Az erdélyi kultúrának, nemcsak a magyarnak, hanem a románnak (és a még megmaradt németnek) is ehhez kell ragaszkodnia.

Balázs Imre József

Hervay Gizella és a Canon típusú fénymásoló

Mi az, ami kijelöli, akár ideiglenesen is, egy szerző műveinek helyét az irodalmi köztudatban? A mű maga vajon meghatározza saját olvashatóságát és elhelyezhetőségét, vagy erősebbek az olvasói "tehetetlenségi erők", az értékpozíció, amelyet az olvasó (aki esetleg írja is saját olvasását) elfoglal?

A "nyugati kánon"-ról gondolkodva Harold Bloom egy olyasfajta különlegességet, idegenséget jelöl ki a kánonhoz való tartozás feltételéül, amely lehetetlenné teszi a teljes befogadhatóságot, a megmagyarázást. Az otthonosban is érzett idegenség az, ami a kánonikus művek sajátja – mondja Bloom.¹ A kérdés (ami Hervay recepciója kapcsán is élesen felvethető) az, hogy mennyiben egy olvasási stratégia része ez az idegenként való érzékelés, illetve mennyiben múlik az idegenség "magan a művön". Az talán kétségtelen, hogy Hervay költészete "összetéveszthetetlen". Befogadástörténete mégis inkább arról szól, ahogy összetéveszthetetlenségét el(mis)másolja a recepció, műveit olyasfajta értékkonstrukciókba olvasva bele, ahol a viszonyítási alapok, amikhez képes olvassák őt, legfeljebb a "második", a "másodlagos" pozícióját kínálják. Ezt a másodlagosságot életrajzi esetlegességek, változó olvasói pozíciók másolják újra és újra.

A Szilágyi Domokoshoz való életrajzi kötődés folyamatosan visszaható a Hervay-életmű olvasására. A Szilágyi-versek állandó viszonyítási pontként szerepeltek a korai kötetek kritikáiban, annak ellenére, hogy egészen más irányok mentén változott, színesedett a két költészet. Ugyanakkor Szilágyi "irodalomtörténeti párja", akivel leggyakrabban emlegették együtt, nem Hervay volt, hanem Lászlóffy Aladár. Az adott irodalomtörténeti kontextusban a kettejük költészete tűnt a legradikálisabban újszerűnek.

Hervay "másodlagossága" (még mindig az "első Forrás-nemzedék" értelmezési kontextusában) összefügg a sajátos Hervay-féle versbeszéd viszonylag kései megtalálásával is. Az 1953-as Utunk-beli induláshoz mérve a *Reggeltől halálig* megjelenéséig tizenhárom, a *Tömondatokig* tizenöt év telt el. A már említett idegenség ugyanakkor gyakran azonosítódott a recepcióban a "nőköltősséggel"; erre a továbbiakban bővebben is kitérek.

A Magyarországra való telepedés egy másfajta, sajátos másodlagosságba való belépést is jelentett-jelenthetett. A hetvenes években fokozott figyelem kísérte az Erdélyből érkezett alkotókat, de az őszinte érdeklődés mellett sem lehetett egyértelmű az alkotó számára, hogy a figyelem erdélyiségének vagy műveinek szól. Ez a probléma, amely alaposabb, átfogóbb kritikátörténeti kutatást igényelne, mindenesetre nyíltan is kimondódik (tagadó formában) az egyik Hervay-kritikában.² Az idegenség ebben a közegben már az erdélyiséggel is azonosítható volt, a Hervayt ért személyes tragédiák pedig végképp "megmagyarázhatóvá" tették szövegeit.

A továbbiakban az "idegenség" egyik értelmezését, a "nőköltősséget" kiragadva követem végig azokat a stratégiákat a Hervay-recepcióban, amelyek révén a "megmagyarázás" sikeresnek tűnhetett. A recepciótörténet másik alfejezetében a "műveken belüli" nézőpont otthonossá tevő mozgását próbálom tetten érni, ahogy a viszonyítási pontokként kijelölt Hervay-kötetek vagy Hervay-sorok visszamenőleg olvassák egymást. Az 1976 előtti romániai recepció kevésbé hangsúlyos jelenlétét az indokolja, hogy nyilván kevesebb az olyan kritika, amely több mű átfogásával a Hervay-költészet éppen aktuális "egészét" próbálná egy viszonylag egységes magyarázathoz rendelni.

"Nőköltő"

"Nincs védtelenebb az asszonyköltőnél, hiszen már maga az állapot, az, hogy verset ír, kiszolgáltatott" – mondja Szakolczay Lajos Hervay lírájáról szóló 1980-as tanulmányában.³ A szerző nem magyarázza túl az állítást, csupán hivatkozik néhány irodalomtörténeti előképre: Kaffka Margitra, Czóbel Minkára, Weöres Psychéjére. Kiszolgáltatottság, az asszonyé, a szerzőé, érdemes elidőzni egy pillanatra ennél a gondolatlötredéknél. Mintha valami olyasmiről lenne szó, hogy ez a kiszolgáltatottság kétszeres: a szerzőé, mert szerző – mert közszemlére teszi saját szavait, amelyek egy énről szólnak, és vállalja, hogy a szavak elszakadnak tőle – és a szerzőé, mert nő (asszony). Nehéz pontosan megmondani, hogy ez utóbbi miért problematikus. Elsősorban talán kulturális meghatározottságok – hagyományok – miatt, amiért Szakolczay elintézheti a kérdést a Kaffkára, Czóbelre, Psychére való utalással. Megközelítőleg: kevésbé jellemző, ritkább, perifériusabb, frusztráltabb a költő-figura az irodalomtörténetben. De a költő, ha nő, nyelvi probléma is: hogy az íródjék-e le vele kapcsolatban, hogy *költő*, vagy hogy *költőnő*. A *költőnő* egy másfajta vonatkoztatási rendszerbe – a "nőirodaloméba" -való belépést jelez, ahol egy erőteljesen téma orientált elvárásrendszer működik. A *költő* viszont nyugtalanító, mert mintha más helyett állna, mintha elhallgatna valamit, ugyanakkor pedig (pozitív értelemben) minősít is, mert egy "általánosan érvényes" vonatkoztatási rendszerre utal. Ahogyan a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon Hervay-szócikke mondja, kihasználva a levegőben lévő értékjelentéseket: "Költőnőből költővé azonban a *Reggeltől halálig* (1966), majd a *Tömondatok* (1968) verseiben érik." (A probléma éppen az, hogy miért a *költő* szó utal az általánosan érvényesre, és hogy mi következik, következésképpen valami ebből.)

Tematikus elvárásrendszer, mert fokozottan figyel a mosogatás, házi teendők, és egyáltalán: az asszony-lét elemeinek megjelenítésére. A paradox ebben az elvárásrendszerben az, hogy egyfajta "női hang"-ot is tételez, és Hervay esetében szűk ségesnek tartja felfedezni, vagy éppen hiányolni a fenti elemeket. A felfedezés vagy a hiányolás ugyanannak a sémának a mentén történik. Létezik az ismerős nő-helyzet, nő-irodalom, nő-hang, amihez képest elhelyeződnek a Hervay-versek. "Benn bágyatag, fehér csipkékben a nagy oltár, / Mély fakóarany derengés, halk mise-bűvölet, / Álmatag, messzi sárgák, zárkózott lilaszínek / Közt selymes, zümmögő hipnózis lágy fénypalástba járkál" – idézi Szakolczay Kaffkát, majd viszonyít: "E mélyzengésű, óarany Kaffka Margit-i sorok Hervaytól elképzelhetetlenek".⁴ Az implicit állásfoglalás mintha az lenne, hogy a nőköltészet valami olyasmi, mint az idézett Kaffka-sorok. Különben nem volna szükséges az erőteljesen szecessziós, irodalmi korszakhoz (is) köthető verssorokat idézni Hervay kapcsán.

Szakolczay tehát nyelvi, hangulati jegyekben találja meg a női jeleget. Egy lényegesen leegyszerűsítőbb megközelítésben Fábrián Sándor *A női önkifejezés szabadságáért* érvel 1974-ben, az Igaz Szóban, az *Urlap* kapcsán: "Szeretem Hervay Gizella *költőnként* írott verseit – jó lenne, mondom, ha nő-mivoltából fakadó érzelmi-érzékenységi többlete mindig ilyen versek megírására sarkallná. Kevésbé szeretem viszont azokat a költeményeit, melyekben asszonyvoltának megtagadását (nem meghaladását!) *érezem*: a férfias tónusokban prezentáltakat".⁵ Fábrián Sándor idéz is a "férfimód" megírt versekből, amelyeket szerinte "a végtelenül egyszerűről a

megmagyarázhatatlanul bonyolultultra való ugrás” jellemez, az az ugrás, amely Páskándi és Lászlóffy verseinek sajátja. Nem utánzásról van szó, pontosít Fábíán: “A verselési modor egyezését az illető szerzőkkel véletlennek vélem, ösztönösen párhuzamos törekvés eredményének – ami engem zavar, az nem is eredmény (a hasonlóság), hanem éppen a párhuzamos törekvés”.⁶ A *Visszhang* című vers lenne ennek a törekvésnek az egyik példája: “Hova hull a visszhang / a kútból? // fejed fölött / a fekete Nap. // Hajnalodik / idebenn”. A “költőnként” írott versek – a *Túl sokat álmodunk*, az *Apokrif*, a *Hétfő, kedd, szerda...* – talán azért tűnhetnek “másnak” Fábíán Sándor számára, mert képeikben feltűnnek a tük, cérnák, terítők, konyharuhák, illetve a viselőség. Vagyis: az anyaság, a nő teste, illetve az asszonyra általában (hagyományosan) jellemző cselekvések, tárgyak – ezeknek a jelenléte a versben – hordoznak ebben az esetben a nőiséget.

Egy olyan olvasási módról van szó tehát, amelyik azt szűri ki a szövegből, ami a nőre mint ismerős, történelmietlen (mert időtlenül jellemzőnek tartott tárgyaival, cselekvéseivel azonosnak tételezett) identitású személyre jellemző. Ami a legproblematisabb ezzel az olvasási móddal kapcsolatban, az egyrészt önmagába záródása – csak azt találja meg, amit keres, nem érhetik meglepetések –, másrészt pedig rejtett vagy (mint Fábíán Sándornál) kevésbé rejtett normatívitása. “Egy olyan kritika, mely nem veszi figyelembe azt, hogy a nőket a való élet során érő tapasztalatok csak mértékkel formalizálhatóak, továbbá azt sem, hogy ha léteznek is közös tapasztalatok, azok nem elérhetőek magánvaló dolgokként – semmi nem biztosítja, hogy ezeket mindenki ugyanúgy élje meg –, a tapasztalat tökéletes megragadhatóságának koncepciójához fog eljutni, melynek következménye az autentikusként felismert “női” tapasztalatnak (mint amilyen például a takarítás nyúge) normatívként való szerepeltetése lesz”⁷ – írja Horváth Györgyi a feminista kritika egyik ágáról, amelynek olvasási stratégiája sok tekintetben emlékeztet a Fábíán Sándoréra. Egy bizonyos női pozíciót tételeznek ezek a kritikák, és ebből következően “a tapasztalatok autentikusként való felismerésével ez a koncepció elzárja magát azok megváltoztatásának lehetőségétől”⁸ – teszi hozzá Horváth Györgyi. Egyfajta esszencializált nőiség ez tehát, amennyiben összemósódik benne az, ami kulturális, illetve “természeti” meghatározottságú. A kulturális produktum, illetve pozíció természetiként (természetesként) van beállítva, ez az a fajta vizsgálódás, ahol a feminista kritika meglepetésekkel, friss szempontokkal differenciálhatja a kulturális látást.

Hogy mennyiben történeti (mennyiben nem esszencializálható) a tapasztalatok által való meghatározottság, azt talán jól érzékelteti egy 1894-es szöveg, amelyet Ignatus Emma álnéven publikált A Hétkben, több éves sorozata részeként.⁹ Ez a körülírás ugyancsak a nőiség kulturális (környezettől, tárgyaktól, mindennapi cselekvésektől való) meghatározottsága mellett érvel, lényegében ugyanúgy történelmietlen módon, mind Fábíán Sándor. (Kissé azért óvatosabban: “nekünk, burzsoá asszonyoknak” – mondja.) A történelmi dimenziót az az olvasói pozíció biztosítja, ahonnan a női sorsot reprezentáló cselekvések, személyek némelyike az 1980-as évekbeli jegyzetapparátus ellenére is őrzi idegenségét: “Ismeri ön a szobapucolót, a szakácsnét, a szobalányt, a franciakisasszonyt, a zongoramestert, a házmestert, a viceházmestert? Ismeri ön a fertályokat, amikor házbért kell fizetni, a nyarat, amikor hurcolkodni kell, s az ősz, amikor be kell eresztetni a padlókat? Ismeri a sarlachot, a difteritist, a bárányhimlőt, a rossz iskolai bizonyítványokat, a cuplingert meg a háztanítót? Bizonyára, nagyjából is ismeri mindezt. De mellékességeknek ismeri, esetlegességeknek, számba nem jövő kicsiségeknek – nos, tudja-e, hogy ez az élet, legalább nekünk, burzsoá asszonyoknak, ez, és nem azok a lelki konvulziók, amiket maga a regényekből ismer.”¹⁰ Az a tapasztalat, ahogy az ismerős szavak az ismeretlenekkel keverednek az Emma-szövegben, maga a nőiség, a tapasztalatok esetlegességével együtt. A női pozíció, és maga a feminitás is történeti produktum – tehát történetileg változik is. És ahogy történetileg esetleges, ugyanúgy individuálisan is jellemzi az esetlegesség. Persze, talán nem ugyanolyan mértékben. Inkább úgy, ahogy a *Levél helyett* című Hervay-versben mást és mást jelentenek a szavak az egyes személyeknek: “Felesleges és neveléses olyan szavakat dobálni felé, amelyeket mi szeretünk, ezzel csak megütjük, hiszen én, ha azt mondom: tej, nagy diófát látok, a lomb közt kis égdarabok, a fa alatt kerti asztal, pohárban tej, tündöklök a tej, a táj. De lehet, hogy ő arra emlékezik, hogy nem kapott tejet, nem volt, és az anyja messze volt, és megütőd a szóval.”

A történeti és az individuális esetlegességek pedig (együttesen még inkább) ellehetetlenítik azt a fajta normatívitást, amelyet az egyes nőiség-elemző kritikák képviselnek.

1979-es kritikájában Kartal Zsuzsa túlságosan pontatlannak találja a nőies-férfias jegyek által megfogalmazható jellemzést: “Nőies? A szerelem-anyaság-ösztönösség előítéletének szentháromsága szerint nem. Eszerint férfias? A keménység-kegyetlenség-tiszta értelem szentháromsága szerint ugyancsak nem.”¹¹ A nőiségre való vonatkoztatás elvét a megcélzottat Hervay kapcsán, vagy pedig olyasfajta, tagadásra épülő retorikákat hoz létre, mint a Pomogáts Béláé: “a *Tőmondatok* verseiben nem a lány érzelmek elomló asszony-lírása van jelen. Hervay Gizella valóban határozott költő (...). Elkerüli az impresszionizmus csábításait, a tájról sem beszél, a természet világának sokértelmű jelenségeiről sincs szava.”¹² A tagadások olyasvalamire vonatkoznak, amit maga a tagadás hoz kapcsolatba a Hervay-szövegekkel, hiszen a szövegeken belül legfeljebb az “impresszionizmus” réseiről lehet szó, impresszionizmusról mint hiányról. Amit, ha nem keres az olvasat, még részként sem érzékel.

A Hervay-olvasás teleológiái

Talán elkerülhetetlen, hogy egy költői életművet (amikor életműként olvassák), valamilyen irányban, valamilyen művet viszonyítási pontnak tételezve olvassanak. A Hervay-kritikákat, az életművet végigkövető tanulmányokat olvasva különösen érdekes, ahogy a teleológiák váltják egymást, többnyire egyre későbbi műveket jelölve meg viszonyítási (legtöbbször csúcs-) pontként. Az irodalomtörténetírás egyik általános dilemmája is ez: hogyan áll ellen vagy veti alá magát az értékelés a kronológia tehetetlenségi erejének. A Hervay-életmű esetében magának a költészetnek a meglehetősen radikális változásai, illetve az életmű lezárulása óta megváltozott elvárásrendszerek is bonyolítják az értékelést.

A korai kritikák a túlbeszéltségtől óvták Hervayt, s a folyamat során, ahogy rövidültek, s rövidségükben, szűkszavúságukban egyre “súlyosabbakká” váltak a Hervay-versek, a teleológiát ebben a lecsupaszításban, pontosabbá válásban találták meg. Széles Klára maguknak a kötetcímeknek a rövidülését is e folyamat emblémájának tekintti: “Fogy a szavak száma, s a névadás egyre tárgyilagosabb, szigorúbb lesz. Látszólag egyre megkötöttebb, »hivatalosabb« világ ez. Látszólag a gyengédség, költői képzelet tág birodalmából a rideg, szabott tények felé tart.”¹³ Az ars poeticaként olvasott *Tőmondatokban* visszatérő hivatkozási alap ennek a célulvőségnek a megalkotásához; mondhatni: Hervay saját verseinek “erős olvasója”, többféle interpretációs hagyomány kiindulópontját is beleírta az alábbi sorokba: “nem a dolgokat nevezték meg a szavak, / csak azt, ami az emberből hozzájuk tapadt”. Ugyanattól a mondattól elindulva az egyes értelmezők hol a Hervay etikum-központú létértelmezéséig jutnak (körülbelül: a költő vállalja az emberit, hiszen beszél, “védi magát”), hol ennek a látásmódnak az illúziótlanságát emelik ki.

A tömörítés párhuzamosan zajlik egy másik, a versek világszerűségét átalakító mozgással. Cs. Gyimesi Éva az *Urlap* kapcsán a kritikák önmagára, illetve szövegre való utaltságáról beszél: “Régebbi köteteket olvasva sohasem éreztem magam ennyire a teljes szövegre-utaltság felelősséggel terhelő helyzetében, olyan szituációban, amely a merészebb kritikust könnyen csábítja intuitív találgatásra, vagy – ha kevésbé merész – a szöveg teljes és főleg érzelmes megkerülésére. (...) Itt minden kép kettős tükör, egyik

lapja a külvilág, másik a költő belső világa: a szavak – mondhatni – átlátszatlanok”.¹⁴ Másfajta referencialitást tulajdonít tehát az értelmező az *Urlap* verseinek, áttételesebbé, burkoltabbá tett referencialitást. A recepció sajátos perspektíva-módosulása a későbbiekben, ahogy majd (a kései kötetek hatására) az *Urlapig* vezetődik vissza a szociális érdeklődés, illetve a dokumentáltság igénye. Nem alaptalanul egyébként; az *Urlap* sajátos megoldása, ahogy mottókba csempészi a dokumentumokat és áldokumentumokat (ilyenként olvasható például a *Fiókok* című vers mottója: “A Hétköznapi fasizmus című film elé”, amelyet alighanem a cenzúra megkerülése miatt kellett beírni.) Maguk a versszövegek azonban valóban “átlátszatlanok”, önreferencialitás felé hajlók. Az *Urlap* verseinek újraközlésekor, *A mondat folytatásában* el is maradnak a mottók.

A következő, “megérkezés”-ként értékelhető csomópont a Hervay-recepcióban az 1978-as év, amikor egyszerre jelenik meg Romániában a *Zuhanások*, Budapesten pedig (a *Zuhanásokat* is magába foglaló) válogatott verseskötet, majd még mindig 1978-as évszámmal a *Kettészelt madár* című rekvium. A széleskörű kritikai fogadtatásban részesülő válogatott kötetet egybehangzóan az addigi pálya értékeinek összegzéseként olvassák, nem magának a “fejlődésnek” az összegzéseként. (A kötet “elsősorban nem a pálya, hanem a költői világkép tükré” – mondja Berta Erzsébet.¹⁵) Ezt az olvasatot megerősíti a kötet új, időrendtől független ciklusokba rendező szerkesztésmódja.

Az elemzések továbbírják az addigi teleológiát, az újdonságként beválogatott *Zuhanásokat* és az *lft* című versciklust kiteljesedésként, vagy óvatosabban, a kifejezésforma megújítására tett kísérletként olvassák. Bertha Zoltán *A hetvenes évek romániai magyar irodalmában* ezt írja: “A hetvenes évek kétségtelenül legjelentősebb teljesítménye Hervay lírájában a *Zuhanások* című oratorikus, nagy vers.”¹⁶ Szokolczay Lajos a válogatott kötetre épített áttekintésében megállapítja: “Ha a válogatott kötetet vizsgáljuk, akkor három jól észrevehető szakasz különböztethető meg (a pályakezdetéről most nem beszélünk): az első az *Urlap* című kötettel zárul, idevéve az azt megelőző könyvek sikeresebb (vállalható) verseit. Ekkor alakult ki a már értékeket is fölmutató sajátos líra: tehát a következőknek ez lesz az alapja. A közbülső rész egy lázas ciklus, az *lft* cím nélküli verseit foglalja magába. Az oratorikus *Zuhanások* és a legfrissebb Hervay-kötet, a volt férjet és gyermeket sirató *Kettészelt madár* vezet a mába, nyitva hagyva a költői fejlődés lehetőségét és útját.”¹⁷ Hervay a szerkesztés által ismét “erős olvasóként” lép fel; a *Zuhanások* (amelyet 1974-ben közölt először a Korunk) a válogatott kötet végére, az *lft* után helyeződik el. Ez erősítheti fel Szokolczay számára az összefüggést a *Zuhanások* és a *Kettészelt madár* között; azok az elemzések, amelyek a későbbi kötetek felől olvassák a Hervay-lírárt, inkább a *Zuhanások* utáni felbomlást hangsúlyozzák, tehát az *lft*-et, a szétesőbb, későbbi kompozíciót tekintik/tekintenek a “költői fejlődés” következő láncszemének. Berta Erzsébet viszont a *Zuhanások* és az *lft* ismeretében is az *Urlap* verseit tartja az életmű csúcának: “Ebben a válogatásban mégsem ezek (ti. a nagyobb, de mozaikszerűbb kompozíciók) a legjobb alkotások, hanem azok, melyek az ún. objektív líra kifejezés módjában formálódtak: az *Elsüllyedt föld*, a *De profundis*, az *Átalvető* s részben a *Rekvium*.”¹⁸

Az 1978-as év nemcsak a válogatott, összegző kötet miatt “megérkezés”, nyugópontra jutás, hanem a magyarországi recepcióba való belépés is. Korábban – a romániai fórumokon kívül – csak azok a kritikusok írtak a Hervay-kötetéről, akiknek az érdeklődése erőteljesen Erdély-vonatkozású volt (Szokolczay Lajos, Széles Klára, Pomogáts Béla), az 1978-as kötetekkel kezdődően azonban új nevek is feltűnnek: Berta Erzsébet, Kartal Zsuzsa, Ágh István, Monostori Imre, később Sándor György, Csordás Gábor, Olasz Sándor is. Kartal Zsuzsa tételesen is felveti a problémát: “Későn kezdünk ismerkedni Hervay Gizella nevével és verseivel. Mikor drámaian szaggatott és festőien lírai szabad versei feltűnedeztek a lapokban, folyóiratokban, még azt hihettük, hogy valamely fiatal vagy legalábbis induló költővel van dolgunk.”¹⁹ Ezt a benyomást csak erősítik az olyasfajta, alighanem szerkesztési szempontokból is következő csoportosítások, mint a Pomogáts Béláé 1969-ből, amikor *Három fiatal erdélyi költő* címmel ír recenziót Király László, Farkas Árpád és Hervay egy-egy könyvéről (Hervay ekkor harmincöt éves és a harmadik köteténél tart). Ezzel a megérkezéssel együtt ugyanakkor Hervay kénytelen kilépni az erdélyi recepcióból, Borcsa János 1979-es elemzése után már nem jelennek meg róla kritikák a romániai lapokban.

Az életmű folytatódása, majd lezárulása dilemmák elé állítja a recepciót. Azok a kritikusok, akik inkább tematikus érdekeltségekkel közelednek a Hervay-lírához, hajlamosak felértékelni a kései köteteket, a személyes gyász egyetemessé tágulását emlegetve, a “közép-európai sors” víziószerű megjelenítését értékelve.

Szokolczay Lajos 1984-ben, a posztumusz Hervay-könyvről írva így rajzolja fel a Hervay-kötetek genealógiáját: “Hervay Gizella negyedik verseskötetében, az *Urlapban* vált igazán költővé. Alig több mint egy évtized adatott meg neki, hogy líráját tovább mélyítse, s rátaláljon arra a látásmódra, melynek kristályosabb változatában az egyén szenvedéstörténetét át-meg átfonja a közép-európaiság mint létforma. A posztumusz könyvet megelőző kötetei (...) egy-egy lépcsőfok ehhez a kiteljesedéshez. S most már világosan látni: A *Lódenkabát Kelet-Európa szegén* című verseskötet az a magaslat, mely – összegezve a pálya értékeit – legpörébbnek, s paradoxon: ezáltal leggazdagabbnak mutatja a személyiséget.”²⁰ A teleológia tehát ebből a nézőpontból gyakorlatilag megfelel a Hervay-kötetek kronológiájának, a csúcspontot a kései kötetek jelentik. Csordás Gábor óvatosabb, az 1980-as kötetéről írva várakozó álláspontra helyezkedik: “Új kötet, a *Száműzött szívárvány* különösen igényli a kritika, az olvasók figyelmét, lévén eldöntetlen, befejezetlen, és – mint utóbb kiderülhet – fordulópontot jelző.”²¹ A fordulópontot a hagyományosabb, formaproblémákat mellőző “kísérleti költészet” jelenthetné a modernizálási próbálkozások után. Kérdés, hogy a posztumusz kötet “eldöntött”, “befejezett” könyvnek, a fordulat beteljesítőjének számít-e ebből a nézőpontból.

Sándor György a majdnem teljes életművet áttekintve érdekes következtetésre jut: “A költemény (ti. a *Zuhanások*) a módosult szemléleti alappal és a szerkezetével a Hervay-líra egy újfajta változatának az első darabja, de magánéletének tragédiái az életmű korábbi tendenciáit erősítik, s a *Zuhanásokkal* kezdett útnak nincs folytatása.”²² Ez a kijelentés mintegy kiemeli a *Zuhanásokat* a kronológiából, hozzárendelhetőnek gondol egy tétova teleológiát is, a tanulmány befejező része azonban tempóját ennek az olvasatnak az erősségét, alátámasztva magát a kronológiának: “Hervay Gizella költészete a kezdetektől az immár végső elhallgatásig egyenes úton haladt. (...) Mindvégig jelentős költészete az utolsó években egyre magasabbra ívelt, líránk élvonalába emelkedett. A hirtelen halál ezt az egynemű, önmaga szigorú logikája szerint fejlődő életművet zárta le.”²³ A nekrológok, az életmű egészét átfogó pályaképek, valamint a Hervay-recepció legsajátosabb megnyilvánulása, Gülch Csaba Hervay-monodrámája többnyire a kései Hervayt tekintik jellegzetesnek, s ezzel együtt értékesnek: a veszteségektől sújtott “széttöredező” Hervayt.

A recepciótörténet azonban talán szorosabb összefüggésben van magának az irodalomnak a történetével, mint azzal az esetlegességgel, hogy egy bizonyos szerző műveiről jelennek-e meg vagy sem kritikák, tanulmányok. Pontosabban: maga a mindenkor kortárs irodalom is ráirányíthatja, ráirányítja a figyelmet a múlt irodalmának egy bizonyos részére, megteremti a saját hagyományát, a recepció pedig többnyire követi ezt a mozdulatot. “A kánon – mondja Harold Bloom – olyan szövegek gyűjteményévé vált, amelyek állandó harcban állnak a túlélésért, bárhol is gondoljuk el kiválasztásukat: mint amit társadalmi csoportok, oktatási intézmények, domináns kritikai irányzatok végeznek el, vagy, ahogy én gondolom, újabkori szerzők, akik egyes elődök választottjainak érzik magukat.”²⁴ Az újonnan megjelenő művek visszahatnak a hagyományra, amely lehetővé tette létrejöttüket, dialógusba lépnek vele, és értékelik is bizonyos értelemben aszerint, hogy mely aspektusát írják tovább. Az a lírafordulat, amelyet az

irodalomtörténet egyfajta "új érzékenység" és a nyelvhez való újfajta viszonyulás megjelenésével jellemez, újra áthelyezheti a Hervay-költészet hangsúlyait. Ennek a költészetnek a nézőpontjából – ha megkockáztatható egy ilyesfajta nézőpont-foglalás – újra a *Tőmondatok* és az *Urlap* című kötetekre terelődik a figyelem, a kimondhatóságot problémaként felvető kötetekre, illetve arra a – megtalált – nyelvre és látásmódra, amely magánhasználatra lehetővé és értelmessé teszi a kimondást.

A Hervay-kánon magját tehát ebből a nézőpontból nem lenne túl nagy tévedés újra a szerző által válogatott kötetel azonosítani. Az ennek alapján kialakított képet azonban hangsúlyaiban átalakítják az olyan kimaradt versek, mint a Szokolczay által is hiányolt *Lila tapétán a néni*, valamint a kötetekbe fel nem vett versek közül például a *Rend*, a *Kapu*, *Nap*, *Asszonyok* vagy *Az idő körei*. Ezekben a versekben Hervay kevesebbet bíz a "súlyos szavakra"; nyelverteremtése nem annyira a szavak "megtalálására" korlátozódik, kiterjed a közöttük létrehozott, létrehozandó összefüggésekre is: "Marad hát az illúzió, hogy a cserép a polcon áll. Valójában semmi közül egymáshoz. De marad az illúzió, hogy egymáshoz tartoznak egy nyelvtani szerkezetben." (*Rend*)

JEGYZETEK:

- 1 vö. Bloom, Harold: *Canonul occidental*. Univers, Bucuresti, 1998. pp. 6-7.
- 2 I. Kartal Zsuzsa: Hervay Gizella: A mondat folytatása. *Kritika* 1979/3. 30.
- 3 Szokolczay Lajos: Hervay Gizella lírája. *Tiszatáj* 1980/6.
- 4 Szokolczay Lajos, i.m. 56.
- 5 Fábán Sándor: A női önkifejezés szabadságáért. *Igaz Szó* 1974/6. 759., kiemelések F.S.-tól
- 6 Fábán Sándor, i.m. 760.
- 7 Horváth Györgyi: Tapasztalás, hitelesség, referencialitás. A Psychét és a Csokonai Lilit ért kritikákról. *Literatura* 1998/4. 423.
- 8 uo.
- 9 Az Emma-levelek 1893 és 1906 között jelentek meg Kiss József lapjában, *A Hétben*. Kardos Tibor 1985-ben *Egy nőimitátor a nőemancipációért* alcímmel tett közzé egy válogatást a levelekből, amelyek a folyamatos véleménynyilvánítás mellett egy fiktív női önéletrajzt írnak meg, ahogy később Weöres Sándor, Esterházy Péter vagy Parti Nagy Lajos női alteregói is.
- 10 Levél az analomról. 48. in: *Ignotus: Emma asszony levelei*. Budapest, Magvető, 1985.
- 11 Kartal Zsuzsa, i.m. 30.
- 12 Pomogáts Béla: Három fiatal erdélyi költő. *Napjaink* 1969/9.
- 13 Széles Klára: Versbeszéd tőmondatokban. 33. in: uő: *Szeged-Kolozsvár 1955-1992*. Pesti Szalon, Bp., 1993.
- 14 Cs. Gyimesi Éva: "Késélen lépkedő nyugalom". *Korunk* 1974/7. 872.
- 15 Berta Erzsébet: Hervay Gizella: A mondat folytatása. *Alföld* 1979/3. 79.
- 16 i.m. 86.o.
- 17 Szokolczay Lajos: Hervay Gizella lírája. *Tiszatáj* 1980/6. 57.
- 18 Berta Erzsébet: i.m. 82.
- 19 Kartal Zsuzsa: Hervay Gizella: A mondat folytatása. *Kritika* 1979/3. 30.
- 20 Szokolczay Lajos: Harmadik honfoglalás. 142. in: uő: *Ötágú síp*. Magvető, Bb., 1989.
- 21 Csordás Gábor: Hervay Gizella: Száműzött szívárvány. *Jelenkor* 1981/10. 952.
- 22 Sándor György: "Növekszem felnőtt halálra". *Forrás* 1983/6. 74.
- 23 i.m. 76.
- 24 Harold Bloom: *Canonul occidental*. Univers, Bucuresti, 1998. 20. (saját fordításom, BIJ)

Nagy Gábor

Baka István hosszúversei

A hosszúversről

Második és harmadik kötetét Baka István egy-egy hosszúverssel zárta. (Ez a kötet szerkesztési eljárás tulajdonképpen a későbbiekben is jellemző, csak módosult formában: a *Farkasok órája* és a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* az alakteremtés határozott gesztusával, Pehotnij-ciklussal vagy -ciklusokkal fejeződik be.) Akár versciklusként, akár egyetlen nagyszabású költeményként értelmezzük a *Tűzbe vetett evangéliumot* záró *Háborús téli éjszaka* és a *Döbling* című művét, önként adódik az az olvasói eljárás, amely kiemeli őket a kötetegészből, de legalábbis megkülönböztetett figyelmet szentel nekik.

A két mű egyes részei szervesen összefüggnek egymással. Ha vannak is köztük önállóan is egész részek, az egyes darabok többnyire feltételezik az előttük és utánuk következő egységek ismeretét. Így indokoltabbnak tartom mind a *Háborús téli éjszaka*, mind a *Döbling* esetében a *hosszúvers* műfaji megjelölést, amely – szemben a ciklusként való olvasattal – utal a művek egységére, a szerkesztés egységesítő jellegére.

A *hosszúvers* azonban problematikus kategória. Képlékenysége, elmosódó körvonalai mintha igazolni látszanának a kételyt, miszerint nem is létezik. Csakhogy az irodalomtól felesleges természettudományos egzakttságot elvárni, még ha elméleti fogalmakról van is szó. Természetesnek látszik az az igény, hogy a viszonylag rövid, strofikus verstől megkülönböztessünk egyes alakzatokat, amelyekre a többé-kevésbé nagyobb terjedelem és a bonyolultabb, de legalábbis szétágazóbb kompozíció jellemző. E szempontok alapján rendkívül heterogén halmazt rendelhetünk a *hosszúvers* fogalma alá – de hát nem hasonlóan képlékeny már magának az "irodalom" kategóriájának a halmaza is?!

Kenyeres Zoltán – Richard Hoggard nyomán – terjedelem és műfajosság mentén határozza meg e verstípust: "A *hosszúvers* egy-kétszáz soros vagy annál még terjedelmesebb, kötetnyi, könyvnyi lírai kompozíció, mely epikai és drámai elemeket is felhasznál és magába olvaszt, s megőrizve a lírai bensőséget, túlhalad az élmények személyes körén".¹ Ez a definíció kiemeli a verstípus lírai jellegét, vagyis azt, hogy történeti szempontból a *hosszúvers* nem a verses epikus formákból alakult ki, hanem "a *lírai formákat szintetizáló*, egybeforrasztó, s más formákat is a körükbe vonzó költői törekvések eredményeképpen teremtődött meg (kiemelés tőlem – N.G.)".²

Tandori Dezső az általa "félhosszú" versnek nevezett kategóriáról értekezvén olyan eredményekre jutott, amelyek a *hosszúvers* vizsgálatakor is hasznosíthatók. Bármily magától értetődőnek látszik is, fontos szempont, hogy "a hosszabb versben – anyagszerűen – több fér el". Miként az is, hogy "a hosszabb vers (...) aligha lehet csattanós, még ha van is (poénje), felcsapó záradéka, még ha egyetlen ívben rohan is fölfelé vagy a mélybe...".³ Ezek a sajátosságok élesen elválasztják Baka István *hosszúverseit* azoktól a négy-öt strófás költeményeitől, amelyek gyakran poentírozott zárlatban összegzik a metaforizált látomást.

A *hosszúvers* nem századunk fejleménye; már a romantika némely alkotásai is e műfaj egyes jellegzetességeit viselik magukon – különösen a ma nézőpontjából. A Nyugat, az avantgard, majd a II. világháború után Wöres, Pilinszky, Juhász Ferenc és Nagy László felől olvasva Vörösmarty *Délszigetét*, kétségessé válik az az értelmezői alapállás, hogy az epikai mű.⁴ A romantika tette nyilvánvalóvá, hogy "a lírai kifejezés és a nagyobb terjedelem összefér".⁵ Ha elfogadjuk azt a kettős felosztást, amely – főként Juhász Ferenc és Nagy László verseit összevetve – az epikus fogantatású lírai eposzt és a Nagy László-i műformát: a lírai eredetű *hosszú-éneket* különbözteti meg,⁶ akkor Baka István *hosszúverseit* egyértelműen az utóbbi típus rokonaként közelíthetjük meg.

A Nagy László-i *hosszú-énekek* első csoportját Görömbéi András a rövid lírai darabokhoz viszonyítva értelmezi: "Organikus belső fejlődés eredményei ezek, ugyanaz a drámai, bajvívó költői magatartás tükröződik bennük, mint a rövid versekben, s ugyanúgy a fagy, jég, tél képzeteivel felesel az életóvó elszántság, mint a rövidebb közérzetet tárgyiasító, látomássá kivetítő darabokban."⁷ A különbséget abban látja, hogy a *hosszú-énekeket* a "szintetikus látásmód igénye", a képzelet merészebb szárnyalása, a "szemléletes részletek jelképpé emelése"⁸ jellemzi. Ehhez viszonyítva is újdonságnak nevezi az 1960-as évtized műveit: "mitikus arányú világot teremt ezekben a *hosszú-énekekben* Nagy László. (...) A közérzettárgyasító dalokból eredeztethető, epikai és drámai elemekkel, érzellemmel, indulattal egységes világlátomássá emelt *hosszú-énekei* rendkívül gazdag létélményt tárgyiasítanak ellentétes elemekből álló drámai világegészé."⁹

Baka István *hosszúversei* is a rövid lírai darabokból eredeztethetők. Ebből a szempontból a költő rokonítása Nagy Lászlóval, amely a korabeli recepció gyakran hangoztatott tétele, teljesen jogos. Még akkor is, ha – mint látni fogjuk – Baka *hosszúversei* a műfaj önálló, eredeti és érvényes irányát alkotják, és nem csupán versben Nagy László, de Vörösmarty, József Attila vagy Weöres Sándor éppúgy e szöveg transztextuális terébe tartoznak.

Háborús téli éjszaka

Előzmények. Kompozíció

A *tűzbe vetett evangéliumot* záró *Háborús téli éjszaka* műfaji és kompozicionális szempontból új fejlemény ugyan Baka István költészetében, ám genetikusan a kötet két versével is rokonítható: a *hosszúverset* közvetlenül megelőző *Trauemarschal* éppúgy, mint a kötet mintegy középponti helyét elfoglaló *Ballada* című alkotással. A *Ballada* – ballada, ám a műfaj hagyományaihoz olyan jellegű a viszonya, mint a Juhász Ferenc-i eposznak a klasszikus eposzhoz: a jellegzetesen epikus karakterű műfajt a líra felé mozdítja el. A *Balladában* a szöveg mozgatóereje nem az elbeszélte történet, hanem a lírai ismétlésszerkezet, amelynek anyaga a jellemzően Baka István-i egységes metaforarendszer.

*A rosszul megvárt éjszakából
a csillagfény mint férc kilóg
fölfejtem én varrok belőle*

ágyunkra súlyos takarót
fölfejem én varrok belőle
fekete vőlegényruhát
böködöm sarkcsillaggal sodrok
a holdfényből ezüstfonált
mennem kell ne tartsatok vissza
nem várhatok tovább

E szakasz a természeti-táji rekvizitumok és társadalmi-emberi-tárgyi világ összekapcsolásával építkezik. A következő szakasz e metaforikus síkokon annyit módosít, hogy az emberi-tárgyi sík ünnephez, esküvőhöz kötődő elemeit a gyászhoz, temetéshez kapcsolódó képzetekkel cseréli fel:

Fölfejted szép leány belőle
varrhatsz majd halotti lepelt
a súlyos koporsófödélre
csillaggal íratik neved
ne lépj rá szép leány a tóra
csalás a hold-ösvény csalás

Az ismétlések hálója távolibb szerkezeti egységeket is összetart. A nyitó kép – “Hold ezüst útja a tavon / ne lépj rá szép leány” – a zárlat utolsó két sora előtt (tehát nem teljesen szimmetrikusan) módosított formában tér vissza: “Hold ezüst útja a tavon / megnyílt alattad szép leány”, tanúsítva a vers eleji figyelmeztetés hiábavalóságát, jelölve egyúttal a történet lineáris előrehaladását.

Más motívumok, a zenei ismétlésformákat idézve, változatlan formában és módosult kontextusban térnek vissza. Ilyen ismétlődő szólam a “ne zörögj mákgubó a szélben” – kezdetű szövegdarab, amelynek egyes sorai változatlanul, de más sorrendben térnek vissza a vers második felében.

A szeretőket egymástól elválasztó motívum rajtuk kívül létező, megváltoztathatatlan objektív tény: csak a vers második felében találhatunk erre utalást, jellemzően metaforikus képbe rejtve:

ne zörög mákgubó a szélben
hívó hangját nem hallani
határok fűrészfogain
lépkedve is megtérek hozzá
népeket földhöz szögező
esőben visszatérek hozzá
Charonnak szemem garasával
fizetve bár átkelek hozzá

A hatalmi szempontokat érvényesítő határmódosítások népeket-egzisztenciákat megosztó, szétválasztó, megnyomorító hatásáról van szó itt, mintegy váratlanul, új elemként jelenik meg az elsődlegesen tájírai elemekből építkező versben a történelem, a társadalom életébe fölülről beavatkozó hatalmi szféra.

A Trauermarschban a metaforika már a természeti-társadalmi létszféra szimbiózisát hozza létre: “a szénaboglyák – kiscselédek / befülledt dunyhái”, “rulettgolyó-hold körbefutja / az eget, csillagzsetonok / gyűlnek”, “a hölgyek arcán / gyászfátyol-napfogyatkozás” stb. Egyes motívumok – gyász, hold, trombita, szerencsejáték – mintegy hálót képezve borulnak a szövegre. Olyan ajzott, feszültségteli ritmikát hoznak létre ezáltal, ami a felsorolások dinamizálta szöveg lendületét tovább fokozza: az olvasó mintha körhintában ülne, mikor a verset olvassa.

E két vers már a hosszúvers bizonyos jellemző jegyeit hordozza magán. Metaforikus ismétlésszerkezetük révén a líraiság dominál, független attól, hogy epikai magból sarjadtak-e. Egyfajta fokozatosságot képezve vezetnek el a Háborús téli éjszakáig, amelynek mind kompozíciója, mind ritmikája összetettebb; szintetikus, összefoglaló igénye a (fél)hosszúversek jellemző sajátysága.

A kilenc részből álló költemény alapvetően lírai fogantatású vers, ám egyes tételeinek epikai vagy drámai elemei is szembeötlőek. A vers menetére a megszakításokkal előrehaladás jellemző. A páratlan tételek egy epikai történésor és a hozzájuk fűződő lírai reflexiók ötvözetei. A reflexiók egy fiktív lírai én gondolatai. A páros tételek mintegy kitérőként, betétként funkcionálnak, ám nem egyneműek: a II (Dal) című tétel lírai dialógus: egy fiktív (s a páratlan tételek lírai énjével nem feltétlenül azonos) lírai én párbeszéde egy sorsában vele testvér beszélővel (illetve más olvasatban önnön másik énjével). A IV (Váltak itt tavaszok) lírát vegyít epikai történéssel, a többes szám első személyű beszélő pedig közösségi megszólalást jelent. A VI (Vadászat) egyetlen mondatnyi áradata a hosszúvers tetőpontja; közvetlenül a Trauermarsch rokona mind sodró lendületét, felsorolások és ismétlések meghatározta szerkezetét, mind személytelen beszédmódját tekintve. A VIII (Passio) tipikusan lírai betét, könyörgés egy ország, egy nemzet nevében.

Az egyes részek mint egy misztériumdráma jelenetei olvashatók, amelyben a tépelődő lírai én visszatérő monológjait (páratlan részek) az ezek magyarázataként, megjelenítéseként is funkcionáló dialogikus vagy monologikus betétek (páros részek) szakítják meg.

Szövegek terében. Ki beszél?

E hosszúvers szövegtere sokszorosán transztextuális. A cím – mint ezt a mottó (“Ady Endre emlékének”) is sugallja – Ady Emlékezés egy nyár-éjszakára című versére utal. A páratlan tételek kezdése (“Különös éjszaka ez”) szintén az említett Ady-verset idézik. “Különös, / Különös nyár-éjszaka volt” -hangzik ott a refrén. Ady “Egy világot elsüllyesztő / Rettenetes éjszakára” emlékezik, míg a Baka-versben ez az éjszaka jelen idejű; a rettenet kiterjedését, jelenlétét, sőt örökérvényűségét tételezi ezzel.

Annál is inkább, mert a vers történelmi nézőpontja nem kapcsolható egyetlen idősíkhöz. Az első idősíki – az Ady-utalások, illetve a VI (Vadászat)-ban a dzsentrí-metafora kontextusa révén – az első világháború kömveke. A IV (Voltak itt tavaszok) című betét zárata azonban egy másik idősíkhöz, a második világháború idejéhez köthető. A csupa nagybetűvel írott zárósr – “ACHT PFERDE ODER ACHTUNDVIERZIG MANN” – olyan idézet, amely az apokaliptikus folyamatként értelmezett történelem egy újabb szeletét foglalja magába. Kettős utalással: egyrészt a vagonok feliratát idézve, másrészt Szilágyi Domokos Halál árnyéka című nagy kompozícióját, amely a haláltáborok poklát felidéző több tételes hosszúvers; a fasizmus emblémájává válik a versben többször idézett mondat: “nyolc ló vagy negyvennyolc ember / vagy százötven deportált”.

Ez a körülmény azonban különösen bonyolulttá teszi a kérdést ki beszél a versben (többnyire én-, néha mi-formában?) Szigeti Lajos Sándor egyértelműen fiktív Ady-monológként értelmezi a verset: “Adyra utal már a kötet címe – Tűzbe vetett evangélium – is, arra, amikor Ady – a maga teremtette legenda szerint – tűzbe dobja a Bibliát. És Adynak erre az éjszakájára (emlékezik vissza) a Háborús téli éjszakában is, ahol mintegy megelevenedik a legenda. S hogy valóban visszaemlékezésről, felidézéssel van szó, azt magyarázza a hosszú vers egyes szám első személyű megformálása, mely mögött – fikcióként – maga a költő: Ady Endre áll.”¹⁰ Mindezt elfogadhatnánk, ha e vers pusztán “az első világháborút megelőző időszak történéseire”¹¹ építő látomásvers volna. Ám korai volna azt a lehetőséget, hogy Ady-monológként olvassuk a verset, teljesen kizárni. A vers szituációs keretét adó páratlan számmal jelölt részek beszélője legalábbis emlékeztet Adyra: Adyra mint legendára az elégetett Biblia motívumával (“És égnek könyvlapok, bibliám lapjai”), illetve Adyra mint Ady teremtette költői énré, Ady verseinek lírai alanyára. Ám itt is megszorításokkal kell élnünk; elég, ha az előbbi idézetet továbbolvassuk (“... bibliám lapjai, felizzanak / a sorok, mint máglyán a holtak – zsíros bűzüket / érzem már holtomig”), a középkori halotti máglyákon túl nyilvánvaló az utalás a koncentrációs táborokban elpusztított milliókra.

Tény, hogy a vers Ady-idézetek révén is megeleveníti Ady alakját. Talál a megállapítás, amely az Emlékezés egy nyár éjszakára című versen túl kapcsolatba hozza Baka művét Az eltévedt lovassal és az E nagy tivornyán című verssel.¹² Az utóbbi látomása mind hangütésében, mind motivikusan rokon Baka versével. Második versszaka mintha a Háborús téli éjszaka nyitóképének elődje volna: “Véres bor koponya-pohárban, / Hajtasd föl, Világ, idd ki fenéki”. Az eltévedt lovas lovasa pedig a Baka-vers szövegterében is ott bolyong: “Ver még a szívem, / patkók csattognak benne, hóviharral / küszködik egy lovas. // Hová fut?” – olvashatjuk a IX-es tételben. Az I-es tétel fabula-parafrazisát, a tücsök és a hangya meséjének újraértelmezését is könnyedén beilleszthetnénk a Herkulest, Tökmag Jankókat és más mesei alakokat idéző Ady-versek világába. (Tény azonban, hogy e parafrazis átírata felidézheti Hajnóczy Péter mese-átíratát is.)

A Háborús téli éjszaka szövegtere mégis túlmutat Ady korán. Példa erre a Szilágyi Domokos-idézet, de ilyenek tekinthetjük a Nagy László Föltámadt piros csizma című versét megidéző motívumot is. “Piros csizmákban mégis, mintha szívek / kelnének lábra, indulok már: / (Piros csizmáid, mint két vérező seb, / nem hiszem, hogy messzire jutnánk(“ – zárul a II. (Dal). A Nagy László-vers motívuma – “föltámadt piros csizma” – Petőfi metaforája, mint erre a vers mottója is utal: “Petőfi Sándor születésnapjára”. Így viszont Baka István hosszúverse Ady mellé idézi Petőfi alakját is, sőt Nagy Lászlót is. Ha e transztextuális eljárások funkcióit vizsgáljuk, akkor a túl kizárólagos értelmezést, miszerint e hosszúvers Ady monológja, elvethetjük; sokkal inkább egy olyan fiktív lírai én beszédének tekinthetjük a szöveget, aki magában egyesíti Petőfi, Ady és Nagy László alakját. Mindazt, ami hármukban közös: a költészet küldetéses szerepében való hitet; a magyarság megváltásának megőrzésének elsődleges célul tűzését; a hajlíthatatlan morális tartás eszményét, az “utolsó magyar” metaforikus felfogásában rejlő helytállás igényét és az áldozatkészségig hű szolgálatot.

Nem zárható ki persze az az értelmezés sem, amelyik továbbra is fenntartja, hogy a páratlan tételek fiktív Ady-monológok, míg a páros tételek a századelő mint csomópont körüli előre-hátra mozgással létrejövő fiktív hozzáírások Ady sorsához, beleírások Ady vívódásába. Mégis valószínűbbnek és termékenyebbnek látszik az az értelmezés, amely nem konkretizálja a beszélőt, csupán körvonalait határozza meg.¹³

Mítosz és történelem. A nemzet apokalipszisa

Nagy László mitológus költői létvízióiban “mindig fontos szerepet kap – az összegző számvetés igényében – a történelmi szemlélet és a mitológus látásmód összefüggése”.¹⁴ Hasonló igény eredményének tekinthetjük Baka István két hosszúversét is. Ám míg Nagy László elsősorban a folklór – Weöres Sándor pedig a keleti mítoszok – élményköréhez nyúl vissza, Baka a történelmi látásmódot a Háborús téli éjszakában a kereszténység képzetkörével kapcsolja össze.

Az újszövetségi motívumkörhöz azonban további mítoszok kapcsolódnak. Rendkívül összetett kép az első tétel látomássá nagyított “vérfá”-ja:

Különös éjszaka ez, didergek a holdnak
mindenen átható röntgenfényében állva,
áttetszik benne húsom, csontjaimnak
se látszik, csak az árnya,
de véremen megtörik, nem hatolhat
ereim pirosába,
állok eleven vérfaként, pirosuló
ágaimat kítárva,
kapaszkodom piros gyökereimmel
a téli éjszakába,
állok meggömyedvén az éjnek
fekete szelében – tündérfa, Isten-átka,
törzseken már a kidöntetés jelével – milyen
szekerce sújtására várva?

E szakasz összetett szimbolikája egybeöleli a népi mitológia, mesék és mondák és a keresztény hagyomány motívumait. A fa, mint a földi és égi szféra összekötője a “vér” előtaggal: az áldozat, az áldozat általi megtisztulás jelképével összekapcsolódva

krisztusi szimbólum; ha azonban figyelembe vesszük, hogy a lírai én a Petőfi-Ady-Nagy László költői magatartásának ötvözete, akkor hangsúlyozni kell, hogy nem Krisztusról van szó (a "téli éjszaka" mint a feláldoztatás ideje nem is kapcsolódik Jézushoz), hanem – miként a költő-ének esetében – csak krisztusi jellegről, krisztusi vonásokról.

A fa a költői én metaforájaként – mint erre Füzi László utalt15 – Adynál is megtalálható. A pusztulásra ítélt, "véráldozatot" hozó fa a Magyar fa sorsa című vers alapmetaforája: "Lelkemben a magyar fa / Lombjai esnek, hullnak; /Lombosan, virágosan, / Így kell, hogy elpusztuljak."

Így gazdagodik a három költő által képviselt lírai magatartás krisztusi és alkotói – teremtfői – attribútumokkal. Ezzel a vers a művészet, a költészet elhivatottságát hangsúlyozza – ám a történelmi-társadalmi körülmények konfliktusban állnak ezzel az elhivatottság-tudattal. Ezért az Arany János-i kérdés: "Kinek kell már az énekem?" (Akár Arany János költői alakját is a beszélőhöz kapcsolhatjuk. A negyedik tétel fájdalmas felkiáltása az 1850-es évek, a Letészem a lantot Aranyára jellemző: "Voltak itt tavaszok!")

A vers vallásos szférája a bűnökkel vádolt Úr és az ártatlanul bűnhődő Krisztus alakja mentén kettéhasad, Az első tétel alvó "hangya-Isten"-ként aposztrófálja a teremtőt, kétségtelenül szembeállva a tücsök-költői-énnel, az ötödik tétel rettentő látomásában viszont az Úr maga a harctér, a háború, a dögevő lény:

Most látlak igazán, Uram!
Eredi lövészárkok,
piszkosan hömpölyög bennük a vér,
két szemed két puskacsőtorkolat,
fogaid sírkövek, felpuffadt nyelved,
mint dögön hizott eb, kushad közöttük.

Ezzel szemben a VIII (Passio)-ban az éjszakává átlényegülő és a téli égbolt rekvizitumaival felruházott Krisztus a költői képek dezanthropomorfizáló jellege ellenére is megőrzi a Megváltó vonásait. A Passio apokaliptikus látomása ("tehetetlen / kínban fogad csikorgatod", "Borulj ránk, Megváltó Sötétség, / Te sorsunkká feketedő") a minden pusztulással szembeszegülő morális tartás parancsával zárul: "Ki Téged lát, nem futhat e / kendőnyi országból soha".

A történelem is mitizált, felnagyított, látomásos alakban jelenítődik meg. A "katona" alakja képviseli a történelem irányíthatatlan, kegyetlen pusztító erejét. "Katonád voltam, kiállok a sorból, / letépem vállrózsáimat, / letépem vállaimról a Napot, a Holdat; / sorakozzék fel a kivégzőosztag" – szólítja Istent az ötödik tételben. A negyedik tétel a gyanútlan és tétlen, mulatozó-tékozló várakozás bűnét átérezve, marcangoló önváddal szól a nemzet nevében, fenyegető rémként a katona fellépését, az egész ország katonává züllesztését vizionálja:

Virasztottunk és énekeltünk,
szomjan forradalomra, borra,
ittunk, amíg tábomoki
vállrojtokat termett a bodza.
És réteket fércelt a zápor,
ki látta, míg tartott az ünnep:
szapora tűk varrják az ország
testére a katonainget?

A felelősség, a vád és az ítélezés kegyetlen gondolatait a VI (Vadászat)-tétel fogalmazza meg ironikus, szarkasztikus hangon, a leleplezés keresetlen, szókimondó gesztusával. a groteszk látomásosság mindenütt a kristálytisza, világos gondolat szolgálatában áll. Találó Görömbei András meglátása: Baka itt a "Nagy László Menyegzőjére emlékeztető indulattal építi fel a hamis illúziókra alapozott orgiajellegű nemzetviziót, a kezdete sincs, vége sincs, búcsút és hajtóvadászatot egybemosó kábulatot, melynek felmérhetetlen történelmi ára lett: (kifosztott / katonahulla az ország)."16 Ebben a képben fokozódik a nemzetpusztulás rémlátomásává az egész verset átszövő vízió a katonáról.

A dzsentri-magatartás, a hamis kivagyi-magyarság leleplezése ez a betétvers. Álság, hamisság, giccs: a búcsúkat idéző forgatag a nemzetet romlásba vivő "fordított ünnep":

a horizont körhintaként forog,
vonulnak lassan festett naplementék,
kútgémegek, őzek, bőgő szarvasok,
cukormáz-tavon hattyúárnyak,
s egymásba folyva virradatok, esték
forognak a körhinta koronáján,
deres mezőn: mézeskalács szíven
halastó tükrös négyszöge remeg,
kicirkalmazva rajta: Örök Emlék

Az erotika is vásári züllöttségében nyilvánul meg: "halszáj tátong: cselédlány / készségesen tárulkozó öle"; "lányszobák rózsaszínű álmái, / bugyiké, akik letépetni vágnak, / fonnyadt emléké, kik gyötretre vágnak, / lapos bukszák és duzzadó herék". A Körvadászat motívuma, a vadászat gyilkos, kegyetlen változata válik itt is visszatérő metaforává, minden alantas, romboló erő metaforájává.

Az utolsó vacsora torzképe tetőzi be a pusztulásviziót. E forgatagban minden és mindenki önmaga torzképe; a Radeztky-mars és a Rákóczi-induló mulatozó nótákkal keveredik. A Menyegzőbéli lakodalomhoz hasonlóan az ostoba nóták jellemzik a búcsú résztvevőit: "Lement a nap a maga járásán, / Akácós út, ha végigmegyek rajtad én". A forgatagot lezáró kiemelt mondat a

pusztulás beteljesedését jövendöli: "SEBÉBŐL VÉRZIK EL AZ ORSZÁG". Azét a pusztulását, amelyet egyetlenes képekkel, Jézus születése történetének kifordításával már a harmadik tétel előre vetített: "Különös éjszaka ez, fény lobbant a mennyben, / s futott le pörögve, – talán / a csillag, mely nevezeték Ürömmek, / az hullott közibénk, / mert a vizek megkeseredtek".

A Háborús téli éjszaka Baka István eddigi költészetének összefoglalója. A hatodik tételben a vadászat, az angyalszámnyak, a kártya, ünnep és apokaliptikus forgatag egybenmosódása mind autotextuális motívumok. A Trauermarsch, a Körvadászat, a Sátán és Isten foglya motívumai olvadnak itt egységbe, de az egész hosszúvers felidézi a Tavaszdal, a Jövendölés egy térről, az 'sz, a Tűzbe vetett evangélium, a Balassi-ének motívumait.

Korai szerepverseinek meghatározó alakjait is sikerült Bakának egyetlen költői én monológjába sűrítetnie; ezáltal legjellemzőbb vonásait tudta megrajzolni, s ki tudta emelni azokat a mindnyájunkban meglévő közös tulajdonságokat, amelyek révén tulajdonképpen a költészetük egyetlen fejlődési vonal rajzát adja. Kétségtelen ugyanakkor a vers leleplező szándéka: az autotextuális motívumok úgy is értelmezhetők, mint a költői ént az önarképpel kiegészítő részletek; ezáltal a vers nem már lezárult eseményt, hanem máig ható, máig érvényes folyamatot vetít elénk mitikus-apokaliptikus képekben.

A felelősségérzet kizárja, hogy illúziókeltéssel, reménykedéssel záruljon a vers. 17 Éles, segélykiáltásszerű kérdéssorozat zárja Baka első pályaszakaszának szintézi-kísérletét: "Hová fut? // Hová futhat még, meggömyedve, gyötrött / Arcát a halál fekete szelébe tartva? // Milyen üzenet bízott reá?" Az eltévedt lovas és az "Arcal a tengernék" álló mátkapár egyként felidéződik e zárlatban, amely archaikus passzívumával ("bízott"), a "reá" régies-választékos alakjában mintha az evangélisták nyelvét is imitálná a versben; hozhat-e, vihet-e örömhírt az a lovas, akiről ez az utolsó, apokaliptikus emlékünknél marad: "hóviharral / küszködik egy lovas?"

Döbling

Kontrapunktikus szerkesztés. Szerep és küldetés

A Háborús téli éjszakával sok tekintetben rokon a Döbling című verse. E hat tétel költői szimfónia szintén az egymást követő tételek kontrasztba állításával hoz létre összetett struktúrát; lemond azonban a költői én azonosíthatóságának "lebegtetéséről". Határozott alakteremtése a befogadási folyamatot a szöveg más szegmenseire irányítja.

Az értelmezés egyik fontos vonatkozási pontja a mottó, amely két részből: Széchenyi Hitel című művének és a Naplónak egyes részleteiből állt. A Hitelből származó idézet allegória: a "kiégő üstököcsillag" és a tévelygő "hazátlan" egymáshoz viszonyításából ihletett költői lüktetésű próza, amely zárlatában előre vetíti – mind a "tapasztalati", mind a szövegbeli – Széchenyi sorsát: "végre maga kétségbe esvén, nem ritkán önkezivel végzi örömtelen életét". A döblingi önvallomás mintha az előző részletet folytatná: a döblingi rabságban sínylő Széchenyi a halál közelségében vet számot nyomorúságos helyzetére. A két mottót összeköti a kozmikus világból származó képi világ is: a második részletben már nem a tévelygés, hanem a leírhatatlan szenvedés viszonyította a "világmindenséget".

A mottók nemcsak felidéznek Széchenyi emlékét, hanem megteremtik azt a szituációt is, amelyben a Döbling beszélőjének monológja elhangzik. E szituáció további konkretizálásával, a napszak és hely leírásával indul a vers, ám rögtön az első két sor után a mottóból már megismert gyötrődő-vívódó Széchenyiről kapunk közelképet. Az első tétel kettősségét, remek kontrasztjait nem csupán a tárgyilagos helyzeteírás és a rémületes látomások kettőssége, hanem a Széchenyi önszemléletét jellemző kettősség, a vívódó félelem és a mindenén túli, végtelenül keserű ironia teremti meg:

Éjszaka van magamra hagytak végre
az orvosok az ápolók sehol
körülnézhetek Döbling ez vagy Magyarország
vagy a Döbling-Magyarország-Pokol

Csend van tán Isten elharapta nyelvét
csillag sem csikordul tengelyén
hallgass te is aludj Széchenyi István
legnagyobb magyar szerencsétlen gazfi én

Beh jó hogy el van zárva minden ablak
beh jó hogy itt benn minden óra áll
míg így marad nem férközhet be hozzám
a park ösvényein settenkedő halál

Az én-monológ és az önmegszólítás váltogatása is az önértelmezés e kettős természetére utal: a vívódó én a szenvedés egy olyan fokára ért, amikor képes a teljes kívülhelyezkedésre (vagy éppen rákényszerül arra), így egyszerre kapjuk az én belső- és felülnézetét.

A vers első felében is az én-monológ és az önmegszólítás váltakozik, szabályos sorrendben: a páratlan részek vallomások részeire a páros betétek önmegszólító szövegei következnek. Ez a szabályosság aztán az ötödik részben felborul: itt Széchenyi lázas látomása a vád önmegszólítását hívja elő, s a hatodik, befejező rész, mintegy összefoglalásul, én-beszédet és önmegszólítást vegyít. A váltásnak poétikai funkciója van: az V-ös tétel a vers tetőpontja, a Háborús téli éjszaka Vadászatának méltó párja. A VI-os tétel ez után a beletörődés, az "elvégeztetett" hangján szól, a kettős nézőpont révén keretet képezve az I jelzetű tétellel, összefoglalva és lezárva a kompozíciót.

A vers két mottója szintén ritmikusan tér vissza szövegszerű (nem szó szerinti) idézetként a III-as és a VI-os tételben. Széchenyi azonban nemcsak szövegeivel van jelen Baka István Döblingjében: már a cím utal arra, hogy itt nem szövegek közötti játékról van szó. Széchenyi valós alakja, tapasztalati énye is része a maszknak, amelyet Baka beszélője magára ölt. Erre utalnak a Széchenyi tetteit idéző részletek. A harmadik tétel ironiával említi a beszélő egykori történelmi jelentőségű vállalkozását: "ülök csak és ringatózom / mint egykor rosszul ácsolt tutajon az Al-Dunán". A negyedik tétel háttorzongató látomásában is felbukkannak az emlékek Széchenyi Döbling előtti életéből: "Nápolyban láttalak vagy Debrecenben".

A Széchenyi-maszk nem csupán jelentésszerű, sokatmondó szerep; a történelmi jelentőségen túl a Széchenyi-mű üzenete válik kérdésessé, pontosabban kérdésessé a Döblingben. Hasonlóan a korábbi hosszúvers én-konstrukciójához, Széchenyi alakjából is hangsúlyosabbá válik egyetlen vonás: a kiválasztottság, a küldetésesség jele. A mottókra is a heroikus allegorizálás jellemző: a viszonyítás léptéke nem csak a semmi képzetét hívhatja elő, a világmindenséggé, kozmoszá nagyított ember isteni mértéket is ölthet. E súlyos, mert isteni eredetű küldetés terhe nyomja a vívódó Széchenyi lelkét: "virrasztással Isten mit akar / virrasztással Isten mit teher". Az önvád is isteni mértékkel méri a beszélő bűnét: "hallgass csak és szorosra zárd a szádat / különben belső éjed szerteárad / és nem lesz többé napja a világnak / nyugodj meg Döbling anyaméh s te a / Sátán magzata el ne hagyj soha". Az ellenpontosító szerkesztés azonban (ön)jiróniával állítja szembe a pátoszt, így lesz a Sátán magzata egyszersmind nevetséges-bolondos szerzet is: "bolond-sityakom félrecepva hetykén ülök". Mintha a De profundis alaphelyzete ismétlődne itt. "Kényszerzubbony volt már az anyaméh is" – kezdi Baka e versét, amely már a bolond motívumát is tartalmazza, mégpedig blaszfémikus képzetkapcsolással kiegészítve: "a Mindenség csak túlméretezett / bolondokházi kórterem tudom".

Döbling, Magyarország, Pokol

A mottóban pontosan kijelölt sors-szituáció, a hazátlanság helyzete többszörös értelmezést kap a versben. Már maga a döblingi fogság távollétre, a kítaszítottságra utal. A kítaszítottság következő foka a haza pusztulása, illetve a haza ellen elkövetett bűn. A harmadik rész tétélezi a haza, Magyarország pusztulását; itt vegyül a "legnagyobb magyar" alakjába a némiképp adys szerep: az utolsó magyaré:

Mióta ülök e karszékben nem tudom
Magyarország nincs többé már csak bennem él
ülök hát mozdulatlanul nehogy elrebbentsem folyóit
a havasok cukorsüvegét föl ne nyalják
a hajnalok csak ülök mozdulatlanul

A folyók és havasok féltése a lázas látomásoktól gyötört Széchenyi kíméletlenül éles jóslata; jelentését mégsem Széchenyi életében, hanem jóval később, a huszadik században nyeri el, Magyarország folyóinak-havasainak fokozatos elvesztése idején. E konkrét eseményekhez köthető jóslat-erejű látomás a negyedik tétel allegóriájában tér vissza általánosított formában. A kóbor kutya-Magyarország allegorikus viszonyítása idő-koordináták nélkül értelmezhető és érvényes. Magyarországot kíméletlen képekben, már-már szarkasztikusan, de annál jóval több fájdalommal festik e sorok:

Sovány gacsos lábak fakóvörös szőr
emyővázként nyíló-csukódó bordák
Nápolyban láttalak vagy Debrecenben
te loholtál le és föl Magyarország

A költő utolsó befejezett verséig, az Üzenet Új-Huligániából című versig mutat előre, illetve a Graves-díjas Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban című versre utal vissza ez a látomás. Ez utóbbival rokonítja "a verssszituáció hasonlósága és a benne felvetett nemzeti problematika"¹⁸; a problematikánál azonban kifejezőbb szó az önostorozás, a kíméletlen önszemlélet, amelyből e kérdés fakad:

Mit kutakodtál boldogabb fogakkal
lerágott Európa-csontokat
szaglásztaid félszegen az éjszaka
kátrányával bemázolt Mennország-falat

Páratlanul plasztikus – és fájdalmas – metaforikával érzékelteti a forradalom és szabadságharc(ok) bukása után megroggyant önérzetű és öntudatú magyarság hiábavaló útkeresését a Döbling e tételében: "szűkölnünk csak Európa / küszöbeiktől elvert kutyák".

A nemzet romlása-pusztulása egyetemes távlatokat kap mind Széchenyi "isteni" – sátáni sorsában, mind a látomások kozmikus méreteiben. A második tétel önmarcangoló képeiben Széchenyi alakja furcsa kettősségben jelenik meg: egyrészt a(z ujjá)születés misztériumára váró tehetetlen és védtelen embrióként, másrészt e misztériumból kitagadott és kizárandó pokolfajzatként. "Aludj aludj ne ébredj fel soha" – készíti elő a tétel nyitánya a kettős szituációt, amely roppant látomássá tágul:

tebened végre minden óra áll
nem láthatod hol erdővel sötétlik
mint ágyékszörzettel a láthatár
megnyílt a menny és méhéből kihullott
s már éhesen bőg a kisdéd halál
nem hallod mert számodra nincs halál
hallgass csak és szorosra zárd a szádat
különben belső éjed szerteárad
és nem lesz többé napja a világnak
nyugodj meg Döbling anyaméh s te a
Sátán magzata el ne hagyj soha
csak ringatózz az alkony véрпиros
homályában megszületned tilos
aludja a percek gyertyái kioltva
Döbling vén embriója és bolondja
aludj aludj felébrednek tilos

A látomás apokaliptikus méreteket ölt: az önvád, a bűntudat, amelyet Széchenyi jobbára az egész magyar nemzet helyett vesz magára, nemcsak a nemzet, de a teremtett világ rendje, Isten ellen elkövetett bűnből fakad. Így válik a kiüzetettség metaforája: Döbling, a hazátlanság, a nemzet-pusztulás metaforája: Magyarország és a teremtett világ rendjének megbolydulását kifejező metafora: a Pokol azzá a hármassá, amely az első tételben még kifejtve szerepel ("Döbling-Magyarország-Pokol"), az ötödik tételben azonban eggyéolvad, s a Döbling többszöri, dobszót idéző ismétléseiben fejeződik ki.

Döbling: egyén, nemzet és kozmosz apokalipszise

Döbling elsődlegesen az egyén: Széchenyi sorsmetaforája. Az egyéni sorshelyzet azonban a kollektív sorshelyzetbe ágyazottan, sőt általa meghatározottan értelmezhető csak.¹⁹ A kollektív sorshelyzet pedig tovább tágul, s egyetemes sorshelyzetként is visszarímel az egyén sorsára.

A Döbling ötödik tételének látomása, akárcsak a Háborús téli éjszaka Vadászat-tétele, újraértelmezi Baka eddigi költészetének egyes motívumait: különösen a démonikus-apokaliptikus látomásokra gondolok itt, olyan versekre, mint a Trauemarsch, a Mefisztó-keringő, az Ady Endre vonatán vagy a Circumdederum.

E tétel ismétlésszerkezete sajátos szabályosságot követ: a Döbling szó kétszeri és háromszori ismétlései váltják egymást szabályos ritmikával, tagolják a látomást egységekre, s fokozzák egyszersmind monoton dobolással kísért ajzott, tébolyodott fenyegető látomássá a felsorolás-áradatot.

A látomás minduntalan visszatérő motívumai – villám-mutató, varangy-ízony, holtak, sátáni horda, xilofon – a tétel különböző szakaszaiban más-más sorrendben következnek egymásra. A hozzájuk kapcsolódó igék egyre baljóslatúbb tartalmat hordoznak: "összeér két villám-mutatója" – "összeszikkrik két mutatója" – "villám reccsen" – "összeforr két villám-mutatója" – "csótányként bagzik két mutatója" – "elszenesedik két mutatója". Az így egymás mellé rendelt motívum-együttes szinte epikai ívet rajzol meg, s bár ez a kiemelés a többi motívum-csoport esetében is hasonló képet mutatna, a tételt mégsem érezzük epikus menetűnek: a motívumismétlések erősen zenei hatású variációs sorozata és a metaforikus-látomásos alapszerkezet határozza meg a szöveg karakterét.

A vers zenei karakterét erősíti a tiszta, ütemhangsúlyos ízekkel kiemelt trochaikus lejtés, az ereszkedő rímek kizárólagossága. A zenei hangzást hangszerek hanghatása egészíti ki: "angyalborda- /xilofont ver a sátáni horda", illetve a legkülönbözőbb hangutánzó-hangfestő szavak sorjázása: zuhog, összeszikkrik, reccsen, kongás, sivalkodva, morran, dörög, sercegve, döng, reng, ropja, dübörög.

A látomás Széchenyi korának történelmi szituációjára is utal: "Haynau- és Bach-pofájú rémek". A pusztulás egyetemeségét, az apokaliptikus pusztulás-özön megállíthatatlanságát sugallják azok a képek, amelyeknél a metaforikus szerkezet viszonyítója Isten vagy a Sátán (akik Bakánál ritkán válnak szét egyértelműen): "a vetések lángtalppal taposva / sercegve ég az Isten-borosta", "hadonásznak ördögmancsok ágak", "angyallal az ördög ropja ropja". S e nemzeti és egyetemes pusztulás – mint a zárlat kiemelése is jelzi, végleges pusztulás: "lucok s pernye marad a világból" – egyként hull vissza kínzó önvádként, marcangoló bűntudatként az egyénre, a legnagyobb magyarra, Széchenyi Istvánra; a "te tetted" keserű önvádjá Arany János Walesi bárdokjának keserű vádjait is idézi:

függöny lebben ablakom kitárul
s bandái a felbőszült dögöknek
rozzant karszékem körül pörögnek
orromat fricskássák és röhögnek
s óbégatnak te tetted te tetted
te aki e népet fölemelted
tenkezeddel sírba is lökted

Mind a Háborús téli éjszakát, mind a Döblinget az összefoglalás igénye hívta életre. Hogy mindkét esetben a hosszúvers felé fordult a költő, azt mutatja, hogy e forma különösen alkalmas a költői szintézis teremtésére. "Az inspiráció, az élmény mélysége és rétegzettség, sokrétűsége teremtette meg a látomásos-metaforikus dalokkal genetikus rokonságot mutató hosszú-énekeket"²⁰ (kiemelés tőlem – N. G.) – mondta Görömbei András Nagy László hosszú-énekeiről, s ez érvényes Baka két hosszúversére is. A különböző szerepek kipróbálása, a történelemre – s ezen belül a múlt századi történelem és századunk kapcsolatára – összpontosított figyelem, az összetett motívumrendszer fokozatos felépítése készítette elő e műformát, amely lehetőséget adott az élmény epikus és drámai aspektusainak, sorsfordító stációinak megformálására is. A hangnemek váltogatására is kiválóan alkalmas e szerkezet: mindkét versben tragikum és groteszk, pátosz és ironia váltakozása képez összetett struktúrát.

A szándék tökéletesebb, plasztikusabb megvalósulását mutatja a Döbling. Tétélei szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, nagyobb összefogottság, erősebb koncentráció hozta létre szerkezetét. Ugyanakkor keserűbb, ítéletében végletesebb, mint azt a zárlat – az aradi vértanúkra is utaló motívummal – is érzékelteti: "hunyj ki jeltelen / amíg a virradat vörös csuklyás bakó / az égi vérpad grádicsára lép".

Bár Vörösmarty vagy különösen Nagy László inspirációja nyilvánvaló, Baka a műfaj egy önálló változatát hozta létre. Történelmi referenciáival Juhász Ferenc és Nagy László hosszúverseivel, zenei kompozíciójuk révén – különösen a Döblingre gondolván – Weöres Sándor néhány hosszúversével (pl. Harmadik szimfónia) rokonítható e forma, amelyet a Bakára itt is jellemző következetesen egységes metafora-szerkezet, a Nagy László-i extenzitással szakító intenzív, egyetlen mag köré tömörülő struktúra tesz egyénivé.²¹

Bár a hosszúvershez nem tér vissza a későbbiekben, belőle eredeztethető a Farkasok órája versszerkezete, s a Baka kései költészetét meghatározó, két-három versből álló kisciklusok is a hosszúvers ihletéből származtathatók.

JEGYZETEK:

1 Kenyeres Zoltán: Tündérsíp. Szépirodalmi Kiadó, 1983. 134.

2 uo.

3 Tandori Dezső: Az erősebb lét közelében. Gondolat, 1981. 9.

4 vö. Pomogáts Béla: A "hosszú vers" és a mitologikus költői számvetés. in: uő: Sorsát kereső irodalom. Magvető, 1979. 464.

5 uo.

6 uo. 474.

7 Görömbei András: Nagy László költészete. Magvető, 1992. 131.

8 Uo.

9 Uo. 231.

10 Szigeti Lajos Sándor: Háborús téli éjszaka. Baka István Ady-maszkjai. In: Hítel, 1998/8. 88.

11 Uo.

12 Vö. uo.

13 Ezzel egybehangzó Baka István egy nyilatkozata is: "A Háborús téli éjszaka megrendelésre született (...) Úgy vállaltam, hogy nem közvetlenül Ady, hanem egy elképzelt közép-európai költő nevében fog szólni a háborús iszonyatról és a zsákutcás magyar történelemtől – tehát a mi nemzedékünk sorsáról is." Vallomás versekről. Forrás, 1996/5. 15.

14 Görömbei, 1992. 234.

15 Fűzi László: Baka István: Tűzbe vetett evangélium. In: uő: Az irodalom helyzetudata. Jelenkor, 1993. 267.

16 Görömbei András: Baka István költészetéről – három tételben. 1. Tűzbe vetett evangélium. In: uő: A szavak értelme. Püski, 1996. 216.

17 Görömbei, 1996(1981) 217.

18 Keresztury Tibor: Megtisztító őszinteség (Baka István: Döbling). Napjaink, 1986/1. 27.

19 Vö. Papp Ágnes Klára: Szépség és harmónia hermeneutikája (Baka István: Tájépfóhással című kötetéről). Nappali Ház, 1996/4. 78.

20 Görömbei, 1992. 233.

21 Vö. Görömbei, 1996(1981.): "Baka István (...) költői világérzékelése nem extenzív, hanem intenzív." 214.

Sümegei György

Festők a kecskeméti művésztelepen

Vujovich Irma emlékére

Az előző századforduló magyarországi művésztelepei (Nagybánya, Szolnok, Gödöllő) sorában az utóljára létrejött sereghajtó művésztelep a kecskeméti. A későnjötttség, a megkésetttség természetes módon válik e művésztelep lényegi elemévé, története jellemzőjévé.

Kecskemét város belső gazdasági és kulturális fejlődése (területileg és népességét tekintve a harmadik város 1913-ban) szerencsésen találkozott a neósok nagybányai elszakadási kísérletével, szecessziójával. A nagybányai stílustól éppen a Párizst közvetítő neósok hatására elfordul s dekoratív-későszecessziós irányba tájékozódó Iványi Grünwald Béla fogalmazta meg a kecskeméti művésztelep programját 1909 nyarán. Ez a nagybányai és a gödöllői praxis tanulságait is ötvözi, s egy sajátosan későszecessziós gesammkunstwerket, összművészeti művésztelepet tételez. Együtt beszél a "művészetek s a művészi ipar" új hajlékkereséséről. "A művésztelep részei: 1. Tisztán képzőművészeti rész, Iványi Grünwald Béla vezetésével, ez a Nagybányáról kiváltak s a hozzájuk csatlakozottak "művészi szabadiskolája" lesz. Ennek két része: a haladottabbak, művészetükben előrébb járók munkája, s növendékek, főiskolások nyári, szezonális tanítása, korrektúrája. (Ez utóbbiak teszik lehetővé Kecskeméten ugyanúgy, mint Szolnokon s Nagybányán a vágott állami szubvenciót.)

A képző- és gazdag iparművészeti részhez "szoros összeköttetésben álló dekoratív művészeteket művelő rész" csatlakozik. A terv szerint: "Ez a rész 3 szakot ölel fel: a művész textil: különösen szőnyeg, gobelin, a díszgyapjú szövés; a keramikát s a grafikai műhelyt melyben esetleg a művészi könyvkötés is benne foglaltatnék. A textil-műhely magába foglalná a gyapjúból előállítható szőnyeg, gobelin és szövés teljesen művészi s mégis kereskedelembe hozható produktumait. Mindig szem előtt tartatna az abszolút érett technika, a művésziesség s a magyarosság, így erős kereskedelmi sikerre is számíthatunk. Felhozhatjuk itt a gödöllői Kriesch Aladár műhelyét, mely sok nagy sikert aratott, úgy anyagi mint művészi tekintetben."

A képző- és gazdag iparművészeti részhez még egy harmadik, a korszak vezető kecskeméti műfaja, az építészet is csatlakozott. Lechner Ödön, Pártos Gyula, Komor Marcell, Jakab Dezső, Márkus Géza, Jánszky Béla, Szivessy Tibor és Mende Valér terveztek a városba építészettörténeti jelentékenységgű épületeket. Jánszky és Szivessy az épületeik külső, díszítőszobrászati és homlokzati megoldásait, valamint enteriőrjét a művésztelepi művészek (Falus Elek, Herman Lipót) részvételével tervezték és kiviteleztek. A művésztelep-alapítás miatt a városnak, és legnagyobb polgármesterének, Kada Eleknek hálás Nemes Marcell műgyűjtő 79 képből álló kép kollekcióját adományozta Kecskemétre, a Kecskeméti Képtár megalapítására 1911-ben. A művésztelepi művészeket 1910-ben, a művésztelepi épületek megépülése előtt foglalkoztató katolikus egyháznak Nemes külön, hálából adományozott egy *Keresztelés* című Domenico Tintoretto képet.

A nagyravágyó-megkésett, ugyanakkor mégiscsak átgondolt s kiértelt tervekből valójában csak bizonyos részek, jellemző fragmentumok valósulhattak meg. A művésztelepi program-megfogalmazás (1909 nyara) és a munka céljaira megépülő hat művészvilla, egy szobrásziskolai műterem s a nagy közös műterembérbház csak 1912 őszére lett kész. Így a tervek nagy része a több éves várakozásban elsikkadt. Lendületüket-érdeklődésüket veszítették az egyébként eredetileg Kecskemétre tendáló művészek, az ígéretek nem lehetett valóra váltani. Az építészeti együttműködés mellett csupán a Kecskeméti Szőnyegszövő létrejötte s rövid működése jelent említésre méltó erőfeszítést. Az építészeti rész csupán terv maradt a kerámia műhellyel és a művészi tipográfiával egyetemben.

A Mezei utca 8. szám alatt, a volt Jausz-féle házban 1909 októberében nyílt meg a szőnyegszövő intézet. Cél: a szőnyegszövővel is versenyképessé tenni, művészi rangra emelni a kézművességet, hogy produktumai szépségét s művészi értékét a gyáripar utánozni se tudja. Medveczky Ilona volt a szőnyegszövő első vezetője. A művészi vezetést az iskola több mint kilenc hónapos működése után 1910. június végén Falus Elek vette át. Ez időtől az ő tervei szerint készültek a szőnyegek. A csomózott szőnyegek mellett csomózott párnákat, terítőket és különféle szőteseket is készítettek. Az elkészült szőnyegek zöme kézcitomozású perzsa volt, de volt közöttük smirna, sudan, sumák és torontáli is. A kecskeméti szőnyegek vásárlói szinte kivétel nélkül művészek és művészettörténészek, azaz olyan igényes hozzáértők, akik választékosan kialakított enteriőrjeikbe helyezték el egy-egy új darabot, Falus-tervet.

A szőnyegek teljes összhangot képeznek Falus az időbeli szecessziós könyvcímlapjaival (Nyugat könyvek). Stilizált, ornamenssé átitrt motívumok (vagy félbevágottak, azaz félmotívumok, motívum-felek – Falus szeretett ilyeneket használni) töltik ki a gyakran dupla vagy tripla bordűrök határolta területet, a szőnyegek belső mezőjét. Stilizált levelek, virágkoszorúk, madaras (gyakran kazettás rendszerű) kompozíciók váltogatták egymást.

Iványi Grünwald s néhány tanítványa stilizáló-dekoratív törekvései mellett Falus élénk színű vagy szomorú-lila szőnyegeinek van a legközvetlenebb s legtisztább köze Kecskeméten a szecesszióhoz (a Cifrapalotával együtt).

A kecskeméti szőnyegek fővárosi premierje 1911 márciusában volt Rippl-Rónai József retrospektív tárlatán, a Művészházban, amelynek enteriőrjét Málnai Béla tervezte. A sajtó, a fővárosi lapok megemlékeztek erről az új termékről, Lengyel Géza a Nyugatban mutatta be a kecskeméti szőnyeget. "A kecskeméti szőnyegek formabeli megoldásának legfőbb előnye, hogy nem vérszegények, nem sápadtan finomkodóak, hanem erőteljesek, gazdagok, jól egyensúlyozott ellentétekkel telik." A fővárosi siker nem segíthetett a szőnyegszövő fönmaradásában. Termékei szélesebb felvevőkörre nem találtak, meglehetősen magas árszinten voltak megvásárolhatók, s akadozva is készültek, mivel Falus 1911-ben már alig-alig szállított mintaterveket. 1912. szeptember 30-án bezárt a Kecskeméti Szőnyegszövő. Az év karácsonyán a város értékesítési céllal rendezett szőnyegkiállítást Kecskeméten, majd ennek eredménytelenségét látva az Iparművészeti Múzeumban az Országos Iparművészeti Társulattal elárvereztette a kollekciót. Az árverési katalógus 85 csomózott szőnyeg és 174 egyéb mű kalapács alá bocsátását jelzi. Itt sem lehetett kelendő a kecskeméti portéka, mert 1914 februárjában a kecskeméti "kollégiumban rendeztek újabb eladási kiállítást.

Nem feledkeztem meg írásom címéről, arról, hogy a kecskeméti művésztelep festőnőiről kell beszámolnom. De elsőként a közegről kell szólni. Majd arról a művészi érzékű, huszonöt-harminc kecskeméti polgárlányról, akik a Fischer Ármán által kockás papírra átrajzolt-főlnagyított Falus terveket a szövőszéken művekké alakították, szorgalmas női munkával kompozíciókká szőtték. Közülük eggyel találkoztam gyűjtéseim során a 70-es években, Kecskeméten, egy lakótelepi lakás kilencedik emeletén. Kiss Margit néni a lakás legkisebb szobájában a maga készítette párnákkal, fésűtartóval, kis szőnyeggel vette körül magát, és hat évtized roppant távolából elevenen és érintetlenül őrizte leánykorának szövőnö-lehetőségét: a szőnyegszövő megszűntével eltemetett művész-

ambícióit. Ha a kéresezéletű Kecskeméti Szőnyegszövőre gondolok, akkor Kiss Margit néniére, néhai Cserekyei Benedeknére és valahai szőnyegszövő leánytársaira is gondolok: Bogárné Etelka, Szabó Erzsébet, Tóth Teréz, Baracsi Erzsébet, Végh Ilona, Kovács Erzsébet, Baracsi Sándor, Paksi Mária, Kozma Róza, Földi Mária, Berta Mária, Szabó Margit, Szilágyi Ilonka, Hajagos Antónia, Horváth Mária, Foglár Mária, Schira Irén, Árva Tóth Ilonka.

A kecskeméti művésztelepet már első éveiben jelentős veszteségek gyengítették. Az említett megkésett fölépítésén kívül a nagy kecskeméti földrengés is megtizedelte 1911-ben, majd a szőnyegszövő megszűnt az Olgay Ferenc köré csoportosult konzervatív/naturalista szárny 1913-as kiválása egyhúrrá hangszerré, csupán festőteleppé olvasztotta össze a kecskeméti lehetőséget – ráadásul az első világháború küszöbén.

A kecskeméti művésztelep-történet kutatásának két sajnálatos jellemzőjét nem hagyhatom említés nélkül: az egyik specialitás nemcsak a helytörténeti bűvárkodókat, hanem a szakkutatót is jellemzi: neveket, nevek említését és előfordulását regisztrálták csupán, s ezeket is gyakorta pontatlanul (pl. a művészettörténeti-akadémiai kézikönyvben Nikolszky helyett Mikolszky szerepel, meg az is, hogy szőnyegszövő nem is jött létre). A másik sajnálatos nehézsége a kecskeméti művésztelep kutatásának: a hitelesen és bizonyíthatóan ott készült művek hozzáférhetetlensége s múzeumi begyűjthetlensége. Mivel évtizedek mulasztásait s két háború pusztításait pótolni nem lehet, így kevés jó színvonalú műtárgy áll az elemző művészettörténész rendelkezésére.

A kecskeméti művésztelep első, jelentékenyebb korszakában, a tízes években, Iványi Grünwald periódusában, természetes, hogy olyan festők fordulnak meg elsősorban Kecskeméten, akik Iványit választották mesterül. Ráadásul a pesti szabadiskolájában is párhuzamosan, kecskeméti működésével egyidejűleg tanító Iványi Kecskemétre vitte magával a pesti tanítványait. Ilyen volt *Gráber Margit, Pál Franciska, Járitz Józsa, Dabis Rózsai* stb. Művészfeleségek is megfordultak Kecskeméten, pl. *Körmendi Frim Jenőné*, a naturalista stílusban csendéleteket festő, majd a KÉVE-kör stílizáló törekvéseiig eljutó *Fejérváry Erzsébet*, Lehel Ferenc felesége, a poétikus hangulatú festmények alkotója *Lehel Mária* és mások. Természetesen olyanok is, akik csak egy nyári szezont, egy nyári vakációt tölthettek – esetleg barátokkal együtt, vagy csupán vendégségben – Kecskeméten. Így a Hollósy tanítvány, *Galimberti Lanow Mária* 1916 nyarán. S persze voltak olyanok is, akik csupán vágyakoztak, szerettek volna Kecskemétre menni tanulni, de a történelem keresztülhúzta számításaikat. *Czillich Anna* jegyezte be a naplójába 1919. január 23-án: "A nyárra szeretnék Kecskemétre menni festeni, szeretnék Iványitól tanulni, benne bízni, míg most Glatznál ezt nem tehetem." 1919. június 1-jei bejegyzései: "Úgy volt, hogy a nyárra Kecskemétre fogok menni magamban. Egy pályázat volt hirdetve erre, de nem lesz belőle semmi".

A kecskeméti művésztelepek fennmaradt műveik bizonyossága szerint legjelentősebb képzőművésznői: *Galimberti Lanow Mária* és *Gráber Margit*.

Gráber, Iparrajziskolai tanulmányait is hasznosítandó rajzolta meg Nemes Marcell kecskeméti díszpolgári oklevelét. Iványi irányításával több nyarat töltött a kecskeméti művésztelepen. (Ott szövődött kapcsolata Perlrott Csaba Vilmosmal, későbbi férjével, aki ugyancsak gyakori lakója volt a kecskeméti Műkertnek.) Fennmaradt szénrajz-stúdiumai, vázlatai és kisszámú olajfestménye stílizáló-dekoratív irányba való tájékozódását és rajzolt figurák lélektani mélységű bemutatásának igényét egyaránt megmutatják. Gráber a Kassák Lajos által az *Egy ember életében* megrögzített 1916-os nyárnak is résztvevője volt. "Jól érzem magam a kecskeméti művésztelepen a csöndben és a nyárban. Uitzékkel is megvagyunk valahogyan. 'k a földszinten laknak a villában, mi fenn a manzárdszobában. A tetőn át kegyetlenül átég a nap. Alig tartózkodhatunk bent valamit is a falak között. Úgy élünk, mint a vademberek. Meztláb, félig meztelenül. De ez csak a mi csoportunk. A többiek – urak és előkelőségek körülöttünk, művészek, s ebben a kánikulában, ebben a magunkra maradottságban sem tudják félredobni kicsinyes és alkalmazkodó pózaikat. De lehet az is, hogy ez a póz náluk már természet, s néha sajnálni is tudnám őket, ha nem lennének annyira nevelésesek itt, a szerény, csöndes fák, egészségesen illatozó virágok és éneklő madarak között.

Legszimpatikusabb közöttük Iványi Grünwald Béla. Idősebb ember, már erősen öszül a haja, komoly múlt áll mögötte, de azért hajlandó szóba állni velünk, a vadakkal és a csöndesen kiközösítettekkel is. Igazából azonban ő is amazokhoz tartozik, s mintha csak az árnyékával fordulna felénk. (...)

A szomszéd villában Grünwaldné kint ül a teraszon, valami divatlapot nézeget, a cselédlány énekel a konyhában, Grünwald pedig nyersszínű vászonruhában ásogat a kert virágágyak között. A hosszú vékony ember olyan, mint egy ezüstcincér, ugyanolyan merev, és ugyanolyanok a kezeinek és lábainak a mozdulatai is. Milyen jó, hogy a parasztoknak nemigen lehet betévedni ide a telepre, ha valamelyik Nagy Balog János ásní látná ezt az urat, görcsöket kapna nevében.

Még odébb, a parki úton két öregkisasszony sétál karonfogva. Fehér selyemruha van rajtuk is, s a könnyű kelmén át látni a fűző vonalait, amik páncélba szorítják testüket. Kis legyezőkkel legyezgetik magukat, s olyan halkán társalognak, mint a szellemek. Az egyik villa előtt festőállvány előtt áll Kandó László, ő is fehér ruhában van, s az ecset úgy áll a kezében, mint valami teniszbajnok kezében a rakett. A két hölgy felé indul, és azok most úgy kóvályognak körülötte, mint a fehér halászmadarak. (...)

Igazából csak este ébred föl a művészársaság, és ilyenkor veszi föl valódi ábrázatát. A nyáresti órák itt is, mint minden jó társaságban a szerelem idejét jelentik. Uitz ilyenkor már (...) ott ül veranda lámpája alatt, a felesége mellett. (...) Mi olvasunk, (...) a többi villák lakói azonban kint élnek a parkban, s a baglyok hangján kúvikolnak egymáshoz.

- Uhu!... U-hu-u-u! (...)

A hold ragyog, a nők és férfiak időnként elhallgatnak a kúvikolással, és egymásra találnak a fák árnyékában. (...)

A kecskeméti művésztelep csöndjében, lázas alkotói munka közben is éreztem, derék cselekedet volt a nemzetközi szám megszerkesztése és kiadása. Már is azon gondolkodtam, milyen ügyességgel folytassuk a megkezdett utat. A telep lakói között alig akadtak olyanok, akikkel ilyen értelmű megbeszélést folytathattam volna. Az itt dolgozó művészek nagyobb része közepes tehetség volt, a társadalmi problémák meg egyiküket sem érdekelték különösebben. Képeket vagy képecskéket festettek és holmi kiváltságos lényekhez méltón szerettek volna élni. Ez a törekvés csak Iványi Grünwald Bélának, a telep igazgatójának és Kandó Lászlónak hozta meg a kellő eredményt. A többiek szegények és mellőzöttek voltak, mint mi, a művészetben "bolondok", a társadalom rendetlen rendje ellen lázongók. Uitzon kívül Perlrott Csaba Vilmos, Gráber Médi és Galimbertiné Lanow Mária rokonszenvezett a modern törekvésekkel."

Gráber Margit ugyanezen nyarat kicsit másként, más hangsúlyokkal idézi, mint Kassák. "Iványi Grünwald volt a kecskeméti művésztelep vezetője, és én sok éven keresztül dolgoztam ott is. Nem felejttem el első benyomásomat, ami a művésztelep kertjében fogadott. Ott ült a Mester, szokott könnyed eleganciájában, ámde meztláb. A ház lépcsőjén Perlrott Csabával és egy Matykó nevű fiatal festővel pénzeket dobáltak, magyarul snúroztak, mint az utcagyerekek. (...) A telepen a növendékek: Korda Vince, Járitz Józsa, Demény Ottó, Szinyei Merse Rózsai és mások mellett megismerkedtem Maria Lanow prágai festőnővel. (...) Kecskeméten találkoztam Uitz Bélával, sőt egy nyáron sógorával, Kassákkal és családjával is. Kassák akkortájt gyűjtötte híveit, és engem is próbált megnyerni az avantgarde-nak. "Csák válami úját", mondogatta. Én azonban átláttam, hogy ez nem lehet kiindulási pont, inkább végcél. Egy induló művész rengeteget küszködik, míg rátalál saját hangjára." (...)

Galimberti Lanow Mária és Perlrott Csaba Vilmos modrsége a fauvizmus, a Vadak s a kubizmus közvetlen ismeretén alapul, s

szerkezetes munkáik tanulságaként beszél Szabó Júlia *Az aktivizmus történetében* egyfajta kecskeméti kubizmusról, valamiféle átmeneti fokozatról. Olyasféléiről, amelyek alapszövetében nagybányai plein air tanulások húzódnak meg érzelmi hangolásban, miközben az irány, a szellemileg megcélzott újfajta formarend telített a természet színeitől elvonatkoztatott színvilággal s a képépítés autonóm belső törvényei fölismérésének és alkalmazásának tanulságaival.

Gráber Margit az Iványi korszak utolsó nyarán, 1919-ben is Kecskeméten volt, s így résztvevője a május 1-jei fölvonulásra készített dekoráció alkotógárdájának. Marx, Engels s Lenin fejeket, különböző jelszavakat, a proletariátus és kommunizmus szimbólumait festették transzparensként hordozható vászakra. Ezeket egy aznapi fotókollekción őrizte meg az utókornak – mivel az eredetük egy padláson még 1919. május 1-jén éjjel tűz martalékai lettek. Ebből sokan Iványi Grünwald óvatosságát, politikától mindig mentes attitűdjét olvasták ki – talán nem is véletlenül.

A kecskeméti művésztelep második periódusa, Révész Imre nyugalmazott főiskolai tanár egész korszakot (1920-32-ig, illetve 1944-ig) átívelő tevékenysége. Ez visszalépés egy konzervatív-naturalista praxis, tanítási gyakorlat és festői szemlélet felé. Az anekdotikus népeletkép-festészet másodikvonalbeli alkotója, a közvetlenül Munkácsy inspirálta életművében Kecskeméten már nem következett be semmiféle lényegi változás, jelleg módosulás. Ha csak annyi nem, hogy öszikékjei között néhány kisméretű színvázlata frissebb, elevebb festőiségű, mint ismert kompozíciói.

A Révész-iskolát egyoldalúan, egy 1955-ös kiállításra rekonstruáló tanítványok csupán két festőnőt vettek föl a közös tablóra: Veres Izabellát és Szilády Margitot. Pedig nem csupán ők, hanem mások is jártak Révészhez: Steller Gizella, Érchehyi Irén, Mágócsy Eta, Lechner Éva, Dancsházy Piroska, Oravik Dalma.

Stellner Gizella 1978-ban írta: "Én 1925-től 1928-ig dolgoztam a telepen. Munkáim nagy része a háborúban tönkrement".

Érchehyi Irén a főiskola – ahol Csók István és Réti István voltak a tanárai – elvégzése után ösztöndíjként képezte tovább magát a kecskeméti művésztelepen. Rajzai, vázlatai mellett *Három akt* című 1926-os kompozíciója szerepelt a *Révész és tanítványai* című említett tárlaton. E munkája kiegyensúlyozott kompozíciójával, finom fénykezelésével hangulatilag kapcsolható a nemrég újra fölfedezett Korb Erzsébet-féle festészethez.

A korabeli kiállítási katalógusok természetesen megőrizték több festőnévét s műveik címét. A *Kecskeméti művészek és rajztanárok* 1919. október-novemberi képkiallításán Gráber Médy mellett szerepeltek még: Dabis Boly, Deisler Sári, Donath Erzsé, Heverdle Margit, Höchingerné Fájl Irén, Kárpáthy Gitta, Perczel Margit, Póstáné Gámán Emilia. Az 1920. április 25-május 9-én rendezett *Kecskeméti rajtanárok és festők* tárlatán Dombó Lajosné, Heverdle Margit, Höchingerné Fájl Irén és Pócsy Riza is részt vett. A kecskeméti művésztelep 1924 novemberi képkiallításán – az emlegetett Érchehyi Irén, Steller Gizella és Mágócsy Etel mellett – megjelent Vujovich Irma is egy *Csendélettel*. A Céhbeliek, a Nemzeti Szalon és a Kecskeméti Képzőművészek Társasága 1926 áprilisában megrendezett nagyszabású kiállításán Érchehyi Irén, Farádi Veres Izabella és Steller Gizella állították ki munkáikat. A Kecskeméti Műpártoló Egyesület 1926. decemberi tárlatán – Érchehyi, Steller és Heverdle Margit munkái mellett – Schmidtné Széll Aranka akvarelljeit és Váry Etelka Lorántfy Zsuzsanna domborműveit is bemutatták.

A kecskeméti művésztelep történetében a legjelentősebb képzőművészeti tárlatot 1927 áprilisában rendezte a Magyar Képzőművészek Egyesülete és a Kecskeméti Műpártoló Egyesület. A tárlat 209 képzőművészeti alkotást mutatott be, s néhány férfi festő munkái mellett 53 festő- és szobrász, grafikusnő munkái szerepeltek Augustin Máriától Zipernovszky Jolánig. A bemutatott iparművészeti alkotások Kiss Erzsé, Kovács Erzsébet, Mógáné Reguly Margit (Móga Endre háziipari telepei, Salgótarján), Steigner Ilona és Vozáry Emmi iparművésznek munkái. 1936 és 37 nyarán a művésztelepet megszervezni akaró Redő Ferenc festőművész társaságában Rédnér Renée és Vörös Rozália festőművésznők is dolgoztak Kecskeméten.

Föltűnő és különös, hogy a fentebb említett, csak az 1924. novemberi művésztelepi tárlaton szerepelt Vujovich Irma (1898-1977) az egész korszakban nem jelent meg más munkákkal a közönség előtt. Egy Prohászka József műegyüttes 70-es évek közepi leltározása (a kecskeméti múzeumban) alkalmával került elő egy sajátos hangulatú, az egyik legjobb Révész tanítvány, Prohászka munkáitól nagymértékben elütő rejtélyes, mélykék színvilágú, a húszas évekből származó kompozíció. Az nyilvánvaló volt első ránézésre, hogy nem Prohászka műve, hogy több-mélyebb azok lerajzoló jellemzésénél, naturalista formafölfogásánál. Kis idő múlva olvasni tudtam a szignót a kép jobb sarkában, fölül: Vujovich. Ki az a Vujovich, s hogy került munkája a múzeumba jutott/adormányozott Prohászka képek közé? Ahogy szokott lenni – az egyszerű rejtélyek hamar megoldódnak, hát ez is látszólag gyorsan haladt a megoldás felé. Prohászkané Vujovich Irma volt a kép alkotója, aki a férjétől átadott, a kecskeméti múzeumnak juttatott alkotások közé így csempészte be egy saját munkáját. Csak az volt a bökkenő, hogy én Vujovich Irma néhány, a hatvanas-hetvenes években született akvarelljével addigra már találkoztam. De a közepes-szokványos, gyenge akvarellek elé, több évtized távolába nehéz volt bekelezni az igazán kvalitásos festményt. Lassan táruult föl előttem a sajátos történet, a megszenvedett művészi pálya.

Az 1898-ban Körösladányban született Vujovich Irma 5-6 éves korától Kecskeméten élt. 1918-tól három évig az Iparművészeti Iskolában Sándor Béla festőművész mellett, majd 1922-23-ban Réti István tanítványaként a Képzőművészeti Főiskolán tanult.

Három szemesztert végzett a bajor főváros, München művészeti akadémiáján Ludwig Herterichnél. Az 1918-as nyarat Nagybányán töltötte, s ha ideje engedte, utazott. Bejárta Párizs és Itália múzeumait, tanulmányozta legnagyobb gyűjteményeit. Hatott rá müncheni mestere oldott zsánerkép fölfogása, a szecesszióhoz közeli stílusa. Elismeréssel vegyes csodálattal emlegette Paula Modersont (1876-1907). Talán merész festőelőd-újítót, példaképet is láthatta benne. Az említettek mellett talán mégis a francia posztimpressionisták, különösen Maurice Denis volt rá nagy hatással. A francia festészet iránti mélyebb vonzalmát mutatják Maurice Denis másolatai, amikről így vallott: "Azért csináltam őket, hogy a műteremben dísz legyen, maradjon nyoma, hogy ott jártam."

Vujovich Irmának élete utolsó évében, 1977-ben rendeztem egy kis kamara-tárlatot, ahol a háború pusztításaitól megmenekült, elérhető műveit tárhattam közönség elé. Egy igen jó képességű, a német expresszionizmus s a francia posztimpressionizmus tanulságait is levonó, érzékeny festőnővel találkozhattunk. Életműve fragmentumai jelentős tehetségű alkotót sejtettek. A fények és színek finom modellálásával, visszafogott-fojtott színvilágával egyéni művészi út lehetőségét vetítette föl. A *Szabadban* című kompozíciója s a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban őrzött *Bajor lánya* jelzi színvilágának kettősségét: a meghitt-átszűrt csendességét, a bensőséges lírát s a vibráló-expresszív hangoltságot. Vujovich Irma 1924-ben elnyerte az *Akvarell és Pasztellfestők Egyesülete* kítüntetését, szerepelt még egy-egy kiállításon is. 1933-ban férjhez ment Prohászka József festőművészhez. Kecskeméti művésztelepi villájuk kis műtermében csendesen s elvonultan festeggett még – de mint sok művészféleség: fölládozta művészetét az erősebb egyéniségű férj, művészet, s a család, a gyermeknevelés oltárán. Vujovich Irma árnyékban maradt, háttérbe húzódott. Nyilvánvalóan művészként is elbizonytalanodott férje sikerei láttán. Ha Vujovich Irmára gondolok – a félbetört karrierű festőnő, az önfeláldozó asszonyok, a másik, a férj művészetéért megvalósulásáért sajátjukat fölládozni tudók jelennek meg előttem. A "mi lett volna, ha" mindig izgat s örökre megválaszolhatatlan kérdését görgetik előttünk.

Sánta Gábor

Irodalmi kávéházak Pesten és Budán

(Kávéház az irodalomban - irodalom a kávéházban)

Örvendetes tény, hogy az utóbbi esztendőekben szembetűnően megnőtt az érdeklődés a kávéházak iránt. Ez persze nem azt jelenti, hogy az emberek tömegesen töltik szabadidejüket az efféle, egyre-másra nyíló intézményekben, hanem azt, hogy mind többen akadnak közöttünk, akik a polgárléttől elválaszthatatlan társas igényeik kielégítésére törekszenek. Ha máshogy nem megy, hát szellemileg, az intellektus segítségével. A kávéház pedig – mint a Társalgás Szentélye – olyan helyként él emlékezetünkben, amelyről úgy tudjuk, elődeink ott még leültek barátaik asztalához, ott még elkortyoltak, és nem felhajtottak egy-egy feketét, ott még beszélgettek egymással. Vagyis olyan helyekként képzeljük el a kávéházakat, ahol valósággal megállt az idő. A kávéházba betért az ember és nem beugrott egy italra. A kávéház a Nyugalom Szigete volt, ahol mindenekelőtt társalogni lehetett, de játszani, olvasni, sőt, akár dolgozni is. Ha a kávéházakra gondolunk, akkor a semmibe révedő tekintetünk előtt valamely harmincas-negyvenes években forgatott magyar játékfilm díszletei jelennek meg, amelyek között kifogástalan modorú fővárosi ügyvédek és vidéki körorvosok bámulnak rezzenéstelen arccal kártyáikba, vagy lángoló tekintetű fiatalemberek készülnek megváltani a világot, miközben a kasszínóval szemeznek, netán rosszcarcú kupeceket látunk, akik egymást kölcsönösen becsapva zenés áldomást isznak éppen...

Mindeközben kemény arcvonásaink előbb felengednek, majd mosolyra görbülnek. Sójajtuk egyet.

Nosztalgizálunk.

Nosztalgizálunk, és sóvárgásunkat, vágyakozásunkat e távoli, elveszett világ iránt az utóbbi években megjelentetett kiadványok mind jobban ösztönzik. Ugyan egyelőre még sem Balla Vilmos, sem a Bevilaqua-Borsody Béla-Mazsary Béla szerzőpáros alapvető kávéházas könyveinek nem látott napvilágot újabb kiadása, ám hiányukat valamennyire mégis pótolni tudják a nemrégiben kirakatokba kerülő, és onnan gyorsan eltűnő munkák, Erki Edit válogatása, meg a *Budapesti Negyed* három évvel ezelőtt megjelent dupla száma. Vitathatatlan sikerük is jelzi azt a figyelmet, amelyet a még könyvet vásárlók a kávéháznak szentelnek.

Ez az érdeklődés minden bizonnyal a téma legújabb feldolgozását, Szentes Éva és Hargittay Emil *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán* című könyvét is kíséri fogja. Teljes joggal. Szerzőinek sikerült olyan kiadvánnyal jelentkezniük, amely felépítését tekintve újdonságnak, tartalmára nézve pedig alapvetően összegző műnek számít az elmúlt évtizedek magyar kávéház-irodalmában.

E kemény borítós, tetszetős külsejű kötet első fejezte a kávé, illetve a kávéház európai és magyarországi történetével ismerteti meg az olvasót. Szentes Éva és Hargittay Emil kiváló tanulmánya a velencei La Bottega del Caffétól egészen a New-York kávéházból lett Hungáriáig kövei nyomon e mára mindennapi innivalónkká vált keleti különlegesség nyugati útját. Kétségtelenül az a legérdekesebb része ezen áttekintésnek, amely szemléltetni kívánja, hogy nálunk miként lett a keserű "fekete leves"-ből közkedvelt kapuciner. Megtudható, hogy kik voltak a budai és pesti kávéosk uttorói, hogyan hívták az első híres tanyákat, és ezek száma hogyan és mitől befolyásolva növekedett a Duna-parti kettősvárosban. Sőt, e bevezető rész elolvasója ezentúl azt is tudni fogja, hogy ismereteink szerint honfitársaink közül kik és mikor emlegették először a kávé és a kávéházat.

Az *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán* című könyv következő fejezete – némi túlzással – szinte szociológiai láttelet. Annak érzékeltetésére, hogy a városi társadalom közép- és felsőosztályához tartozók voltaképpen miért is jártak rendszeresen ezekre a helyekre, egészen pontosan többnyire azokba, amelyekben törzsvendégnek számítottak. Vagyis e tanulmány arra a kérdésre kíván válaszolni, hogy a kávéiváson túl mit lehetett csinálni a kávéházban? Rövid – sokkal elismerőbb így: *tömjör* – áttekintése annak, hogy a fővárosi kávéházak legnevezetesebbjei miről voltak híresek. Éppen úgy megtudható, hogy mit jelentett Csokonaiéknak a "pipásház"-nak is nevezett Márványos kávéház, mint az, hogy a New-Yorkba a lapok garmadája mellett miféle könyveket használhatott az oda betérő, hogy Petőfiék korában nemcsak a közismert Pilvax, de a Philosphus is a forradalom bölcsője volt, hogy a Paradicsom azon kávéházak közé tartozott, amelyekben először szolgáltak fel meleg ételt, hogy Bercsenyi azonban nem ezért járt előszeretettel ide, ha kimozdult Nikláról, hanem a híres primás, Bihari János kedvéért, hogy biliárdasztalokat kizárólag a kávéosk állíthattak fel termeikben, és hogy a nevezetes Budai Karambol Kör a Philadelphiában működött. Legendás alakokkal ismerkedhetünk meg, a kávéház magyarországi történetének meghatározó személyiségeivel. A tulajdonosok, Fillinger János, Kammon Flórián, Kammer Ernő vagy Steuer Gyula mellett a sokaknak szinte korlátlanul hitelező Reisz Gyulával, aki a New-York elsőszámú felszolgálója volt, meg Gusztival, a Centrál legendás főpincérével. A könyv szerzői alapos munkát végeztek. Szerencsés megoldásnak bizonyult az az elhatározás, hogy elsősorban az ún. "irodalmi" kávéházak bemutatására törekednek. Ezzel áttekinthetővé vált a roppant adattömeg; e sajátos szempont szerint Szentes Éva és Hargittay Emil a több százból csupán néhány tucatot választott ki a fővárosi kávéházak közül. Mindenekelőtt azokat, amelyek a magyar irodalom bölcsőinek tekinthetők, illetve azokat, amelyekről íróink és költőink megemlékeztek munkáikban.

A könyv következő, terjedelmét tekintve leghosszabb fejezete, ezekből nyújt alapos és figyelemre méltó válogatást, melynek az a legfőbb érdeme, hogy az eddigi gyűjteményekben nem olvasható művek is szerepelnek benne.

Ezután a *Kávéházi kislexikon* című fejezet következik, amely a legfontosabb budapesti kávéházakat mutatja be ábécérendben, az Abbázitól a Zrínyi kávéházig. Majd a Kávéházi kasszótár böngészhető át, amelyből például az is megtudható, hogy a fővárosi kávéházi szlengben "igazgató úr"-nak a munka- cím- és rang nélkül lebzselőket szólították a pincérek, "almavári-babári"-nak pedig a nem fogyasztó vendéget nevezték, míg a "palizab" a sósmogyoró volt, a "veseasztal" a kritikusok törzshelye a New-York kávéházban, a "nagy barna" pedig a jókora adag, tejjel vagy tejszínnel kevert feketekávé.

Az *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán* című kiadvány szerzői korántsem túloztak, amikor a bevezetőben kijelentették, hogy "munkánk a filológiai pontosság igényével készül". A tanulmányaikhoz felhasznált forrásműveket lelkiismeretesen jelölték végjegyzetükben, miként a szöveggyűjteményükbe válogatott írások lelőhelyeit is gondosan feltüntették. Ezek nélkülözhetetlenek, amikor Szentes Éva és Hargittay Emil csupán részletet közöl valamely mára már elfelejtett vagy nehezen megszerezhető műből. Könyvükben a vendéglátóhelyeknek és a személyneveknek külön mutatója könnyíti a tájékozódást. A viszonylag nagyszámú fénykép és a belső borítók térképei pedig a vizualitás eszközeivel segítik megvalósítani, amit a szerzők ugyancsak a bevezetőben jelentenek ki, miszerint "elsődleges célunk inkább a téma iránti figyelem felkeltése, hangulatteremtés igénye volt".

Végül, de nem utolsó sorban: bibliográfiája révén a könyv nélkülözhetetlen segédeszköze lesz mindazoknak, akik csupán most kezdenek érdeklődni az iránt, hogy mit jelentett egykor, és jelent-e valamit ma vagy a jövőben az a már-már közhellyé koptatott

megállapítás, hogy "Budapest, a kávéházak városa". Olyan megkerülhetetlen forrás az *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán* című kiadvány, amelynek szerintem nemcsak lakásunk, de működő kávézóink és kávéházaink könyvespolcain is ott lenne a helye. Lehet, hogy acélláncra fűzötten – mint a konyhák fölé épített szkriptóriumokban a középkori kódexeknek –, de mégis legalább egy-egy példányt el kellene helyezni ebből a könyvből is a társalgás mostani szentélyeiben, hogy a betérők ott, helyben ismerkedhessenek a kávéház magyarországi hagyományával. Hiszen tradíció nélkül nincs kávéház, és azt vagy teremteni vagy pedig feleleveníteni kell. Nekünk, magyaroknak szerencsére van mit újraélesztenünk. Az persze már más kérdés, hogy kezdünk-e valamit a lehetőségünkkel vagy megmaradunk a mindig tisztavirág-életű nosztalgiánál...

Igen, a nosztalgiánál, mely szerintem az intellektuális élvezethez elegendő, de a kávéházi élet újraélesztése felé csupán az első lépés. Nem több, de nem is kevesebb. Ám, ha ennél nem jutunk tovább, meddő helybenjárásá egyszerűsödik az indulás lendülete, és a kávéháztól éppen úgy elfordul a figyelem, mint a nosztalgia más tárgyaitól vagy a ma még időszerű divattól.

Hogy ez a lehetőleg ne következhesen be, mindenekelőtt célszerű lenne válaszolni arra a kérdésre, hogy nyolcvan-száz esztendővel ezelőtt elődeink – a feketekávé és a társalgáson túl – valójában miért is jártak kávéházba? A válasz röviden az, hogy információt szerezni, szebben mondva: *tájékozódni*. Ne felejtjük el, még sem rádió, sem televízió nem létezett, amelyekből az akkori ember a kül- és belpolitikában történekekkel, a várható időjárással, a tüzelő és a tej árának változásával, a bűnesetekkel, illetve a szórakozás lehetőségeivel otthonában is megismerkedhetett volna! Hát elment a törzshelyére, ahol csupán egyetlen kávé árért nemcsak meleg, lámpafényes és kényelmes zugban tölthette el a korán sötétedő téli estéket a középosztály gyakran szegényes körülmények között élő budapestije, hanem még játszhatott is vagy filmet nézhetett, de mindenekelőtt: olvashatott. Szentes Éva és Hargittay Emil könyvéből idézem, hogy a főváros irodalmi kávéházaiban "a hazai újságok mellett a legtöbb helyen külföldi lapokat is járatnak. A leghíresebb talán mennyiségénél fogva a New-York hírlapállománya vált. A Harsányi testvérek idejében megtalálható volt itt minden nagy bel- és külföldi hírlap a *New York Timestől* a *Neue Züricher Zeitungon* át a párizsi *Figaróig*, a bécsi lapok teljes választéka, és mindehhez még vagy 400 vidéki újság. S hogy a kedvelt író és újságíró vendégek semmiben ne szenvedjenek hiányt, munkájukat segítő, Harsányiéék saját *Pallas* lexikonjukat is bevitték a kávéházba, de emellett rendelkezésre állt *Budapest teljes lak- és címjegyzéke*, *Magyarország helységnevtára*, a *Tiszti címtár*, a *Pénzügyi kompassz* és a *Vasúti menetrend* is. De megemlíthetjük itt az EMKE kávéházat is, melynek különleges szolgáltatásai közé tartozott egy gazdag kölcsönkönyvtár is". Ágai Adolf pedig azt írta minderről a századfordulón, hogy "a párizsi kávéházak nem vetnek súlyt az újságtartásra, holott minálunk a 40 filléres pikoló mellé 1000 korona árú hírlapot fogyasztunk el" Budapesten, melyre Márai Sándor úgy gondolt a francia fővárosban, mint "egy nagy, zenés kávéházra, ahol félelmesen okos és tájékozott emberek ülnek". Talán éppen Kozma Andor *Zenés kávéház* című verse jutott eszébe, mely szerint:

"A kávéházba be kell, hogy térjek.
Hivallgó fény és zene behúznak,
Meg az új száma a London News-nak.

[...]

Nincs szeri-száma revuenek, lapnak,
Mit garmadába elejbém raknak –
S életre mintha most mentenének,
oly futva hozzák kis feketémet."

Ezen idézetekben véleményem szerint minden benne van, amit a mai kávéház-tulajdonosoknak szem előtt kellene tartaniuk. Mindenekelőtt, hogy a kávé csupán *ürügy* arra, hogy az ember kávéházba menjen. Erről a századelő riportere, Pásztor Mihály azt írta egyik könyvében, hogy "az a pikoló feketekávé, amit ebéd után megiszik az ember, csak »kifogás« arra, hogy kávéházba menjünk. A kávéházba járásnak csak bevallott oka a feketekávé; igazi titkos ok pedig maga a kávéház". Bár feketét otthon is tudna mindenki inni, ám ugyancsak szinte mindenki vágyódik a közös kávézás azon élvezetére, amelyet a hozzá hasonlók társasága szerezhet. Csakhogy ehhez "díszletek" kellene, "hivallgó fény", zene, kényelmes székek és persze "életmentő", figyelmes kiszolgálás. Na, meg az újságok "garmadája", amely – állítom, hogy még ma is – a legfőbb ürügy lenne ahhoz, hogy a nagyvárosok polgárai közül egyre többen térjenek be nap mint nap egy-egy kávéházba, hogy ebédidejük nagy részét, vagy a munkaidő utáni fél órát olvasgatással töltsék el. És ha már leültek, akkor fogyasztani is fognak, ebben biztos vagyok. Csak legyen hová és miért betérni. Ehhez azonban nemcsak az kellene, hogy a minimum középtávrá berendezkedő kávé a mai fizetésekhez mért, ésszerű árakat állapítson meg, hanem az is, hogy – ha nem is több száz, de legalább két-három tucat – hírlapot és folyóiratot is átböngészhesse, vagy netán belenézhesen az Internetbe, ha ahhoz volna kedvem. Sőt, csapongó fantáziám még azt is el tudja képzelni, hogy némely kávéháznak az lenne a különlegessége, hogy válogatott, antikváriumokból összeállított és folyamatosan pótoltt, kiegészített könyvtár szolgálná ki a törzsvendégek olvasásigényét. Néhány doboz sakkról, dominóról és egyéb társasjátékokról, pár pakli kártyáról és egy-két biliárdasztalról már nem is beszélek...

Sejtem, hogy most sokan gúnyosan mosolyognak, és találgatják, mikor ébrednek fel. Ám, ha hajlandók értelmet tulajdonítani mindannak, amit itt hirtelenjében előadtam, belátják majd, hogy igazam lehet abban, hogy kávéként könnyelműség nem gondolni arra, hogy a leendő, fizetőképes vendég *miért* menne be az ő kávéházába – éppen oda – a feketéjét meginni. Tudom, hogy ilyenkor gazdaságosságot, rezsit, társadalombiztosítást és csődöt szokás ellenvéleményként hangoztatni, amire csak azt válaszolhatom, hogy a kávéház nyolcvan-száz esztendővel ezelőtt sem volt *biztosan* nyereséges vállalkozás. A korabeli újságok a tulajdonosváltásokról és a bezárásokról is folyamatosan beszámoltak, csak ezt nem szeretjük emlegetni. Ugyanakkor Budapest mégiscsak "kávéházak városa" volt, mert szép számmal akadtak üzletemberek, akik értettek a vendéglátás e specialitásához, és főként: akik tevékenységüket *életformaként* élték meg. A maiaknak mindezt szem előtt kellene tartaniuk, és egyúttal azt is – amit sokan elfelejteni látszanak –, hogy a kávéházak hajdan nem luxus-intézmények voltak; az efféle igényeket a klubok, a bárók és az előkelő éttermek elégítették ki. A kávéházakról kezdettől fogva azt tartotta a közvélemény, hogy "a demokráciát terjesztik". Vagyis mindenkié.

A dolog természeténél fogva az első, nyilvánvalóan kockázatos lépéseket manapság is a kávézóknak kell megtenniük; igény mind a szakértelmükre, mind a találékonyságukra, mind pedig a merészségükre lenne. A nosztalgia kétség kívül érzékelteti azt a mérhetetlen vágyat, amely a Társalgás Szentélyeinek működését óhajtja...

Nos, mindez az *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán* című kötet lapozgatása közben fogalmazódott meg bennem, jelezve, hogy már csak ezért is érdemes volt kézbe venni ezt a kitűnő könyvet. (*Universitas Kiadó, Budapest, 1997.*)

Egy zeneszerző versei

Verebes Ernő: Griff

Újvidéken, a Forum Könyvkiadó gondozásában, az elsőköteteseket indító Gemma Könyvek sorozat legújabb köteteként jelent meg Verebes Ernő *Griff* című versgyűjteménye. Elsőkötetesnek lenni sajátos helyzet. Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom történetében* azt írja erről a sorozatról, hogy ezeket a köteteket nem lehet minősíteni, hanem csak visszaminősíteni. Vagyis a sorozatban publikálókat az minősíti, hogy később alkottak-e valamit, és hogy mit. Ez a megállapítás abból a felismerésből indul ki, hogy az igazi próbatétel a második kötet, hogy képes-e valaki eljutni addig, hogy megírja, megjelentesse a második kötetét.

Pedig az első kötetig eljutni sem könnyű. Nem akarok alkotás-lélektani fejtegetésekbe bocsátkozni, de annyit megjegyeznek, ahhoz is nagy bátorság kell, hogy valaki meg akarja mutatni, hogy elhatározza, márpedig ő ezután költő lesz. Ezt a nem könnyű lépést mindenkinek meg kell tennie, és egyre inkább az a meggyőződése, hogy egyedül kell megtennie, ha elegendő bátorságot gyűjtött ahhoz, hogy benyújtsa a kötetét a kiadóhoz. A kötetek minősítéséről szóló okfejtésben pedig annyi igazság mindenképpen van, hogy ekkor még a szándék a döntő fontosságú, különösen a Vajdaságban, egy kisebbségi irodalomban, ahol az "utánpótlás" az irodalom fennmaradásának, folytonosságának előfeltétele, ezért a fiatalok afirmálásának nagy jelentősége van. Gondoljunk csak arra, hogy még nemrégiben is fiatal íróknak Magyarországon a negyvenéveseket tartották, míg nálunk huszonévesen illet első kötetet kiadni. Ha visszagondolok a kiadóban eltöltött tizenöt évemre, talán egy-két szándékról tudok, amely nem valósult meg.

Ha végignézzük a sorozatban publikálók harmincöt kötetből álló listáját, azt látjuk, hogy a sorozatnak van létjogosultsága, az elsőköteteseknek több mint a háromnegyed részéből író-költő lett. Ez impozáns teljesítmény. Hadd emlékeztessék néhány ismertebb névre, akik ebben a sorozatban publikáltak: Szombathy Bálint, Sziveri János, Szűgyi Zoltán, Fenyvesi Ottó, Hódi Sándor, Thomka Beáta, Sebők Zoltán...

A sorozat kötetét én a tizennyolcadiktól kezdve szerkesztem. Akkortájt fogalmazódott meg bennem az a gondolat is, hogy a Gemmának nemcsak fiatal költőket, írókat, tanulmányírókat kell bemutatnia, hanem fiatal grafikusokat is. Olyanokat, akiket még nem ismernek szélesebb körben, különösen pedig kötettervet vagy illusztrációkat készítettek. Megint csak a teljesség igénye nélkül sorolom fel azokat, akiknek az első kötetét én segitettem a világra, és akik Magyarországon is több-kevesebb rendszerességgel publikálnak: a prózáírók közül Apró István, Majoros Sándor, Lovas Ildikó, a költők közül Beszédes István, Bozsik Péter, Papp Tibor, Szabó Palócz Attila.

Persze, nem mindenből lett költő. Van köztük olyan, aki nem tudta önmagát az adott műfajban elképzelni (zárójelben mondom el, hogy az én versírói "pályafutásom" ott ért véget, amikor Sziveri János a maga kedvesen afirmáló módszerével megjelentette őket az Új Symposiumban, annyira elszégyelltem magam, annyira nem éreztem a sajátomnak ezt az önkifejezési formát, hogy nemhogy nem publikáltam, soha többet nem is írtam egyet sem), vannak olyanok, akiket a kritika kifejezett ellenszenvvel fogadott, azért hallgattak el, míg másokat a kritika agyondicsért, és nyilván az önmagukkal szemben támasztott kritériumok voltak túlzottak. Az első kötet mindenképp kötelez, s gyakran az olvasóval és a kritikával való első szembesülés dönti el az íróember további sorsát.

Verebes Ernő kötetének a megjelenése után eltelt egy hónapban, tehát igen rövid idő alatt nagy visszhangja lett. Szokatlanul nagy, rendkívüli módon, egybehangzóan jó. Annál szokatlanabb a dolog, mert felénk már az év eleje felé sem az önfeledtség hangjai hallatszottak a sajtóban, depressziósak voltunk, tele szorongással, ami meg a szakmát illeti, a beteges sértettség szólamai ugyancsak nagy teret kaptak a közélet felső régióiban, a mások mindenáron való csúsztatással, rágalmozással tűzdelt lejáratása volt a sikk. Azóta egyre erősebben íródik a génjeikbe a rettegés. Úgyhogy igazán örülhetünk neki, hogy egyvalamiben konszenzus van: Verebes Ernő kötetét sok helyen méltatták egybehangzóan dicsérően.

Verebes Ernő több műfajban alkot, elsősorban zeneszerző, a szarajevói zeneakadémia zeneszerzés szakán szerzett egyetemi oklevelet, majd tanulmányait a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán folytatta, jelenleg a szabadkai zeneiskola tanára és az Újvidéki Rádió zenei munkatársa. A költészetben úgyszólván zsengek nélkül, kiforrott költőegyéniességként lépett a közönség elé.

A kötet szerkezete jól átgondolt és következetes: a ciklusokba sorolt versek egymásutánjában a rövid képmorzsáktól halad a nagyobb, mind epikusabb szerkezet felé. A versek "haladási iránya" ugyanakkor ciklikus: a gyermekkor helyszíneit, tárgyait megidéző versek után a gondolati, bölcséleti tartalmak nyerne megfogalmazást, s a kötet végén a Sardaffas, a hímbozsorkány című nagylélegzetű epikus versének mitikus-mágikus világa úgyszólván a gyermekkor helyszíneit eleveníti meg, ezúttal elvont síkon: a fantázia mesét idéző légkörével.

A gyermekkor élményvilágából táplálkozó versek közül is kiemelkednek azok, amelyeket egy-egy portrét alkotnak meg: a kislány Gottvány Elizt, amint kezében mérőönt lenget, vagy Gusztó bácsit, a több nyelvet beszélő parasztembert, a postást kínai palotakutyájával és csavart cigarettájával. A tárgyak és utalások ugyanakkor kirajzolják egy kisváros hatvanas évekbeli világát, amelyben a polgári környezetben felnőtt kislány "tétován vaját kenegeti" "egy sült rácpony hófehér belsejére", aki ugyanakkor jól érzi magát a szántóföldön is, a kocsis bakján, lovakkal nyargalászva. Egyfajta jó értelemben vett regionalizmus érinti meg Verebes Ernő múltba néző, múltidéző verseit, megsárgult emlékképek darabjaiból dereng fel az eltűnt éden.

A kötet végén ennek ellenpontja áll, a tündéri, realitásokat nélkülöző világ: "Lápszéli, esendő vidéken, nedves egyformaságban / hová lépni nem, csak nézni lehet, áll a kúria" – kezdődik a Sardaffas, a hímbozsorkány című hosszú verse. Misztikus világba vezet bennünket Verebes Ernő, ahol bódító a részletek cizellált kidolgozottsága és a versdallam időmértékkel, rimmal, enjambement-nal felfokozott lüktetése: "A forgástól kéken táncol az ér a bokákon ilyenkor hajnalra / Amikor por-pomádés laza mozdulatban fehér foltos csipkék úsznak, / S a szédült pihenés előtt lassan, még egyszer körbejár egy testrészt: / Mintha gödörbe esett volna, kétségbeesik a vágy, rajtakapva / Mikor egy fiatal, fáradt hölgy a pamlagról feléz". Mitikus lény fog meg és születik a versben, erotikus, túlfűtött közegben és helyszínen: "A mocsár már vöröstől izzik, termőfölddél alvad, szülőfölddél válik, hőseként moliban írt himnuszoknak". Az idillt hozó, a gyógyító született meg a fantázia misztikus világában. A vers befejezése pedig nyilvánvalóvá teszi, hogy a költő mintegy a lét pulzusán tartja a kezét, víziója egyszerre mutat emberiségléptéket és köznapian profán gesztust: "Ilyenkor lelassul forgása, s szelíden hízik a földgolyó, / Lustán beindulnak a vízimalmok, s két molnár jókedvében lisztet hint egymás hajára".

Nyilvánvaló, hogy zeneértő, konkrét és elvont értelemben is jó hallású ember írta a Griff verseit. Két szempontból is.

Az egyik nem szorosan a versírás módoszataihoz kapcsolódik, hanem a versek sugallta világszemlélethez. Verebes Ernő versei ugyanis nosztalgikusak, néhol egészen heroikusak, és lehetne még tovább sorolni a jelzőket, csak egyvalamilyenek nem nevezhetők: ironikusnak. A zene ilyen. Lehet patetikus, heroikus, éteri, de a zeneirodalom nagy alkotásai számomra még véletlenül sem ironikusnak. Sőt azt is megkockáztatnám, a huszadik századi zenében például a dodekafónia vagy a kortárs preparált zongora sem az. A zeneirodalom nagy műveiben közösnek látom, hogy mindegyik komolyan veszi önmagát, mindegyik az élet lényegéből akar valamit kifejezni. Az árnyalatokra is figyelő, gyakran a cinizmusba vagy szarkazmusba hajló iróniára, megkockáztatnám, az irodalom

alkalmas igazán. Verebes Ernő a verseiben sohasem ironikus, ő legfeljebb parodizál, legfeljebb humorizál, tréfál, viccel, játszik. Ezért mondom én, hogy költészetének világszemlélete zenei gyökerű.

A zeneiség másik értelmezése már a tényleges vershangzásra vonatkozik. A Sardaffas, a hímboszorkány című versben eklatáns módon nyilatkozik meg ez. Egy Rimbaud-mottóval kezdődik, és annak hangján, annak a hangulatában, annak a stílusában mondja el elejétől végéig. A leütött alaphangból sohasem zökken ki, szívesen mondanám azt, hogy Verebes Ernő jó stílusimitátor, ha ez nem hangozna utánzásnak és pejoratívan, pedig értelmezésemben benne van a hasonulás és az empátia oly ritka és rendkívüli képessége, és azon belül a vég nélküli variációkra való készség is. Egyszerűen szólva az van benne, hogy a vajdasági szellemi életnek Verebes Ernő különös egyénisége. (*Forum Könyvkiadó, 1998*)

Toldi Éva